

მეცნიერულ-პოპულარული სერია

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
ქართლსახსიერებად
პარლამ ღონღუა

ვ. ღონღუა
26.11.60
თბილისი

დავით გურამიშვილი
და
საქართველოს ისტორია

წ ი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა

საქართველოს უკუნობი ისტორია — მისი ხალხის დიდი შემოქმედების, სასწაულებრივად გმირული ბრძოლის შედეგია. მას ქმნიდნენ „უკუნითი უკუნისამდე“ ხალხის მასები, „უბრალო ადამიანები“ თავისი დაუფასებელი, სიცოცხლის მომნიჭებელი შრომით, სისხლით, ოფლით, სიბრძნითა და სულგრძელობით. მათ სრბოლას პროგრესის უღვეველ გზაზე, კლასობრივი საზოგადოების პირობებში მუდამ „ძნელად სავალზე“, მეთაურთა რიგებში ერთმანეთს სიხარულითა და განწირულებით სცვლიდნენ, თაობიდან თაობაში, ხალხის საუკეთესო შვილები, დავით გურამიშვილის სიტყვით რომ ითქვას, „რჩეულნი“, მათ შორის ეგრეთ წოდებული სულიერი კულტურის ქურუმებიც.

ამათ დასს ეკუთვნის წინამდებარე ნაშრომის მიზეზიც — დიდი დავით გურამიშვილი, ისევე როგორც ეკუთვნიან მათ კრებულს სულხან-საბა ორბელიანი, ვახტანგ VI, ძველი საქართველოს უდიდესი ისტორიკოსი ვახუშტი და სხვ. ოდონდ ამ თქმაში უპრიანია სახელთა რიგი დაწყებულ იქნეს დიდი სულხან-საბათი, რომლის დაბადების 300 წლის თავს დღეს ქართველი საზოგადოებრიობა ზეიმით ეგებება.

ამ სტრიქონების ავტორი არ ფარავს თავის სიხარულს, რომ წინამდებარე ნაშრომის გამოქვეყნება ემთხვევა აღნიშნულ საიუბილეო თარიღს. ცხადია, ავტორი იმედოვნებს, რომ ეს ნაშრომი, „დავით გურამიშვილი და საქართველოს ისტორია“, მცირედიც იყოს, ხელს შეუწყობს მკითხველს, გურამიშვილის შემოქმედებასთან ერთად, შეისწავლოს და შეიტკბოს ორბელიანის ეგზომ მიმზიდველი და ნაყოფიერი ცხოვრება. მათი შემოქმედება, ჩვენი სპეციალისტების ზრუნვის საგანი, ჯერ ხომ „ბოლომდე“ არაა შესწავლილი!

ჩვენ მიერ აქ გამოთქმული იმედი უკვე იმიტომ გვეჩვენება საბუთიანი, რომ ისინი, ორნივე, ხოლო ვახტანგისა და ვახუშტის

ჩათვლით—ოთხნივე, ერთი დროის მოღვაწენი იყვნენ, თანამედროვენიც და თანამოაზრენიც, თავიანთი დროის უმაღლეს ზნეობრივ და გონებრივ მისწრაფებათა ურთიერთგამზიარებელნი. ამ თვალსაზრისით, მკითხველი გამართლებულად ჩაგვითვლის, თუ ამ ოთხთა სახელს სათანადო შესწორებით მივუყენებდით „ვეფხისტყაოსნის“ ცნობილ ტაეპს: „მათ ს ა მ თ ა გ მირთა მნათობთა სჭირთ ერთმანეთის მონება“.

ჩვენი ბრწყინვალე ოთხეულის ასეთი იდეური თანამოსაგრეობა, ვფიქრობთ, საკმაოდ ნათლად ჩანს წინამდებარე ნაშრომის მთელ სიგრძეზე. აქ კი, რათა „ხარკი მივართვათ“ თვითონ სულხან-საბას დიდ პროგრესულ მისწრაფებებს, მკითხველს მოვავაგონებთ მის ჭეშმარიტად ტვირთმძიმე დიპლომატიურ მოგზაურობას ჯერ დასავლეთ ევროპაში (თბილისი — სტამბოლი — პარიზი—რომი—სტამბოლი — თბილისი) და მერმე აღმოსავლეთ ევროპაში (მოსკოვის), იმ ისტორიული მნიშვნელობის მოგზაურობას, რომელმაც საქვეყნოდ და საშვილიშვილოდ დაადასტურა ის ფაქტი, რომ ქართველი ხალხი აუჩანყდა აზიურ დესპოტურ ბატონობას, უშიშრად დაემო ყიზილბაშობა და ოსმალობა, ხოლო ამ აჯანყებას მიმართულებას აძლევდნენ, ჩვენს შემთხვევაში, მეფე ვახტანგ VI და მისი თანამშრომელი მწიგნობარი სულხან-საბა ორბელიანი.

როგორც სულხან-საბა ორბელიანის ცხოვრებისა და ლიტერატურული მემკვიდრეობის შესასწავლად, ისე დავით გურამიშვილის ცხოვრებისა და შემოქმედების ჩაღრმავებული კვლევისათვისაც ნიადაგი კარგად არის შემზადებული. ამ დიდ საქმეში დღესდღეობით უმნიშვნელოვანესი წვლილი ისევ საბჭოთა ლიტერატურათმცოდნეებს აქვთ შეტანილი. როგორც შოთა რუსთაველი საქართველოს განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქისათვის, აგრეთვე დავით გურამიშვილი გვიანფეოდალური ხანისათვის „წინამძღვარია“ („კორიფე“). ის ენციკლოპედისტია. ქართული კულტურის ერთ-ერთი აღრინდელი მოამაგე. აკადემიკოსი ბროსე (1802—1880 წწ.) რუსეთის აკადემიის გენერალურ ასამბლეაში (1837 წ.) წარმოქმულ სიტყვაში, რომელიც მან მიუძღვნა საქართველოს ისტორიასა და ლიტერატურას, დავით გურამიშვილის ქმნილებების შესახებ, კერძოდ, განაცხადა: ის არის მთელი „ენციკლოპედია, რომელიც საკმაოდ კარგად წარმოგვიდგენს იმ ქვეყნის განათლების მდგომარეობას, სადაც ერთ კეთილშობილს (ჩვენს შემთხვევაში: დავით

„გურამიშვილს. — ვ. დ.) შეეძლო ყოფილიყო ამოდენი ცოდნის მფლობელი“¹.

ამიტომ ბუნებრივია სამეცნიერო ინტერესთა ის მრავალმხრივობა, რომელიც ახასიათებს „დავითიანის“ ირგვლივ წარმოებულ შეუხელებელ კვლევით მუშაობას². ეს კარგად შეიმჩნევა, თუნდაც რომ საკითხის შესწავლის ისტორიას ზოგადად გადავხედოთ. პროფ. ალ. ბარამიძემ ჯერ კიდევ 1931 წ. მიზნად დაისახა „გურამიშვილის პრობლემის“, როგორც თვითონ წერდა, „ხელახლა დასამა“³ და მომდევნო წლებში არა ერთი საინტერესო შრომაც მიუძღვნა დიდ მწერალს⁴. სახელმძღვანელო მნიშვნელობისაა აკად. კ. კეკელიძის კაპიტალურ „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“ შესული სათანადო ნაკვლევი, რომელსაც ამ ბოლო დროს დაემატა „დავითიანისადმი“ მიძღვნილი მისივე საგულისხმო კომენტარები⁵. სათანადო ლიტერატურას მონოგრაფიული ხასიათის ნარკვევი შესძინა გ. ნატროშვილმა. რუსეთ-საქართველოს და უკრაინა-საქართველოს ურთიერთობას ასახვევს საარქივო მასალებზე დამყარებული შრომები სოლ. ყუბანეიშვილის⁶ და დმიტრო კოსარიკისა⁷, ალ. ბარამიძისა, ლ. ასათიანისა, ბ. ჟღენტისა⁸. აკად. გ. ლეონიძის კალამს ეკუთვნის, კერძოდ, შესავალი სტატია და კომენტარები, დართული „დავითიანის“ ზაბოლოცკისეული თარგმანის (თბ., 1955 წ.) გამოცემაში. გურამიშვილს მიეძღვნა შრომები წყაროთმცოდნეობითი (ტ. რუხაძე, გ. ნატროშვილი), ფოლკლორისტული (პროფ. მ. ჩიქოვანი), ლექსიკოგრაფიულიც, სხვადასხვა გამოცე-

¹ ფრანგულ დედანში იკითხება: „...une encyclopédie, représentant assez bien l'état de l'instruction dans un pays où un noble possédait cette mesure de connaissances“. Recueil des Actes de la séance publique de l'Académie impériale des sciences de Saint-Petersbourg, S.-Pb., 1838 გვ. 106.

² იხ. სათანადო „ბიბლიოგრაფია“: და ვ ი თ გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დავითიანი, მეცხრე გამოცემა, თბილისი, 1955, გვ. 306 და შდგ.

³ „დავითიანი“, ალ. ბარამიძის და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, თბილისი, МСМXXXI, გვ. I.

⁴ იხ. კერძოდ, მისი „ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, II, თბილისი, 1940, გვ. 276 და შდგ. მისივე: „Давид Гурамишвили“, თბილისი, 1955 წ. და სხვ.

⁵ „დავითიანი“, მეცხრე გამოცემა, გვ. 312—320.

⁶ „დავით გურამიშვილი ჰუსართა პოლკში“, თბილისი, 1955.

⁷ „დავით გურამიშვილი უკრაინაში“, თბილისი, 1949 და 1957.

⁸ იხ. მათი „საქართველოსა და უკრაინის კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან“, თბილისი, 1954.

მათა დანართის სახით (ივ. გიგინეიშვილი⁹, ს. იორდანიშვილი¹⁰ და სხვ.). კულტურის ისტორიის შესასწავლად სპეციალურ ინტერესს წარმოადგენს პირველ წყაროებზე დამყარებული მონოგრაფიული შრომა ქრისტინე შარაშიძისა¹¹. „დავითიანზე“ სარედაქციო მუშაობაში თავიანთი წვლილი აქვთ შეტანილი კ. კეკელიძეს, ი. აბაშიძეს, ალ. ბარამიძეს, ნ. ბერძენიშვილს, გ. ლეონიძეს, ს. ჩიქოვანს და სხვათა, რომელთა სახელებს ნაწილობრივ ქვემოთ შეხვედბა მკითხველი.

ამ სტრიქონების ავტორმა, თავისი სამეცნიერო ინტერესების მიხედვით, მიზნად დაისახა ძალისაებრ გამოეჩინა და შეეთვასებინა ის წვლილი, რომელიც დავით გურამიშვილმა შეიტანა თავისი დროის ისტორიულ მოვლენათა კრიტიკული შეცნობისა და დოკუმენტაციის საქმეში. ქვემოთ აღწერილი ფაქტები, ვფიქრობთ, საკმაოდ დამაჯერებლობით აუწყებს მკითხველს, რომ როგორც ლიტერატურათმცოდნეს მოეპოვება საბუთი „დავითიანი“ რეალიზმის პოზიციებიდან შეაფასოს, ისე ისტორიკოსს საფუძველი აქვს ამ ნაწარმოების გარკვეული ნაწილი, ეგრეთ წოდებული „ქართლის ჭირი“ განიხილოს ისტორიოგრაფიული ინტერესების თვალსაზრისით. ისიც უნდა ითქვას, რომ თვითონ იდეა „დავითიანში“ სამატიანეო მონაცემების ამოკითხვისა ჩვენგან არ მომდინარეობს. ამას საკმაოდ ნათლად ვუჩვენებთ მკითხველს ქვემოთ. აქ მოვიგონებთ მხოლოდ, რომ, 'მაგალითად, აკადემიკოსმა ბროსემ, როგორც ისტორიკოსმა, XVIII ს-ის მოვლენათა შეფასებისას, ზოგან თავის წყაროდ დაასახელა სწორედ „დავითიანი“¹².

მკითხველი თვითონ განსჯის სამართლით, რომ აქ წარმოდგენილ მცირე მოცულობის ნაშრომში ჩვენ ვერ შევესძლებდით ყველა სათანადო საკითხის ერთნაირი ინტენსივობით დამუშავებას. ზოგ საკითხს ჩვენ სხვაგან ვეხებით. საერთოდ, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიის შესასწავლად საჭირო საბუთები, მონო-

⁹ „დავითიანის“ 1955 წლის გამოცემაში.

¹⁰ „დავითიანის“ 1931 წლის გამოცემაში.

¹¹ ქრისტინე შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში (1709—1722), თბილისი, 1955. იხ. აგრეთვე რ. კუსრაშვილი, დავით გურამიშვილის ლექსიკა, თბ., 1955, საკანდიდატო დისერტაცია (დაცულია მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში).

¹² „Histoire de la „Géorgie“ („ქართლის ცხოვრება“), თარგმ. ბროსესი, ნაწ. II, გვ. 117, შენ. 4; გვ. 118, შენ. 4; გვ. 129, შენ. 3 და სხვ.

გრაფიული შრომები და სხვა მასალები (ა. ცაგარელი, ბუტკოვი, ი. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ი. ცინცაძე და სხვ.) იძლევიან საშუალებას ჩვენ მიერ დასახული ამოცანა ჯეროვნად იქნეს გადაჭრილი.

ცნობილია, რომ დიდ დავით გურამიშვილს იმ „კერძო ცხოვრებასა“ თან გაჰყვა სევდა, მისი „შვილების“ სვეუბედობით (და უშვილობითაც) გამოწვეული. აქ ბრჭყალებში ჩასმული „შვილები“ გურამიშვილის ნაწერებად, თხზულებებად უნდა ვიგულისხმოთ¹³. დიდი დავითის სიტყვით, „შურმა“ (ჩვენს ენაზე. — ვანდალმა) „მსხვილს შვილებს ყელი დამიჭრა, წერილები ფეკით მისრისა“¹⁴. სამაგიეროდ მწერალს დარჩა ერთი მათგანი: „მე რაც ეძობე, შვილად ვსჯერვარ, ეს თუ მზრდელმან გამიზარდა“¹⁵. ეს უკვე ისტორიულ ქართველს გადარჩენილი კრებულია—„დავითიანი“. ავტორის ენაზე „მზრდელი“ — უთუოდ უფალია. ღმერთი შემეწევა და ჩემს ნაწარმოებს დავასრულებო. აი, ეს დავითის საყვარელი „შვილია“ ქართველ მწიგნობართა — თაობიდან თაობამდე — ზრუნვის საგანი. დ. გურამიშვილი მოესწრო მის გაზრდას. ხოლო დიდი მწერლის განათლებული შთამომავლობა, დაწყებული გიორგი წერეთლით, უმიკაშვილით და ა. შ., დღევანდელ დღემდე, ვინ რა საშუალებით, მის „მემკვიდრეს“ არ აკლებს მოვლას. ან ვინ „ღირს ა“ მისთანა შვილს! მაგრამ აქაც ნუგეში არავის გვაკლია. დავითმა სულგრძელობით დადადყო: „შენ რომ შვილი არა გყვანდეს, ჰა ძმა შენი და ძმისწული“¹⁶. მართლაც, რომელი ქართველი არ იძმობს და არ იძმისწულებს დიდ დავითს და მის „შვილს“! ჩვენც ჩვენი მხრივ ასეთი შემეცნებით ვუძღვნით დავითის სახელს წინამდებარე ნაწერს.

ხოლო რაც შეეხება საკითხს, თუ უმთავრესად მაინც რა ზრუნვა და ვარამი გაჰყვა თან გურამიშვილს, ეს იყო საყვარელ სამშობლოზე ზრუნვა. დამოუკიდებლობისათვის სპარსელებთან და თურქებთან ბრძოლაში დამარცხებული მმართველი წრეების მისამართით დავითი დარდით სწერდა:

¹³ აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ნარკვევები, ტ. II, თბილისი, 1940, გვ. 301.

¹⁴ „დავითიანი“. თბილისი, 1955, 107, 580, 1—2. შემდეგში მითითებული იქნება: 107, 580, 1—2.

¹⁵ 106, 566, 1.

¹⁶ 59, 233, 4.

„ძველთაგან მკვიდრად ნაშენი, საქართლო-საკახურონი მოშალეს, ველარ იშენეს სრა-ვანი საკვეხურონი.

და ყმა და მამულნი მტრებს მისცეს, თვით დარჩნენ
უმსახურონი“¹⁷.

ის ანარქიული მდგომარეობა, რომელიც ჩვენთვის საინტერესო ხანაში შეიქმნა სპარსთა, თურქთა, ლეკთა რბევა-მძარცველობით და შინაფეოდალური მოურთიგებლობით, როგორც სოლომი და გომორა, ისე აისახა ვახუშტისა და თვითონ დავითის ნაშრომებში. დამპყრობლებთან ერთად მოქმედებდნენ სტიქიური უბედურებანიც. გურამიშვილს კუბოს კარამდე ჩარჩა ხსოვნაში კომშარული მოგონებები დამპყრობლებზეც, შიმშილობის პირობებში ტყიდან სოფლად მოწოლილ ნადირზეც, მკალზეც. მაგრამ გურამიშვილი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, როდესაც საქართველომ მტერთა მოგერიების საქმეში, ქვეყნის აღორძინებისათვის ბრძოლის გზაზე დიდ წარმატებებს მიაღწია (ეს მოხდა თეიმურაზ-ერეკლეს მეფობაში). ისე რომ, კერძოდ, ე. წ. საღმრთო ისტორიის, ბიბლიური ტექსტების მოყვარულსა და შეუღარებელი სიღრმით მცოდნე დავით გურამიშვილს შეეძლო იმავე ტექსტებში სიამით ამოეკითხა, როგორც ქართველი ხალხის პროგრესული წინსვლის სიმბოლურად გამომხატველი, შემდეგი სიტყვები: „ნაცულად მოგაგო თქუენ წელიწადთა წილ, რომელნი შესქამნა მკალმან და ბუზმან და ერვისივმან და მგრაგნელმან“...¹⁸

მკითხველი ხედავს, რა თავდადებით და სასოებით მოჰკიდებია დავითი სამშობლო ქვეყნის ისტორიას.

ჩვენი დიადი ეპოქის წარმატებული მშენებლობაც, მთელი თავისი შინაგანი განვითარების კანონზომიერებით, მოითხოვს — წინ სწრაფვაში გარდასულ, ისტორიულ ღრთა მიღწევების, ცდების, გამოცდილების თვალმიდევნებასაც. ქართველი ხალხის წარსულის უკუქცევითი „მოხილვა“ არა მარტო დიდი შემეცნებითი მნიშვნელობის საქმეა; ისტორიის ცოდნა ამას გარდა, როგორც ღვინო, ახარებს გულსა კაცისასა და, როგორც პური, გულსა კაცისასა განამტკიცებს¹⁹.

ხოლო ყველაფერი ეს — ისტორიაც, თვით სამშობლოც, საქუთარი „შეილებიც“, საერთოდ ყოველი სიკეთე — ჩვენს დიდ ჰუმანისტს, დავითს, უნდოდა მის საყვარელ ახალ თაობათათვის,

¹⁷ 69, 309, 2—4

¹⁸ ი თ ვ ე ლ ი, 225.

¹⁹ ფსალმუნი, 103, 15.

შომავალ თაობათათვის, ქართველი ხალხის მომავალთა და შვილ-
თათვის.

„რაც თქვენ გიჯობდესთ, არ ჩიეთ შვილთათვის მო-
საწონათა“²⁰—ეს ხომ უუკვდავეს და უბრძნეს ანდერძად ქლერს
დღესაც. მთელი თანამედროვე საბჭოური საზოგადოებრიობა სწო-
რედ ახალ თაობაზე მზრუნველი იდევით სულდგმულობს. ჩვენი გუ-
ლითადი წადილი იყო, სხვებთან ერთად, ჩვენც „მივყოლოდით
დავითის მცნებასა“ და წინამდებარე ნაშრომი, დავითის უკვდავ სა-
ჩელთან დაკავშირებული, გამოგვეყვანა რამდენადმე მაინც „შვილ-
თათვის მოსაწონათა“.

I

დავით გურამიშვილის „დავითიანი“ ძველი ქართული მწერლობის ძეგლთაგან ერთი უძვირფასესია. „დავითიანს“, სხვა მრავალსიკეთეთა შორის, ახასიათებს თემატიკური მრავალმხრივობა, შინაარსობრივი სიმდიდრე, შოთასებური სიტყვით — შიგ განხილულ საგანთა „უთვალავობა .ფერითა“.

„დავითიანი“ ერთობლივ, დამუშავებული ავტორის მიერ რეალისტური შეგნებით და ხერხებით, ბუნებრივია, უხვად არის დატვირთული სინამდვილის ამსახველი ხალხური პოეზიიდან, ფოლკლორიდან ამოღებული უცხოდ მოკიაფე ძვირფასი თვლებით. იქ მარჯვედ გამოყენებულია ეთნოგრაფია, მხარეთმცოდნეობითი, „ჰზნეთსწავლულებითი“ საინტერესო მასალა მისი საყურადღებო რეალიებით, შემეცნებითი მნიშვნელობის ამოსაკითხავებით, დეტალებით და ა. შ.

იმ დროს, როდესაც „დავითიანი“ ფურცელ-ფურცელ იწერებოდა, საქართველოში უკვე დიდი ხნის გამოცოცხლებული იყო ერთი სახელმძღვანელო აზრი: ქართველ ხალხს ეროვნული გადაგვარების თავიდან ასაცილებლად, თურქ-სპარსთა საუკუნოვანი გამათახსირებელი გავლენის გასაბათილებლად, თავისი შემოქმედებითი და ზნეობითი ძალების დასარაზმავად ეჭირვებოდა საკუთარი დიადი თავგადასავლის უკეთ და უკეთ შესწავლა, მრავალფეროვანი კულტურის მონაპოვართა დაცვა შთამომავლობისათვის აღწერის საშუალებით, ადგილობრივი ყოფაცხოვრებითი თავისებურებების ფიქსაცია, ისტორიულ მოვლენათა გარდა, ქალაქებზე გადატანა, დასაბუთება ზნე-ჩვეულებათა, რჯულ-ადათისა, ენისა და სხვა სახსოვართა. ამ სახელმძღვანელო აზრით დაიწერა „საქართველოს ზნეობანი“ მეფე არჩილის (1647—1713) მიერ²¹. „ზნეობათა“ დარგს მწერლობაში თავისი წვლილი შესძინა ვახტანგ VI-მ, რომელსაც ეკუთვნის სამეცნიერო მნიშვნელობის აღწერა, მაგალითად ნადი-

²¹ „არჩილიანი“, ტ. I, აღ. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1936, გვ. 1—16.

რობისა, საქართველოს სათანადო რაიონებისა და მათი ფაუნის აღ-
ნუსხებით²². ამათ შემდგომ ზნეობათა შესწავლას მიუძღვნა სათანა-
დო „ამბავთა“ მთელი რიგი თეიმურაზ II-მ („სარკე თქმულთა“,
1736 წ²³). აქ აღიწერა სამართალიც, მეჭლისიც, „ერთაჲმაც“,
ჭორწილიც და სხვ. ვახუშტიმ თავის „გეოგრაფიას“ წინ წარუძღ-
ვარა მთელი თავი— „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“²⁴.
ეგრეთ წოდებული „ზნეთსწავლულებით“ დაინტერესება XVII—
XVIII სს-ში უკვალოდ არ დარჩა „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლა-
ციურ ნაწილშიც: შოთას უკვდავ ქმნილებაში უცნობმა პოეტმა
დაინახა

„ესე ამბავნი უცხონი უცხოთა ხელმწიფეთანი,

პირველ ზნენი და საქმენი, ქებანი მათ მეფეთანი“²⁵.

ღროებას და მის მოთხოვნებს ამ მხრივაც პასუხობდა „დაეი-
თიანი“, რამდენადაც მის მეოთხე წიგნში („მზიარული ზაფხული“)
კარგად აისახენ საქართველოს „ზნენიც“, ქართული ოჯახის ყოფა-
ცხოვრება, სარიტუალო წესები და ა. შ.

მაგრამ, რაც მთავარია ჩვენი თემისათვის, იმ ხანებში წარსუ-
ლის მონაპოვართა ფართო, შემაჯამებელი, საქმე გაიშალა ცოდნის
სხვადასხვა დარგში (ლექსიკოლოგია ს. ორბელიანის ღვაწლით;
ფილოსოფია, ლიტერატურის ისტორია და სხვ. ანტონი I კათოლი-
კოსის მესვეურობით; სამართალი ვახტანგ VI-ის შრომით და ა. შ.).
აწით დიდი ბიძგი მიეცა საისტორიო მეცნიერებასაც, განხორციელ-
და ამ დარგის ჩამოყალიბება (უმეტესად ვახუშტის ამაგით), საერ-
თოდ გაჩაღდა ისტორიოგრაფიული ხასიათის მუშაობა. ჩატარდა,
კერძოდ, „მეცნიერ კაცთა“ და მათ შორის ბერი ეგნატაშვილის
შეერთებული შრომით დიდი რედაქციული მუშაობა ქართულ საი-
სტორიო წიგნთა შემცველი „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტებზე
(XVIII ს. დამდეგი); მაშინ მოხდა „შემოწმება“ სხვადასხვა დროს

²² ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის რედაქციით და
შენიშვნებით, თბილისი, 1947, გვ. 13—17.

²³ თეიმურაზ II, თხზულებათა სრული კრებული, გ. ჯაკობიას რედაქ-
ციით, თბილისი, 1939, გვ. 54 და შდგ.

²⁴ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 11—27, თ. ლომო-
ურისა და ნ. ბერაქნიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1941. შემდეგში მითითებუ-
ლი იქნება „გეოგრაფია“.

²⁵ „ვეფხისტყაოსანი“, კ. კიკინაძის რედაქციით, ხანა 1743, 2—3.
ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის სათანადო ნაწილში ინტერ-
პოლატორის წვლილს ამჟღავნებს, სხვათა შორის, „პირველ ზნეთა“ დასწავლი-
სადმი ასეთი სპეციფიკური ინტერესი.

შედგენილი „ქართლის ცხოვრებებისა“ და მათი „განმართვა“, სხვადასხვა წყაროების საფუძველზე მათი შესწორება-შეკვება. XVIII ს-ის მანძილზე დაიწერა საისტორიო შრომები ვახუშტისა, პაპუნა ორბელიანისა და სხვ.

საქართველოს ძველი თავგადასავლისადმი ინტერესი გაცხოველდა ქართველ პოეტთა შეგნებაშიც. ისინი ჩინებულად იმარჯვებდნენ „შაირ-სიტყვას“ და თავისი მეტ-ნაკლები, მაგრამ თვალსაჩინო წვლილიც შეჰქონდათ დამოუკიდებლობისათვის ქართველი ხალხის ბრძოლის წიგნურ ისტორიაში. ქართველთა დაძაბული ბრძოლა სპარსეთის ჯესპოტიის წინააღმდეგ XVII ს. პირველი სამი ათეული წლების ფარგლებში აღწერა, დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის წინ წამოწევით, იოსებ სააკაძემ („დიდმოურავიანი“; XVII ს. მეორე ნახევარი). იმავე ბრძოლის ამბავი დაამუშავეს სხვა პოეტებმაც ბრძოლის სხვა მონაწილეთა უკვდავსაყოფად: კერძოდ, არჩილმა გალექსა თეიმურაზ პირველის თავდადებული საქმიანობა; თვით თეიმურაზ პირველმა, რომელიც პოეტობითაც ქებულია. გალექსა ბრძოლის სხვა მონაწილის, საკუთარი დედის, ქეთევანის, გმირული თავგადასავალი („წამება ქეთევან დედოფლისა“).

ქართველი ხალხის გმირული წარსულის აღსაწერად ლექსის ფორმა. „შაირ-სიტყვა“, ფართოდ იქნა გამოყენებული სხვა შემოიხვევებშიც. აქ ჩვენი ყურადღების მთავარი საგანია XVIII ს. პირველი ნახევრის ფეოდალური საქართველოს ცხოვრება. ამ საგანსაც თავისი წიგნური ისტორია აქვს. ისტორიკოსმა სენნია ჩხეიძემ აღნიშნულ ხანას უძღვნა მოკლედ, მაგრამ საინტერესოდ შედგენილი შრომა („ცხოვრება მეფეთა“), ხოლო ეგვევ ხანა „შაირ-სიტყვით“ აღიწერა იესე ტლაშაძის მიერ იმდროინდელი მოღვაწეების, მეფე ბაქარისა და კათოლიკოსი დომენტის, წინ წამოწევით („კათოლიკოსბაქარიანი“). თავის მხრივ, ფავლენიშვილმაც იმდროინდელი ამბების გალექსისას ცენტრში დააყენა, ვით დიდი მოღვაწე, ვახტანგ VI („ვახტანგვიანი“). ისტორიული ამბის ლექსად გადმოცემას შემდგომშიც არ მოჰკლებია მსურველები. ამის მაგალითს წარმოადგენს პეტრე ლარაძეც („საქართველოს ძველი დროის თავგადასავალი“) და ა. შ.²⁶

²⁶ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1958, გვ. 493 და შდგ.

ასეთმა სამემატიანო ტრადიციამ დავით გურამიშვილიც წაახალისა. მსგავსად ტლაშაძისა, ფავლენიშვილისა, მან XVIII ს-ის, ნამეტურ მისი პირველი ნახევრის, ამბებს თავის „დავითიანში“ მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო, აღწერა ქართველთა ცხოვრების ის გართულებული ისტორიული ხანა, რომლის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებშიც თავისი ბრძნული ჩაფიქრებისა და გაშიარების მთავარ საგნად მართებულად მიიჩნია: 1) ქართლისა და კახეთის სამეფოებში შექმნილი შინაფეოდალური შფოთიანი ვითარება; 2) ამ ვითარებაში ატეხილი ძმათა სისხლის დამაქცეველი ომი ქართლ-კახეთის ჭარებს შორის; 3) პეტრე იმპერატორისა და ვახტანგ VI-ის ცდა ერთმანეთის მხარდაჭერით აღეკვეთათ თურქთა და სხვათა ძალმომრეობა აღმოსავლეთ კავკასიაში და ამ გზით თავ-თავისი (რუსეთისა და საქართველოს) ეკონომიური და პოლიტიკური ინტერესები გაეტანათ; 4) საერთაშორისო მნიშვნელობის მოვლენების მერმინდელი განვითარების შედეგად თბილისის დაცემა (1723 წ.) და თურქთა გაბატონება აღმოსავლეთ კავკასიაში; ამასთან დაკავშირებით ბაგრატიონების მუხრანბატონიანთ შტოს შეწყვეტა ქართლის სამეფო ტახტზე და ქართლში კახეთის ბაგრატიონი მეფეების გამეფება (ქართლისა და კახეთის სამეფოთა გაერთიანება); 5) სპარსეთს ნადირის შაჰად გამოცხადება და საქართველოს მოქცევა ახალ საერთაშორისო ვითარებაში და ა. შ.

აქ მკითხველს უნდა მოვავაზნოთ, რომ „დავითიანში“ ამ საისტორიო მნიშვნელობის ნაწილმა დიდი ხანია სპეციალისტების საგანგებო ყურადღება დაიმსახურა. საბჭოურ ეპოქაში ეს ნაწილი, როგორც თემატიკური მთლიანობისა და დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე, აკადემიკოსმა კ. კეკელიძემ თავის „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“ (ტ. II, 1958, გვ. 541—543) დაასათაურა პირობითი და შესაფერისი სახელით — „ქართლის ჰირი“. მკვლევარმა ამ სათაურით წარმოადგინა ის, როგორც კლასიკური ნიმუში ქართული საისტორიო ეპოსისა. რაც შეეხება თვითონ სათაურს, მეცნიერის განმარტებით²⁷, ის ნაკარნახევია იმ გარემოებით, რომ თვითონ გურამიშვილი უწოდებს თავისი ქვეყნის სათანადო თავგადასავალს „ქართლის ჰირს“, წერს რა ერთს სტროფში: „ქართლის ჰირსა ვერვინ მოსთვლის“ და ა. შ. ადრინდელი თაობის მწერალთაგან ჭერ კიდევ გიორგი წერეთელმა სცადა „დავითიანის“ შეფა-

²⁷ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 541 და შენიშვნა 1.

სება (1870 წ.), დაინახა რა მის შინაარსში „ისტორიული ლეგენ-
და“, „სურათი ერის ცხოვრებისა“. ხოლო შემდგომში პ. უმიკაშვილ-
მაც გურამიშვილის ამ ქმნილებაში განჭვრიტა „მრთელის საქარ-
თველოს ყოფნა“ (1881 წ.). უკვე ეს ფაქტიც, დავძინოთ ნათქვამს,
ავტორიტეტებისაგან ასეთი მაღალი შეფასება გურამიშვილის ქმნი-
ლებისა საბუთია იმისათვის, რომ ჩვენ წინამდებარე ნაშრომის საგ-
ნად ავიღეთ სახელდობრ „ქართლის ქირი“, გვეწადა რა გურამი-
შვილის შემოქმედებაში საგანგებოდ წარმოგვეჩინა ამ დიდი მწერ-
ლის სამემატიანო მნიშვნელობის ტალანტი და დამსახურება.

სათანადო ამბები და კითხვები „ქართლის ქირში“ განხილუ-
ლია კრიტიკულად, იმის ღრმა შეგნებით, რომ ისტორიას აქვს მა-
ღალი სოციალურ-აღმზრდელობითი და, ამის შესაბამისად, სასწავ-
ლო დანიშნულება; რომ, მაშასადამე, ისტორიას უნდა ახასიათებ-
დეს აგრეთვე სისწორე და პირუთვნელობა. ამ მხრივაც გურამიშვი-
ლი ქართველ მწიგნობართა შორის არ იდგა განმარტობით. ახალი
ჰუმანისტური იდეები მას ჩაგონებული ჰქონდა თანამედროვე უფ-
როსი და თანამოჰასაკე მოაზროვნეთაგან. ამ წრეს ეკუთვნოდა ვა-
ხუშტი ბაგრატიონი, რომელმაც თავისი მრწამსი გამოხატა შემდეგი
სიტყვებით: „მატიანე (= ისტორია.—ვ. დ.) განარჩევს კეთილსა და
ბოროტსა; მატიანე აღამაღლებს კეთილის (= მოწინავე კაცის.—
ვ. დ.) ქმნულებასა და გმობს უკეთურთ ქმნულებასა“.

ახლა ძნელი არ არის იმის გაგება, თუ რა ბოროტის გარჩევას
ესწრაფოდა დიდი ქართველი მწიგნობარი. აქ იგულისხმებოდნენ
საქართველოს შინაური მტრები, მაშინ საკმაოდ მომრავლებული
რენეგატები. სპარსეთის ყაენისა და თურქთა სულთანის მფარვე-
ლობისა, „ხალათებისა“ თუ სხვა წყალობის მაძიებელნი, ხშირად
უცხო ხელმწიფეთა ჯაშუშებად მსახურნი. ვახუშტი შეუმცდარად
განმარტავს ისტორიის საზოგადოებრივ აზრსა და დანიშნულე-
ბას. მას ღრმად აქვს შეგნებული, რომ ისტორიის მსჯავრი მკვეთრი
იარაღია, ქვეყნის ორგულთა გამგმირავი; ხალხის მტრებს მის წი-
ნაშე ელოდათ პასუხისგება და შერცხვენა.

ვახუშტიმ კარგად იცოდა, თუ რა პრეტენზიების მქონე იყვ-
ნენ დატაცებული მიწებით და გლეხის ნაოფლარით გადიდვაცე-
ბული მემამულეები. ყოველი „კეთილშობილი“ მწიგნობრის კალამს
ისევე უტიფარი თვალით უყურებდა. როგორც საკუთარი გლეხის
თოხს. თოხიც და კალამიც მისი „მუცელმერთობის“ (იფანე ბაგ-
რატიონი) მკველი უნდა ყოფილიყვნენ; კალამი, ხოტბა, ისტორია
მისი ავკაცობის გასაპატიოსნებლად უნდა გამომდგარიყვნენ. უკე-

დავი ილიას გამოთქმა რომ ვიხმართ, ყოველ გაავაზაყებულ მებატონესაც, სასისხლო სიგელით გადიდგულებულს, ეწადა ისტორიის ლამაზ „იუპიაში“ გამოწყობა.

აი, აქ იწყებოდა მძაფრი კონფლიქტი პროგრესულად მოაზროვნე მწერლებსა და საზოგადოების პარაზიტულ ფენებს შორის. მართალია, ვახუშტის იაფად არ დასჯდომია მეცნიერებაში თავისი დამოუკიდებელი აზრის გამჟღავნება: მისი პირადი ღირსება ამისთვის უმსგავსოდ შეურაცხყოფილ იქნა მისივე გაბარბაროზებული მოძმეების წრეში, მაგრამ ისტორიკოსის დევიზი თავისთავად ქეთილშობილური თვალუხვამობა და მიუყერძობლობა იყო. ვახუშტის დეკლარაციული ხასიათის „სიტყუაში“ ვკითხულობთ: „მატიანე მეტყველებს ჭეშმარიტსა და არა სცბის (= არა ცბიერობს. — ვ. დ.) და მოწმობს (დაუფარავად. — ვ. დ.) სხუათა და სხუათა“²⁸.

დავით გურამიშვილსაც უგემნია საკითხის სიმწვავე; მანაც იცოდა, თუ რაოდენ ძნელი გასაბედავი იყო არათუ მახვილისებრ კალმის ჩაცემა მოწინააღმდეგე დიდკაცის გულში, არამედ თუნდაც მარტივი ლოიალობის დაცვა ადამიანური სამართლიანობის მიმართ. დავითს სჭირდება მთელი თავისი სულიერი ძალის მოკრება, რომ გული ერთზე დააჭროს, სწორი კრიტიკის ხაზი არ გახაროს, გავლენიანს, უფლებამოსილ თავადებს, აზნაურებს, კარის მოხელეებს სწორი საწყაოთი მიუწყოს მთი ავკაცობისა თუ „კაიკაცობის“ კვალობაზე, ვერაგ მოწინააღმდეგეს არ შეეპუოს.

თუ რა თავდადებას, რა თავის განწირვას გულისხმობდა ასეთი შეუპოვრობა ფეოდალურ საზოგადოებაში სიმართლის მიმდევართა მხრივ, ამას მოწმობს გურამიშვილის სიტყვები:

„ტყუილი ვპტქვა, ჩემი თქმული შეიქნების რა სავარგი?
მართალი ვპტქვა, მეშინიან, ვა, თუ გავკდე დასა-
კარგი“²⁹.

დიდკაცის დანაშაულებრივი საქციელის მხილებას, მის შეცდომათა გამოაშკარავებას, ცოდვებისა თუ ავკაცობის გმობას ჩვეულებრივ უნდა გამოეწვია მხილებულის რისხვა, მაშხილებელის ამით თუ იმ საშუალებით დასჯა, გურამიშვილის სიტყვით, მაგალითად, სადმე „ორმოს ჩასმა“ (რომელ ორმოსაც თავზე გადაეხურე-

²⁸ „ქართლის ცხოვრება“, გამოცემული მ. ბროსეს მიერ, ნაწ. 1, სანკტ-პეტერბურლი, 1849, გვ. 4.

²⁹ 50, 167,1—2.

ბოდა თვალთ დამაბნელებელი სარკველი)³⁰, მართლის მოქმელის „ხორცილ დაკარგვა“ და სხვ.

სოციალური თუ პოლიტიკური სიმართლისათვის ბრძოლასმოწყურებული ადამიანიც ძალმომრეობის ვითარებაში ბუნებრივად განიცდიდა სულიერ ტანჯვას, ეჭვებს. გურამიშვილიც ვერ ასცდენია მძიმე გულისკიდის. როგორ ღრმად განუცდია მას სულიერი მღელვარება იმაზე ფიქრში, თუ რა დიდი საქვეყნო ბოროტება იყო საზოგადოებრივი მნიშვნელობის დანაშაულზე თვალის მოხუჭვა, უფლებამოსილი მოწინააღმდეგის შიშით პირში წყლის ჩაგუბება და სიმართლის ღალატის ფასით უღირსი პირადი კეთილდღეობის შენარჩუნების წყურვილი, — ეს კარგად ჩანს „დავითიანში“. ავტორის მსჯელობა ადამიანური პირუთვნელობისა და უშიშარი გულახდილობის სასარგებლოდ გაშლილია მთელი თექვსმეტი პოეტიკური ხანის (სამოცდაოთხი 16-მარცვლოვანი ტაეპის) სიგრძეზე. კეთილშობილური მრწამსის მქონე გურამიშვილი ერთგან შესძახის საკუთარ თავს:

„რად გეშინის მართლის თქმისა, ფუ შენ, ჩემო ულვაშ-ბილო“³¹.

ამ თქმაში თითქოს ავტორის საკუთარი სულმოკლეობა და მშინშრობაა მხილებული და აღიარებული, მაგრამ ნამდვილად აქ უღერს გადაკრული სიტყვა; ეს არის უფრო მოძმეთა წამქეზებელი სიტყვა, სიმართლისათვის ბრძოლად გამომწვევი. თვით გურამიშვილს კი საბოლოოდ აქვს მიღებული დიდი სოციალური მნიშვნელობის გადაწყვეტილება, რომლის თანახმადაც ის აცხადებს:

„მე, თუ გინდა, თავიც მომპრან, ტანი გაკდეს გასაბერად, ვინც არა ჰგავს კახაბერსა, მე ვერ ვიტყვი კახაბერად“³².

ასეთი შესაძლებელი მსხვერპლის ფასად უღირდა პატრიოტ მწერალს მაღალი საქვეყნო მნიშვნელობის მიზანი, რომელსაც ის სდევდა და რომლის შესახებ მოპრილი სიტყვით თქვა:

„მართალია, მძრახველს ძრახვა თვით კი ავად მოუტდების, მაგრამ ფარვა სიავისა ქვეყანას არ მოუტდების“³³.

ქვემოთ მკითხველს მოხსენდება. თუ რა „სიავის“ დაფარვას არიდებდა გურამიშვილი თავს პრინციპული მოსაზრებების ძალით,

³⁰ 50, 168, 4.

³¹ 52, 180, 1. აქ ნახსენები „ბილი“ იგივე ულვაშია, ოღონდ გარკვეულწესით დამშვენებული (იხ. „დავითიანის“ ბოლოში დართული ლექსიკონი, შედგენილი ივ. გიგინეიშვილის მიერ).

³² 50, 170, 3-4.

³³ 51, 172, 1-2.

რა წუნს სდებდა ის ქართლ-კახეთის მმართველი წრეების საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკას, ვის გულისხმობდა ის იმ მოღვაწეთა წრეში, რომელთაც „უსიკვდილოდ“ ეწადათ ქვეყნისათვის თავდადებული ვინმე გმირი კახაბერის სახელი მიეჩემებიათ, ხოლო ნამდვილად კახაბერობა არ ეთქმოდათ, და ა. შ.

ჯერ, საქმის მნიშვნელობის შესაბამისად, მკითხველის ყურადღებას მიიქცევს გურამიშვილის საერთო გაგებულობა, გონებრივი სიფხიზლე და სიმწიფე, რომელმაც უკარნახა მას თავის „მატიანეში“ არ უგულუბელეყო სოციალურ-ეკონომიური რიგის ზოგი მოვლენა, ქვეყნის ნივთიერი გაპირვების იმდროინდელი სურათი, გლეხის მეურნეობის კატასტროფული დაცემისა და ხალხის საშინელი დამშევის მწვავე შემთხვევები.

ამ საგანზე საწერად მასალა, ანუ, როგორც ძველად იტყოდნენ, „ნეტით“, ულევი იყო და ფერადოვანიც. იმდროინდელ ეკონომიურ კრიზისებს უზომო სიმწვავე და, ასე ეთქვათ, გაორმაგება ახასიათებდა, რამდენადაც ადგილობრივ ფეოდალებს მწარმოებელი ხალხის ექსპლოატაციის საქმეში ქართლსა და კახეთში, XVI ს-დან მოყოლებული, ზარდამცემი მოზიარენი ჰყავდათ სპარს-ყიზილბაში დამპყრობლების სახით (თურქეთს აგრესიის გასატარებლად რჩებოდა უმეტესად, სამცხე-საათაბაგოს აქეთ, იმერეთის სამეფო). სპარსეთის ძალმომრეობას, საერთოდ, დაპყრობილ ქვეყნებში ისევ საშიში ფორმები მიეცა XVII ს-ის დამლევდიან, მეტადრე ჰუსეინ I შაჰის (1694—1722 წწ.) მეფობაში.

როგორც ამას ირანის ისტორია გვიჩვენებს, ამ დროს ირანის პროვინციებში, ამიერკავკასიაშიც, საგადასახადო სისტემამ ისეთი მახინჯი ფორმები მიიღო, მოსახლეობაზე გაწერილი გამოსაღები იმდენად აჭარბებდა მის შესაძლებლობას, რომ მაშინ აქ ძალზე გახშირდა აჯანყებები, გაძლიერდა მყრელობა.

როდესაც, კერძოდ, ყაენის ხელისუფლებმა შემოსავლის დაშრეტილი წყაროების შესავსებად 1698—1701 წწ. შუა ერთბაშად გადასახადების ზომა სოფელსა თუ ქალაქში ერთიორად და ერთისამად გაზარდეს (ი. პეტრუშევსკი), ცხადია, ამას ფეოდალები და მათ შორის ქართველი მეპატრონეებიც უნდა აღეძრა — გადასახადების დასაფარავად ისევ თავის ყმა-მამულს დასწოლოდნენ ადრინდელზე მეტი ძალით, ისევ მათ ხარჯზე შემოსავლის ახალი წყარო ეძებნათ. ასეთი წყაროების ძებნა ხდებოდა იმ ცოდვა-ბრალის მიზეზიც, რომ „შეერიათ ქართველთაცა ყიდვა ტყვეთა, — როგორც ამას წერს ვახუშტი, — და იცვალეობოდაცა ქცევა-ზნენი ქართლი-

სანი და (გადაგვარებულები. — ვ. დ.) იქცეოდნენ უმეტეს ყიზილ-ბაშთა ზნე-წესითა და ყოვლითა უწესოებითა ქრისტიანულისათა ცოდვითურთ“ (ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 103).

საქართველოს მაშინდელმა სინამდვილემ, ზედაპირზე ისე ჭუჭყმოდებულმა, ფსკერზედაც სოციალური და პოლიტიკური ტალახით სქლად მოგლესილმა, არა ერთი თანამედროვე მოწინავე ქართველი აღანთო უკვდავი ხალხის განმათავისუფლებელ ბრძოლებში ამა თუ იმ მონაწილეობის მისაღებად.

ამ სინამდვილის ტიპიური მოვლენების კრიტიკული შესწავლა-შეთასების სურვილმა, სპარსეთის ტირანიის ბრმა ერთგულებისა და მოსამსახურეობის მხილებისა და განჭიკების წადილმა, საერთოდ, „ქართლის ჭირის“ მოვლენათა ასახვის მარჯვე და მრავალმხრივმა ცდებმა მაშინ არა ერთი ახალი მოაზროვნე მწიგნობარი წამოსწიეს წინ და შესძინეს ის ქართველ მოწინავე წრეებს, ფეოდალურ-ქრისტიანული ქართული სახელმწიფოებრიობის მაშინდელ იდეოლოგიებს და ჭირისუფალთ. დიდი ქართველი დიდაქტიკოსის სულხან-საბა ორბელიანის (1658—1725 წწ.) მიმართ, არჩილ II-ის მიმართაც, დავით გურამიშვილი (1705—1792 წწ.) წარმოადგენდა მოზარდ თაობას.

ეს განათლებული წრე, რომელსაც ეკუთვნოდნენ აგრეთვე ქართული კულტურის სხვა დიდი მოამაგენიც, მეტადრე ვახტანგ VI. ამის ძე ვახუშტი, ანთიმოზ ქართველი და ა. შ., ქმნიდა შესაფერის სკოლას, კულტურულ ნიადაგს იმისათვის, რომ საქართველოში შესძლებოდათ კარგი აღზრდა-განათლება მიეღოთ გურამიშვილისთანა ნიჭით დაჯილდოებულ ახალგაზრდებს. შეეთვისებინათ მაღალი პატრიოტული და საკაცობრიო იდეალები. მართალია, გურამიშვილს ბედმა ბევრჯერ ჩაუხერგა პროგრესისკენ მიმავალი გზა, რაც ძალზე აბრკოლებდა მის წინსვლას, აფერხებდა მის დიდ შემოქმედებით მუშაობას. აი, ამის მაუწყებელი ცნობები. როდესაც ის თვრამეტი წლის ქაბუკი იყო, სახელდობრ 1723 წ., საქართველომ გადაიტანა დიდად დამაზარალებელი საშინაო ომი, რასაც მოჰყვა ქართველი უმნიშვნელოვანესი კულტურული ძალების საქართველოდან რუსეთს გადასახლება (იხ. ქვემოთ).

შემდგომში, 1728 წელს, ოცდახუთი წლის გურამიშვილი ლეკების ერთმა მოაბრაგე ჯგუფმა ტყვედ გაიტაცა დალესტანს. აქედან ის გაიპარა რუსეთს, სადაც, ქ. მოსკოვში, შეუერთდა იქ ჩასახლებულ მოწინავე ქართველებს და ცხოვრობდა ერთ ხანს, მშვიდობიან ცხოვრებას მოკლებული. 1737 წელს შევიდა რუსულ სამხედრო

სამსახურში. მალე მოსკოვიდან საბოლოოდ დასახლდა მოძმე ხალხის მიწა-წყალზე — უკრაინის დაბა მირგოროდში. მაგრამ თავისი მერმინდელი სიცოცხლის დიდი ნაწილი (1737—1760 წწ.) გაატარა მსიძე ლაშქრობებში. 1760—1792 წწ., როგორც იტყვიან, იჭდა შინ, უკვე მძიმე სამხედრო სამსახურში „ქანცაწყვეტილი“, დაავადებული, ოღონდ, საბედნიეროდ, სულით მხნე და გულით უტეხი.

დმიტრო კოსარიკის აზრით (ის ეძიებს და იკვლევს გურამიშვილის ცხოვრების აქა-იქ გადარჩენილ ძვირფას საბუთებს), აღნიშნულ წლებში დაამთავრა მან თავისი „დავითიანი“.

მართალია, როგორც ეს ზემოთ შევნიშნეთ, ასე მძიმე იყო გურამიშვილის ცხოვრება, მაგრამ სამაგიეროდ ის ამ გაწვალებული ცხოვრების გრძელ გზაზე იძენდა დიდ გამოცდილებას, ცოდნას; ეცნობოდა მაშინ ბატონყმური რუსეთისა და ნაწილობრივ მისი მომიჯნავე ქვეყნების ხალხებსა და კულტურებს, უკრაინის ხალხის აულტურულ მონაპოვრებს.

ხოლო ყველაფერი ეს უფრო და უფრო განამტკიცებდა გურამიშვილის ზნეობრივ მისწრაფებებს, გურამიშვილის მიერ დედის რძესთან ერთად შეთვისებულ საუკეთესო სათნოებასა და იდეალებს — სამშობლოსმოყვარეობას, ხალხის შრომის პატივისმცემლობას, ქვეყნის მტრებისადმი შეურიგებელ მოძულეობას, იდეური ბრძოლისათვის მზადყოფილობას. ყოველი ამ სიკეთით, ცოდნითა და გამოცდილებით შემკულს, დავით გურამიშვილს მართლაც უნდა შეძლებოდა ეტვირთა საქმის სიძნელე, რომლის შესახებ, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, მან თქვა: „ქართლის ჰირსა ვერვინ მოსთვლის“, და ეს „მოუთვლელი“ მძიმე ამბები ქართველი ხალხის ცხოვრებისა ისე სხარტულად და „მდიდრულად“, საქმის ცოდნით გადმოეცა მკითხველისათვის, როგორც ეს მან შეძლო.

გურამიშვილის საშვილიშვილო, თუ შეიძლება ასე ითქვას, სარუსთველო წარმატებამ ათქმევინა პ. უმიკაშვილს: „მასავით ნათლად და სიმართლით არც ერთს მწერალს არ გადმოუცია ჩვენთვის საქართველოს ხალხის მწუხარება და წადილი“³⁴

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თავის „ქართლის ჰირში“ გურამიშვილი იჩენს ინტერესსა და ყურადღებას ქართველი ხალხის ცხოვრების სოციალურ-ეკონომიური პირობებისადმი. მაინც კონკრეტულად რა შეიძლებოდა მას ამ სფეროში მიეჩნია თავის შემო-

³⁴ „დავითიანი“, უმიკაშვილის რედაქტორობით, ტფილისი, 1881, შესავლის გვ. V.

ქმედებითს ტილოზე გადატანის ღირსად? თუ მას, როგორც რომელიმე ისტორიკოსს, მიზნად ჰქონოდა დასახული თავისი დიადი საუკუნის მოვლენათა სისტემატური შესწავლა, მაშინ ის გვერდს ვერ აუქცევდა, 'კერძოდ, 1703—1712 წლის ქართლის სინამდვილეს. ეს იმიტომ, რომ აღნიშნულ ისტორიულ პერიოდში საქართველოს ჰქონდა „ერთი სულის მოთქმის“ დრო, თავისი შემოქმედებითი ძალების მოკრების თუნდაც ხანმოკლე, მაგრამ სამაგიეროდ ბრწყინვალე ხანა, დიდი კულტურული მიღწევების დრო-ჟამი. მთელს განათლებულ კაცობრიობას, ევროპას, ანუ, როგორც მაშინდელი ქართველები იტყოდნენ, „ევროპიას“, რუსეთს თავის ისტორიაში XVIII საუკუნე აღუბეჭდავს, როგორც საკუთარ პროგრესულ ძალთა დიდი აღმავლობის, დიდ სოციალურ თუ კულტურულ ძვრათა დრო. საქართველოსაც ჰქონდა „თავისი“ XVIII საუკუნე. ქართველი ხალხის დიდებულ ისტორიაში XVIII საუკუნის პირველი ნახევარიცა (ვახტანგ VI-ის მეფობა) და მეორე ნახევარიც (ერეკლე II-ის მეფობა) უდიდესი მონაპოვრების დროა.

აღნიშნულ 1703—1712 წლებში ვახტანგმა (ამ წლებში მეფის მოადგილემ და არა მეფემ) და მისმა სახელოვანმა თანამედროვეებმა, რომელთაც „ზურგში ედგათ“ დიდჭირნახული მეფე გიორგი XI (გარდაიცვალა 1709), თავიანთი საქმიანი ხელმძღვანელობით შეძლეს და ქართველ ხალხს ერთხელ კიდევ აღუდგინეს „დიდების დღენი“, ის წინ წასწიეს პროგრესის გზაზე. ეპოქალური მნიშვნელობა ჰქონდა, ცნობილია, კულტურის ისეთ მონაპოვარს, როგორიც იყო თბილისში მაშინ პირველად გამართული სტამბა (1709 წ.). აქ პირველად დაიბეჭდა ვახტანგის მიერ კომენტირებული „ვეფხისტყაოსანი“ (1712 წ.). დიდი საბა-სულხან ორბელიანი განაგრძობდა თავისი უბადლო „ქართული ლექსიკონის“ შედგენას.

ხოლო ასეთ მიღწევებს სულიერი კულტურის დარგში წინ უსწრებდნენ მმართველი წრეების დიდი ღონისძიებანი ქვეყნის სამეურნეო, სავაჭრო-სამრეწველო ცხოვრების, საქალაქო ცხოვრების გასაუმჯობესებლად მაშინ არსებულ შესაძლებლობათა კვალობაზე. აი, მაგალითად, რა სიტყვებით გამოხატა თვითონ ვახტანგმა თავის პოეზიაში სამელიორაციო რიგის იმდროინდელ წარმატებათა ნაწილი:

„ქციის რუ (=არხი.—ვ. დ.) ხუნანს წავიღე, გაღმითად მოვრწყე ველანი,

მაშავრის რუ ხომ ტბას შევრთე, შიგ თევზი ჩავსხი ყველანი“³⁵.

როგორც პირდაპირ უჩვენებენ აქ მოხსენიებულ მდინარეთა სახელები, ეს ეხება მხოლოდ ქვემო ქართლს. მსგავსი ღონისძიებანი საკმაოდ მკაფიოდ არიან ასახული სხვადასხვა წყაროებში. ვახტანგმა იმ ხანებში შეადგინა ცნობილი „სამართლის წიგნი“, „დასტურლამალი“ და სხვ.

ეს წიგნებიც მშვენიერი საბუთია იმის დასამოწმებლად, რომ ქართველი ხალხის მოწინავე წრეები ცდას არ აკლებდნენ — ძალისაებრი წელილი შეეტანათ სოფლად თუ ქალაქად სოციალური წესრიგის, კანონიერების დაცვაში, გადასახადთა და რაგინდარა სახელმწიფო მოვალეობათა წესიერად განაწილების საქმეში, ცხადია, იმ საზომით, რა საზომითაც ამას აიტანდა ფეოდალური საზოგადოების კლასობრივი წინააღმდეგობებით სავსე სინამდვილე. იმდროინდელი ქართლის საერთო პროგრესის თვალსაჩინო სურათს წარმოადგენდა მისი სატახტო ქალაქის, თბილისის ეკონომიური და კულტურული სახე. ქალაქს ახასიათებდა ადრინდელთან შედარებით დაწყნარებული, საქმიანი ცხოვრება, სახელოსნო და სავაჭრო ოპერაციების გამოცოცხლება, გარეგანი კეთილმოწყობილობა. ქალაქის შესახებ ვახტანგს გამოუთქვამს: „ტფილისს სიონი ხელახლა შევძე რძე ქანდაკებულად, და ჩემთვისაც სახლი სარკისა, შიგ ლხინი მოწონებულად“³⁶. ესეც სავსებით ეთანხმება წყაროების ცნობებს, ვახუშტი ბაგრატიონისას და სხვ. სიონს ახლაც ამკობს ვახტანგის სახელით გაკეთებული 1710 წლის წარწერა, რომელშიც დამოწმებული არიან მაშინ სიონში ჩატარებული სარესტავრაციო სამუშაოები.

მაგრამ ქვეყნის ზრდის ამ პერიოდს მალე მოჰყვა ახალი კრიზისები, ფეოდალური საზოგადოებისათვის მუდამ ჩვეულებრივი. ამ კრიზისებმა, სოციალურ-ეკონომიურმა და მასთან ერთად პოლიტიკურმა, მწვავედ იჩინეს თავი 1712—1714 და 1721—1723 წლებში.

აქედან პირველ თარიღს (1712—1714) ჩვენ ვამყარებთ ისტორიკოსი ვახუშტის ცნობებზე. ამ დროს ვახტანგი სპარსეთს იმყოფებოდა უფლებააყრილი (იხ. ქვემოთ) და ქართლში ბატონობდა მისი ძმა, გამუსლიმებული იესე (1714—1716 წწ.). ვახუშტის მოწმობით, რომელიც თვითვე იყო მონაწილე იმდროინდელი ამბებისა,

³⁵ ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, გვ. 64, ლექსი: „ეპიტაფია“.

³⁶ იქვე.

მაშინ გაჩენილა ეპიდემია და მრავალი სხვა გასაჭირი, „მომსრველი ჟამი ფიცხელი“, ამას გარდა, კალია, „მკალი მომქამელი“, იმდენი, რომ მზეც დაბნელებულა. ამას მოჰყოლია დიდი შიმშილი, ანუ ძველი ქართულით, „სიყმილი დიდი“³⁷. თბილისში „მომსრველი ჟამი“ 1716 წელსაც მიძინვარებდა³⁸.

სწორედ ეს ვითარებაა, ჩვენი აზრით, ასახული „ქართლის ჰირში“. „დავითიანის“ მეათე თავში („საწყაულის მოწყვა ღვთისაგან“), რომელიც ბუნებრივი გაგრძელებაა მეცხრე თავისა, ჯერ ეს შიმშილობა და ჟამობა აქვს გურამიშვილს ნაგულისხმევი. ფეოდალურ ანარქიას, რომელიც მაშინ გაბატონდა საქართველოში, გურამიშვილის მიხედვითაც თან დაერთო ათასი უბედურება: მოსულა სეტყვა, ზომით „ლოდის ნახეთქის“ ოდენა, და ვენახები გაუფუჭებია. ყანებს კალია შესევია, რასაც მოჰყოლია იგივე „დიდი სიყმილი“; წახდა მოსავალი, „შეიმუსრა პურის ძალა“, საერთოდ, დაეცა სოფლის მეურნეობის დარგები.

ამის შესახებ გურამიშვილს გამოუთქვამს:

„აღარვინ იყვის ღვინითა აღმავსებელი ჭურისა.

შემცირდის კართა ნაქნავი, მოსწყდის ნაწველი ფურისა“
და ა. შ.³⁹

მართალია, გურამიშვილი ბაძავს შუასაუკუნეობრივი ტრადიციის მიმდევარ მემატთანებს „მიზეზთა მიზეზის“ ძიებაში: ყველა ეს „მკალი“, სეტყვა და „ჰირი“ თითქოს ყოფილიყოს ღვთის „პასუხი“ ხალხის „შეცოდებაზე“, მაგრამ სარწმუნოებრივი თვალსაზრისი, მოვლენათა შორის ნამდვილი მიზეზობრივი კავშირის მიუმხვდარობა თუ არგამოკიდება გურამიშვილს თვით მოვლენათა შემჩნევა-აღწერაში ხელს არ უშლის.

მწერალი ყურს არ უყრუებს ქვეყნის ეკონომიურ ცხოვრებას და აღნიშნავს ზოგ-ზოგ საგულისხმო ფაქტებს. კერძოდ, „ქართლის ჰირში“ მან გამოაჩინა მეფის ადმინისტრაციის წარმომადგენლები, „რჩეულნი“. ისინი, ავტორის სიტყვით, ხელმძღვანელობდნენ რალაც „ბრძანებით“, საიდანღაც ნათარგმნით, და მის საფუძველზე მოსახლეობას გადასახადების გაღებას ავალებდნენ: „იქმენით ხარკის მიმცემნი, აღმსრულებელი სეფისა“. სეფის ასრულება ნიშნავდა

³⁷ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, გამოცემა ზ. კიკინაძისა, თბილისი, 1913, გვ. 120. შემდეგში მითითებული იქნება: ვახუშტი.

³⁸ ი ქ ვ ე, გვ. 122.

³⁹ 49, 156—161.

სამეფო თუ საბატონო ვალის მოხდას ხალხის მიერ. ავტორის გამოთქმა მოგვაგონებს მათეს სახარების ერთ მუხლს, სადაც მიჩნეულია, რომ ჭერ არს მეფეს მიეცეს მისი სარგო ხარკი⁴⁰... პრაქტიკაში კი ქართველი ხარჯის ამკრებლები ალბათ ხელმძღვანელობდნენ ოფიციალური დავთრებით, ვახტანგის მიერ შედგენილი „დასტურლამალით“, რომელშიც განსაზღვრულია იმდროინდელი ქართლის სამეფოში დაწესებული გადასახადების ხასიათი და რაოდენობა.

მწერალი ნიშანდობლივ აღნიშნავს ბაზრის მდგომარეობასაც:

„მოვიდა დიდი ძვირობა, დრო წაქდა (=წარვიდა.—გ. დ.) სიიეფისა“⁴¹. ასეთ ეკონომიურ კრიზისს, როგორც ცნობილრა, ფეოდალურ ქვეყანაში პერმანენტული ხასიათი ჰქონდა. ეს გამოიხატა, კერძოდ, ფინანსებში. ოქროს ფული, რომელიც ერთ დროს ექვს დრამად („აბაზიანად“) ფასობდა, XVII ს-ში მთელი ორი შაურით გაძვირდა, XVIII ს-ის დამდეგს კიდევ ერთი შაურით და ა. შ. ასე ეცემოდა დრამის ფასი. ამის შესაბამისად საგრძნობლად იკლებდა წონაში თვითონ დრამაც. ეს წონა დრამას 1587—1628 წლებში გრამობით 8,5 ჰქონია, ხოლო 1722—1731 წლებში უკვე 5,3-მდე დაუკლია. ამ მოვლენათა საერთო ფონზე გურამიშვილისთვის „დიდი ძვირობა“ უფრო შესამჩნევი უნდა გამხდარიყო 1712—1714 წლების ანგარიშში. დაახლოებით ამ ხანებში, 1717—1718 წლებში, დრამასაც განუცდია ერთი ჭერი წონაში დაკლება: ის მოუჭრიათ 5,41 გრ⁴².

„დავითიანში“ სხარტადაა გამოხატული ის სოციალური ზოგადი აღრევა, რომელსაც კლასობრივ საზოგადოებაში, ფეოდალურ საწარმოო ურთიერთობაში უმეტესი სიმწვავე, ცხადია, მსგავსი „დიდი ძვირობის“ ვითარებაში ეძლევა. აღნიშნულ დროს საქართველოში გავრცელებულ საყოველთაო არევ-დარევას, გურამიშვილის სიტყვით, ახასიათებდა:

⁴⁰ მ ა თ ე, 22, 21.

⁴¹ 47, 148, 4.

⁴² ივ. ჯ ა ე ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა, თბილისი, 1925, გვ. 55; დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე, ქართული ნუმიზმატიკა, თბილისი, 1950, გვ. 94; ნ. ქ ო ი ა ე ა, საქართველოს ფულის ნიმოქცევა XVIII ს., სტალინის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XXIX, 1946, გვ. 8.

„აეზააკობა, ქურდობა. გზებზე დასხდომა შვირისა, და ტყვეობა, მოკვლა, ტაცება ქვრივთა, ობოლთა, მწირისა“⁴³.
ეს მოვლენები ჩვენი ძველებისათვის კარგად იყო ცნობილი. შვირობა — გამვლელ-გამომვლელ პირთა, ქარავენთა გასაძარცვავად, მოსაკლავად ჩასაფრებას გულისხმობს; ტყვეობა — სოციალურად დაბეჩავებული ადამიანების, ყმა-გლეხების, ქალების, ბავშვების გატაცებასა და ტყვეებად გაყიდვას ნიშნავდა, მეტადრე ოურქეთის ბაზრებისათვის.

ცნობილია, რომ პროგრესული წრეები ცდილობდნენ აღმოეფხვრათ „არსებობისათვის ბრძოლის“, ესე იგი მშრომელი ხალხის დაჩაგვრის, ეს ბარბაროსული საშუალებები. კერძოდ, ვახტანგის სამართლის წიგნი მუხლობრივ საზღვრავდა ამ სოციალურ დანაშაულობათა შესატყვის სასჯელებს⁴⁴. გურამიშვილიც ასეთ დანაშაულობათა შეურიგებელი მტერია. „დავითიანის“ შესავალში გამოთქმული მრწამსის შესაბამისად (იხ. ზემოთ), ავტორი ექსპლოატატორების დიდსა თუ მცირე მავნე საქმეებს უშიშრად ამხელს და კიცხავს. მას მხოლოდ აფიქრებს თავისი „დავითიანის“ შინაარსობლივი პირნაკლულობა. ცოდვა ბევრი ტრიალებს ქვეყნად და პოეტი მემატიათე ვერ სწვდება მათ უსაზღვროებას: „ქართლის ქირსა ვერვინ მოსთელის, თუ არ ბრძენი, ენა-მჭევრი!“⁴⁵

მთავარი მაინც ის არის, რომ მწერალი გულდაჭერებით ჰირსუფლობს სამშობლოს, ქართველ ხალხს. ხოლო ეს მისი ჰირსუფლობა თუ მოსარჩლეობა თავისი ხასიათით ბუნებრივად მიზანდასახულიც არის და განსაზღვრულიც მაშინ გაბატონებული სოციალური პირობებით და მორალის ნორმებით, პროგრესული ფეოდალური წრეების კლასობრივად შეზღუდული შეგნების ნაკარნახევით. ეს ისევე მკაფიოდ ჩანს „დავითიანში“, როგორც ბევრ სხვა მის თანამედროვე ძეგლში.

ფეოდალური საზოგადოების იდეოლოგებს დიდი ეკონომიური სიბრძნე არ სჭირდებოდათ იმის შესაგნებად, თუ რა სიკვდილს უქადიდა გაბატონებულ კლასს, უპირატესად სოფლის მეურნეობაზე დამყარებულ საზოგადოებას, მთავარი მწარმოებლის, გლეხობის ფიზიკური მოსპობა. ცნობილია, რომ ამის შესახებ პოეტმა მეფემ არჩილმა ლაკონიურად თქვა: „თუ ამოსწყდეს გლეხიკაცი, სა-

⁴³ 48, 154, 3—4.

⁴⁴ ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, გამოცემა თ. ენუქიძისა, თბილისი, 1955, მუხლი 97 (ტყვის სყიდვის შესახებ), მუხ. 59 და 60 (მხირობის შესახებ) და ა. შ.

⁴⁵ 50, 163, 1.

ქართველ დამბუნდა“⁴⁶. ეს თავისთავად საკმაოდ ბანალური ჭეშმარიტება ემყარებოდა ცხოვრების მწარე გამოცდილებას, რამდენადაც ყმების უანგარიშო ექსპლოატაციას თან სდევდა მთელი სოფლების, რაიონების მოთხრა. ჩვენ აქ გურამიშვილის მიერ აღწერილი ისტორიული ხანა გვიანტერესებს და ამიტომ საილუსტრაციოდ ეახტანგის დროის ცნობა მოვიყვანათ.

1715 წლის ერთ საბუთის წიგნში აღნიშნულია, რომ ზემო ქართლის ორ სოფელს (ზაკვი და ფიცე), სახელდობრ საერო თავადის ყმებს და მანგლელი ეპისკოპოსის ყმებს, „სთხოვდენ და ართმევდენ“ საშავარდნოს, „შავარდნების ფასს“, ხოლო ეს გადასახადი ისე მძიმე ტვირთად დასწოლიათ გლეხებს, რომ „ის სოფლები ამ გვარის ძალით სულ აოხრებულყო“⁴⁷. აქ, ცხადია, იგულისხმება ეგრეთ წოდებული მყრელობა, კლასობრივი ბრძოლის ერთ-ერთი პასიური ფორმა: იგულისხმება, რომ მებატონის თუ ხელისუფლების მიერ დაჩაგრული გლეხები აიყრებოდნენ ხოლმე თავის სამოსახლოებიდან და გადაიყარებოდნენ, მაგალითად, ქართლიდან კახეთს, თრიალეთს, კახეთიდან დაღესტანს და ა. შ. საბოლოო ანგარიშით ეს მოვლენა ხდებოდა მიზეზი საქართველოს მართლა დამბუნებისა და დამონებისა.

გურამიშვილს სწორედ ამის ეშინია, მწარმოებელი ყმების რიცხვმრავლობის შემცირებას ეკრძაღვის, რადგან გარეშე გლეხისა, მართლაც, ვინ ჰყავდათ „ღვინითა აღმავსებელი ჭურისა“? ამიტომ მწერალი, დროის მოთხოვნილების შესაფერისად, აქეზებს და ახალისებს თანამემამულე მესაკუთრეებს. რათა მათ გლეხების გამოყენებაში ჰკუა და ყაირათი გამოიჩინონ. ის წერს:

„ამისთანას ბატონს ვაქებ, მან ერთი ყმა განახუთოს,
და არ თუ ხუთი აღარც ერთ-ქმნას, ასე საქმე თავს მოურთოს“⁴⁸.

ბატონის უფლება გლეხზე, ზოგადად, განუყოფელი იყო. თვით ეახტანგის „სამართლის წიგნშია“ ეს დეკლარირებული: „ყმისა ყველა ბატონისა არის“, ან კიდევ: „ყმაც ბატონისა არის და

⁴⁶ „არ ჩილიანი“, ტ. II, გვ. 73, ხანა 627, 4.

⁴⁷ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1940, გვ. 169.

⁴⁸ 51, 171, 3—4. წაიკითხე: „...ასე (ავი.—ვ. დ.) საქმე თავს მოურთოს“

(ყმის. — ვ. დ.) საქონელიცა“, წერია იქ⁴⁹. მაგრამ იგივე სამართალი, გამოხატავდა რა ერთობლივ გაბატონებული კლასის ინტერესებს, ცხადია, პრინციპულად ვერ შეიწყნარებდა მწარმოებელი გლეხობის განადგურების ფაქტებს. ამდენადვე ვახტანგის კანონები დევნიან, მაგალითად, ყმების მკვლელ ან დამასახიჩრებელ გინა გამყიდველ მებატრონეებს. საინტერესოა, კერძოდ, ის ფაქტი, რომ, როგორც ჩანს, ვახტანგის სამართლის გარკვეული მუხლები (61-ე და 97-ე). რომელნიც ეხებიან ტყვეთა მყიდველებს, გაცილებით უფრო პუმანურად ეკიდებოდნენ ამ მავნე პირებს, ვიდრე ამას საქმე მოითხოვდა, ვიდრე „წეს იყო“. საქართველოს კათოლიკოს დომენტის, ვახტანგის ძმას, „ტყუეების დაყიდვისათვის“ თავადი იასე მაღალაშვილი დაუსჯია მამულების ჩამორთმევით, თუმცა კათოლიკოსს, როგორც თვითონვე აცხადებს 1713 წლის საბუთში, ასეთი სასჯელი არ მიაჩნდა საკმარისად; იგი მზად ყოფილა ამ „ძვირისმოქმედს“, ესე იგი ბოროტმოქმედს, „გასწყრომოდა“ ისე, რომ „ანუ თვალთაგანი, ანუ კელთაგანი, ანუ ფერკთაგანი, ანუ ერთი (სხუა.— ვ. დ.) ასოთა მისთაგანი“ მოეკვეთა და „ვიდრე სიკუდილ“ მიეწია, რადგან, კათოლიკოსის დასკვნით, ეს „უნამეტნავესად წეს იყო“⁵⁰.

აი, რა ძვირად უღირდათ შედარებით მოწინავე მეურნეობებში გლეხი და მისი მარჯვენა. ამიტომაც გურამიშვილიც, თავის მხრივ, ზემოთ მოყვანილი სიტყვებით მცნებად უღებდა თავის თანამომეებს, გლეხების ექსპლოატაციაში ისეთი ჭკუა ეხმარათ, როგორიც ჰქონდა იმ ლეგენდარულ მონას, რომელმაც უფლისაგან ნაბოძები ხუთი ქანქარი ამრავლა, ხუთს ახალი ხუთი შესძინა და ამით დაწინაურება დაიმსახურა⁵¹.

მკითხველი, ინტერესით მისდევს რა კვალში ბრძენ მწერალს, უქებს მას ცოდნას და დაკვირვებულობას, იმის უნარს, რომ ქვეყნის ცხოვრების აღწერისას შეამჩნიოს უფრო ტიპიური მოვლენები, ზოგ ჩვენს ისტორიოგრაფიულ ძეგლში უყურადღებოდ დატოვებული სოციალური ხასიათის ფაქტებიც. გურამიშვილს არ გაუშვია მოუხსენიებლად, კერძოდ, „საუდიარო“.

ძველ ქართულში, ადათისა და მერმე კანონმდებლობის ენაზე, ცნება „დებულება“ გულისხმობს „დადებულს“, დაწესებულ თუ მიღებულ ნორმას, კანონიერ სახეს და ზომას, კერძოდ, გადასახადისას,

⁴⁹ მუხლი 258 და 260.

⁵⁰ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, გვ. 158.

⁵¹ მათე, 25, 20.

ბეგრისას. „ღებულებას“ ეწინააღმდეგება „უღებო“. არაღებული, არმიღებული, კანონის წინააღმდეგი, მაგალითად იგივე გადასახადი. ბატონისაგან ყმის ექსპლუატაციის ყველაზე უფრო მავნე სახე. ცხადია, იყო სწორედ უღებო დაკისრება. ანუ, ვახტანგის „სამართლის წიგნის“ გამოთქმით, „უღების დაღება“ (მუხლი 214). რა თქმა უნდა, ხელისუფლება და აგრეთვე ყველა მისი მომხრე და მცველი, ფეოდალური სახელმწიფოს იდეოლოგები, მათთან ერთად საერთოდ ყოველი ჰკუადამჯდარი მესაკუთრეც, ვისაც არ შეეძლო იმ საბატონო შტოს მოკრა, რომელზედაც თვითონ იჯდა, დაგმობდნენ ასეთ პრაქტიკას, ყმების გაძარცვისა და გატყავების ამ უღვთო სახეობას. როგორც ზემოთ ითქვა, კარგად ესმოდათ, რომ გლეხკაცის ამოწყდომა საქართველოს „დაძაბუნებას“ უქადიდა (არჩილი), ხოლო „უღების დაღება“ სწორედ გლეხობის მოსპობას ნიშნავდა, რასაც პირდაპირ აღიარებდა თვით სამართალი. ვახტანგ მეფე (არჩილის ძმისწული და თანამოაზრე) თვლიდა, რომ „უღების დაღება კაცის კვლის ოდენი არის, ამად რომე ბოლო აღარ მოეღების“ (მუხლი 214).

ცნობილია, რომ უფრო გვიან „ბატონყმური რიგი“ ერეკლე II-ის უდიდეს საზრუნავ საგანს შეადგენდა. ამ მხრივ დამახასიათებელია მეფის ერთ-ერთი ბრძანება, რომელიც აკისრებდა ვინმე ტატიშვილს და ციმაკურიძეს — ვიღაც ობლების ყმებსა და მეურვეებს—და ამ ობლების კუთვნილ გლეხებს გარკვეული წესის სამსახურს. იქ ნათქვამია: „უნდა რომ, რაც შეგეძლოსთ, ამ ობლებს, რომელიც ბატონყმობის რიგი იყოს, ისე ემსახუროთ და მოუაროთ“⁵². იგივე მეფე სხვა შემთხვევებშიც იმეორებს ამას; მაგალითად, ერთ ოქმში ბრძანებს, რომ ამა და ამ პირს მისი გლეხები, აღიარებულები, „როგორც ბატონყმობის რიგი იყოს, სამართლიანის საქმით ისე უნდა... ემსახურნენ“⁵³.

ბატონყმობის რიგის მოსარჩლე ხელისუფლებას სათანადო „ღებულებებიც“, გინა „დაღებული“ ჰქონდა სახელმძღვანელოდ შემუშავებული. კერძოდ, 1772 წელს უკვე ძალაში ყოფილა ერეკლეს მიერ ტყვეობაში ნამყოფ პირთათვის შედგენილი წესდება, ანუ, როგორც ამბობს ერთი საბუთი, „ტყვეთათვის დაღებული წიგნი“⁵⁴.

⁵² „საქართველოს სიძველენი“, ტ. II, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფილისი, 1909, გვ. 502.

⁵³ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, II, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1953, გვ. 102. „ბატონყმობის რიგის“ შესახებ იხ. აგრეთვე დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ჟრთიერთობიდან, თბილისი, 1955, გვ. 234 და შდგ.

⁵⁴ „საქართველოს სიძველენი“, ტ. III, ტფილისი, 1910, გვ. 502.

მიღებულ დებულებათა თუ დადებულის დანიშნულება და დედააზრი მდგომარეობდა ისევ ბატონყმობის რიგის მოუშლელობაში. მებატონეს ევალებოდა მტკიცედ დაეცვა თავისი უფლებაც და მოვალეობაც. ამ თვალსაზრისით ტიპურია ერეკლეს ბრძანებაში (1774 წ.) აღნიშნული ერთი ასეთი ფაქტი. როდესაც მეფის სახასო აზნაურებს (ვინმე ბერძნიშვილებს) სადავოდ გაუხდათ საკითხი, ეკუთვნოდა თუ არა მათ, როგორც ყმა, ვილაც სიმანგულაშვილი, ერეკლემ თავის აზნაურებს განაჩენი გამოუტანა: „თუ (სიმანგულაშვილი.—ვ. დ.) თქვენი ყმა არ იყოს, ტყუილად ნუ მოეჭიდებით, და თუ თქვენი ყმა იყოს და, (მეფის.—ვ. დ.) ხათრით ხელს ნუ აიღებთ“⁵⁵. „ბატონყმობის რიგის“ მოსარჩლე კლასობრივი სამართლის თვალსაზრისით, მაშასადამე, მთავარი იყო არა ცალკეული პირების ინტერესი და გულისთქმა, არამედ ერთობლივ გაბატონებული კლასის ბედ-იღბალი, ისევ და ისევ ბატონყმური რიგი, ფეოდალურ საწარმოო ურთიერთობათა ურყეობა.

ბატონყმური რიგის ერთ-ერთი უნიჭიერესი მცველი ერეკლე იყო და მასვე ეკუთვნის „დებულების“ უშლელობისათვის გაანგარიშებული შემდეგი ბრძანება ექსპლოატატორთა მიმართ: „რომელიც ამათი (ყმების.—ვ. დ.) დებულება არ არის და არა სდებიათ (ეს ლოგიკური კითხვაა.—ვ. დ.), იმის გარდა, თუ მეტი რამ მოინდომეთ, ჩვენგან მოსაკითხავი იქნება. ამათ სამართლიანის საქმით მოექეცით, თორემ თუ კიდევ ამათ ჩვენთან გიჩივლესთ, იცოდეთ რომ გიწყენთ“⁵⁶. რაც შეეხება ერეკლეს მიერ საქმის „მოკითხვას“, გამოძიებას და მის „წყენას“, გაწყრომას. მაშინდელმა მებატონეებმა მწარე გამოცდილებით იცოდნენ, რომ ეს ორი საშიშროება ერთიმეორეზე უმწვავესი იყო.

დავით გურამიშვილიც თავის მხრივ, როგორც პროგრესული წრეების თანამოაზრე, ბატონყმურ ურთიერთობაში „დებულების“ დაცვის მომხრეა. მასაც სწამს, რომ „უღების დაღება“ ანარქიის სათავეა და ქვეყნის დამლუპველი, ხოლო თვით ცნება „უღები“ მწერალს განსხვავებული ფორმით აქვს გამოთქმული. ეს არის იმავე „დ“ ძირის (უ-დ-ები) შემცველი უდიერი (უ-დ-იერი)⁵⁷ და აქედან ნაწარმოები „საუდიარო“ (ძეგლებში ჩვეულებრივ საუდიერო). ბუნებრივია, რომ ერთ საბუთში „საუდიერო“ დახასიათებულია, რო-

⁵⁵ „საქართველოს სიძველენი“, ტ. III, ტფილისი, 1910, გვ. 215.

⁵⁶ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, თბილისი, 1948, გვ. 387.

⁵⁷ 40, 95, 2: „მშვიდათ ცხოვრებდით, ნუ უხამთ ერთმანერთს თქვენ უდიერსო“.

გორც „საძალოდ სათხოვარი“⁵⁸. „ბატონყმური რიგის“ და „სამარ-
ოლიანის საქმის“ აღმსარებელი გურამიშვილი მოქნილი შიარით
წერს:

„ბატონის უპატიური ყმას არ შერჩებინ აროსა,
და არც ღმერთი ბატონს შეარჩენს ყმაზე საუდიაროსა“⁵⁹.

აღნიშნული განმარტებების ერთ-ერთ თავისებურ რედაქციას
წარმოადგენს ერეკლესეული ცნობილი საბუთი—ანდერძი (1791
წლისა), რომელსაც ქვია „განწესებანი“ და რომელშიც შემდგენე-
ლი რჩევა-დარიგებას აძლევს შვილებს, თუ როგორ უნდა გაუძლ-
ვნენ სამეფოს. „განწესებათა“ უკანასკნელი, ორმოცდამეთვრამეტე,
მუხლი საგანგებოდ ეხება იმ სახასოებს (საუფლისწულო მამუ-
ლებს), რომელნიც ვითომ მეფის შვილების საერთო, და არა კერძო,
მფლობელობაში უნდა მოხვედრილიყვნენ. მამის დარიგებაა: ძმე-
ბი არა მხოლოდ „თავ-თავის წილს და კერძს“ უნდა გაუფრთხილ-
დნენ და „დაიცვან“, არამედ მათ საერთო სამფლობელოსაც უნდა
მოუზარონ. მოხუცი ერეკლე სამართლიანად შიშობს, ვაითუ შვი-
ლებმა „საერთო სახასოებს ძალი დაატანონ“, უღების დადე-
ბას მისდიონ. მეფე არ მალავს თავის ეჭვებს და ასკვნის: „ეს ღვთის
განმარისხებელი საქმე იქნება და ყველამ, მეფემა და უფლისწუ-
ლებმა, რომ უსამართლოთ გაგლიჯონ (ქვეყანა.—ვ. დ.), აღარც ძმებ-
ში მშვიდობა იქნება და გლეხიკაციც დაეფანტებათ“⁶⁰. ცნობილია,
რომ ამ ანდერძის შედგენის დღიდან რაღაც ათეული წელიწადი
იარსება ქართლ-კახეთის სამეფომ.

ფეოდალებს „ბატონყმობის რიგის“ დაცვისთვის ბრძოლა არ
შეუწყვეტიათ საკუთარი სამეფოს დაკარგვის შემდეგაც. მეტადრე
გამოირჩევა ამ მხრივ ზემოთ მოხსენიებული ცნობილი ქართველი
მწერალი ივანე (იოანე) ბაგრატიონი, გიორგი XII მეფის ძე. ამან
თავის კაპიტალურ ენციკლოპედიურ შრომაში (იწერებოდა 1812—
1828 წლებში) შეიტანა „ზნეობის სწავლაც“, 75-მუხლიანი, რომ-
ლის ერთი მუხლი, 55-ე, ღაღადებს: „ყმათა შენთა უდიერსა
ნურარას დასდებ ხარკსა“. ეს აზრი განმეორებულია ავტორის
მიერ ამ სახითაც: „გარდა დებულეებისა, ნურას წაართმევ მსა-

⁵⁸ შ. ბურჯანაძე, სოლომონ I-ის მეფობის I-ლი პერიოდი, გვ. 90,
სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. III,
1950.

⁵⁹ 65, 278, 3—4.

⁶⁰ „საქართველოს სიძველენი“, ტ. I, გამოცემა მე-2, წ. I, თბი-
ლისი, 1920, გვ. 221.

ხურს“, იმიტომ რომ „იგიცა კაცი არს გულისწმინდო და აქვს გრძნობა შეწუხებისადა“, შეუძლია ჩაიდოს გულშიო,—განაგრძობს დამრიგებელი,—ბატონის სიძულვილი და უორგულოს მასო⁶¹.

ამ სიტყვებში ჩანს გარკვეული ცდა — „დებულებისა“ და „უღების“ საკითხი დადგენილ იქნეს თეორიულ საფუძველზე. ეს ბუნებრივი იყო XVIII ს-ის განმანათლებელთა თანამოკალმე ავტორისათვის. არ შეიძლებაო, — წერს ივანე ბაგრატიონი,—„უფალი ქვეშევრდომთა... უჭეროდ ართმევდეს და სტაცებდეს, ანუ ამუშაუბდეს... რათა არა ამის ძლით შთაიგდოს გულსა თვისსა შიში და სიძულვილი“ და ა. შ.⁶² ფეოდალური საზოგადოების იდეოლოგს ამინებს გარდაუვალობა კლასობრივი ბრძოლის ძველისძველი დევიზისა: კბილი კბილისა წილ.

გურამიშვილიც ამ ზრუნვას ატარებდა გულში. მასაც სწორედ ბატონყმური რიგის პერსპექტივები აღელვებდა, ამ „რიგის“ უშლელობის წადილი აფიქრებდა. მისი საკუთარი გულისნადები ჟღერს „დავითიანის“ შემდეგ სტროფებში:

„მე მინდოდა ყოფილიყო ჩვენში სიყვარული ძმური,
ჩამომეგდო რიგი-წესი, სამართალი ბატონ-ყმური“⁶³.

მოყვასისადმი თვით საუკეთესო სურვილების გამოსახატავად გურამიშვილმა ლოცვა-კურთხევის მოტივი შეუწყო ბატონყმური რიგის მოსარჩლეთა ზრახვებს და გამამხნეველი ტონით დამღერა:

„ყმა მოგცეს ბევრი, გლეხი, მდაბიო,
გამონოს ნებით, რომ არ არბიო“ და ა. შ.⁶⁴

რაც შეეხება თვითონ გლეხებს, ისინი „დავითიანში“ ბევრგან ჩნდებიან, როგორც ავტორის დაკვირვების ობიექტები, გარკვეულ სოციალურ მოვლენათა განმსახიერებელნი, როგორც ცხოვრების გამოცდილების გაპიროვნებული მაგალითები. ისინი აქა-იქ ევლინებიან მკითხველს, როგორც მეურნეები, „დავითიანში“ მიღებული სიტყვანმარებისა და მიხედვით—ვით „მკვენელები“⁶⁵, საერთოდ მიწის მუშაობის ყოველგვარი პროცესის შემსრულებელნი. მათ სა-

⁶¹ „ქალმასობა“, ტ. 1, კ. კველიძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, ტფილისი, 1936, გვ. 34 და 51.

⁶² ი ქ ვ ე.

⁶³ 64, 269, 1—2.

⁶⁴ „დავითიანის“ წიგნი 4, „მზიარული ზაფხული“, 231, 349, 1—2.

⁶⁵ 32, 37, 3; 33, 44, 1.

ყოფაცხოვრებო სურათს აესებენ შიგადაშიგ მოთვლილი „სახლ-საბ-
ძელ-კალო ბზინად“⁶⁵ (ეს — როგორც შემადგენელი ნაწილი
ბატონის მამულისა), მიწის სამუშაო იარაღები, ერქვანი და კაბ-
ლო⁶⁷; სხვა დეტალებიდან—სახრეც, მწყემსის კობალიც და ა. შ.

მწერალს მარჯვედ აქვს დახასიათებული გლეხებრს ბედიც ღა
ხვედრიც, მათი ყოველდღიური საქმიანობა და ვალი. მათ თითქოს
თავ-თავისი საბატონყმობა სიგელი უჭირავთ, რომელშიც გურამი-
შვილმა, თავისი დროის სოციალური ნორმებით შეზღუდულმა, შეძ-
ლო მხოლოდ შემდეგის ჩაწერა:

„უნდა მკვნელთა და მთესველთა, მწიღენელთა გინა მბარავთა,
მზის აღმოსვლითგან ჩასელამდე შიგ არ შეხედონ კარავთა,
ცხელის ოფლითა დამწვართა ჩირდილთ ქვეშ მიუყარავთ,
და რაც იმუშაკონ, ჭამონ და აჭამონ ქვეყნის მფარავთა“⁶⁸.

აქ კარგად ჩანს, რომ „მონას ჩრდილი სწყურია“⁶⁹. მწერლის
გამოთქმამ, „ჭამონ და აჭამონ“, ცხადია, არ უნდა გვაგულისხმე-
ბინოს, თითქოს ავტორის წარმოდგენაში კაცის საზრდოობის ნორ-
მები წესრიგდებოდა კლასობრივ წინააღმდეგობათა უგულუბელ-
ყოფით („ჭამონ და აჭამონ“), თითქოს მართლაცაა „შიგან მათთა
საბრძანისთა თხა და მგელი ერთგან სძოვდეს“⁷⁰. საქმის მცდარმა
გაგებამ წარმოშვა ე. წ. საერთო ნიადაგის თეორია. გურამიშვილი
კარგად იცნობდა მებატონეების მგლურ ბუნებას, ივანე ბაგრატიო-
ნის სიტყვით, მათ „მგლის გვარად“ შექმნილ კუქს⁷¹.

ამრიგად. დავით გურამიშვილმა თავისი ცოდნა-გამოცდილები-
თა და დაკვირვებით გაამდიდრა იმ დროის პოპულარობის მქონე
ზნეისწავლულება; სოციალურ-ეკონომიური მოტივების გამოყენე-
ბით მას ხელი უნდა შეეწყო ქართველთა გონებრივი პორიზონტის
გაფართოებისათვის. ის, თანამედროვე მემკვიდრეებთან ერთად,
მკითხველთა თაობებს უადვილებდა ბატონყმური საზოგადოების
ზოგ თვისებათა კრიტიკული თვლით განკვერტას.

გურამიშვილი იჩენს იმის სურვილსაც, რომ ანალიზი გაუკე-
თოს სოციალური კლასების ფენობრივ შემადგენლობას. საინტე-
რესოა, რომ ის ემყარება საზოგადოების დასებად დაყოფის მატე-

⁶⁵ 65, 263, 4.

⁶⁷ 59, 178, 1—2.

⁶⁸ 33, 44.

⁶⁹ იობ., 7, 2.

⁷⁰ „ვეფხისტყაოსანი“, დ. კარიჭაშვილის რედაქციით, 1903, ხანა
1571, 4.

⁷¹ „კალმასობა“, I, გვ. 36.

რიალური რიგის პრინციპს—„სარჩოს ძირობას“. „სარჩოს ძირობა“ მის ენაზე უნდა ნიშნავდეს, ცხადია, სარჩოს მოპოვების საშუალებათა ძირითად სახეობას.

გურამიშვილი განასხეავებს (და მოთვლის) არსებითად ცხრა „სარჩოს ძირობას“, რის კვალობაზეც მის გონების თვალს წინ წარმოუდგებიათ: 1. ინტელიგენტური შრომის ადამიანები („ბრძენი სიტყვითა დარჩების“), 2. ხელოსნები („ოსტატი თავის კელითა“), 3. სამღვდლონი („ხუცესი წირვით“), 4. ვაჭრები („შორს წასვლით-მოსვლით ძნელითა“), 5. მეომრები („მოლაშქრე სისხლის ქცევითა“), 6. მიწისმუშაეები („მკვნელი ოფლითა ცხელითა“), 7. გლახები („კარის-კარ თხოვნითა“), 8. სეფე-გვარი („ქელმწიფე... ვისაც აქვს ქვეყნის მკირობა“), 9. მეჭოგეები („არჩენთ მწყემსობა“). დაბოლოს, მიაართმევს რა ხარკს თავის უდიდეს შთამბგონებელს, შოთას, „მეთაე“ ფენაში ის ათავსებს „მიჯნურებს“⁷². საგულისხმოა, რომ ამ ფენათა შორის გურამიშვილს თავისი ადგილი მიუჩენია გლახებისათვის, რაც მოწმობს ამათ სიმრავლეს. ისინი, ჩანს, იყვნენ ისეთივე აუცილებელი ნაყოფი მაშინდელი სოციალური უსამართლობისა და ქვეყნის მოუწესრიგებლობისა, როგორადაც ნ. ბერძენიშვილი თვლის XII—XIII საუკუნეების საქართველოში იმ დროს უზომოდ მომრავლებულ გლახაეებს⁷³.

ჰუმანიტი მწერალი ქართველ მემატიანეებს სხვა მხრივაც შეეშველა მათს კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის საქმეში. დ. გურამიშვილმა ძალისაებრი წვლილი შეიტანა მისი დროის პოლიტიკური ცხოვრების აღწერა-შეფასებაშიც. ის ინტერესს იწვევს ფაქტობრივი მასალის თვისებითაც და ამ მასალის შეფასების ხასიათითაც. ქვემოთ მკითხველს ეუწყება, რომ მწერალი, მისი დროის კვალობაზე, პოლიტიკურ მოვლენათა მართლაცდა საკმაოდ ჩაკვირვებული და კრიტიკულად განწყობილი აღმწერელია.

ჩერ კი მოკლედ გავიცნოთ საკითხი, თუ როგორ არის „ქართლის კირში“ წარმოდგენილი საქართველოს მაშინდელი სამხედრო-პოლიტიკური და კულტურული გარემოცვა, უმთავრესად რუსეთი, გურამიშვილის სიტყვახმარებით—რუსეთი ან ჩ რ დ ი ლ ე თ ი, და, ამას გარდა, სპარსეთი.

რუსეთის ძლიერებისა და წყობილების შესაფასებლად ავტორი მიმართავს ძველ ისტორიოგრაფიაში გაბატონებულ ცნობილ

⁷² ამ სოციალური ფენების გამო იხ. 32, 37; 32, 33 და სხვ.

⁷³ „საქართველოს ისტორია“, 1, დამხმარე სახელმძღვანელო, თბილისი, 1958, გვ. 179.

ხერხს — ქვეყნის პოლიტიკური ხელმძღვანელის, დინასტიის მოღვაწეობის დახასიათებას. ეს ბუნებრივი იყო მით უფრო, რომ საქმე ეხებოდა პეტრე პირველის მრავალმხრივ საინტერესო მეთაურობას; ამასთანავე პეტრეს წილი ედო საქართველოს იმ ამბების განვითარებაში, რომელთაც აღწერდა გურამიშვილი. ამის შესაბამისად რუსეთის შესახებ ცნობებს მწერალი იწყებს სიტყვებით:

„იყო ჩრდილეთის კელმწიფე, თეთრის რუსეთის მკირველი, თვითმპყრობელობის მიმღები, პეტრე ცხებული პირველი“ და ა. შ.⁷⁴

გურამიშვილს, როგორც ბის თანამემამულეებსაც, მეტადრე აატრიბუტულ ინტერესთა თვალსაზრისით, იდეალად უნდა დასახოდა ხელისუფლების ისეთი ცენტრალიზაცია, როგორსაც შიდალწია პეტრეს დროიდან რუსეთმა; ისეთი მყარი საზღვრები, ფინანსები, მსედრობა, რომელნიც შეადგენდნენ გურამიშვილის დროს დიდი რუსი ხალხის მონაპოვარს. „ჩრდილეთში“ ხანგრძლივად მცხოვრები გურამიშვილი (სახლობდა მოსკოვსა და მერმე უკრაინის ქალაქ მირგოროდს) ახლოს იცნობდა კაპიტალისტური განვითარების გზაზე შემდგარი რუსეთის ამ მონაპოვარს.

პეტრესადმი მიძღვნილ სახობო ნაწილში მოხსენიებულია მისი „თვითმპყრობელობა“. მისი საბრძანებელი უსაზღვროა. მასთან გაერთიანებულია „თეთრი რუსეთი“, მოძმე ბელორუსია. ცნობილია, რომ ჭერ კიდევე აღექსი მიხეილის ძემ (XVII ს.) მიიღო ტიტული „*всёа Великия и Малыя и Бёлыя Россны самодержавец*“. მაგრამ ბელორუსიის (უფრო ზუსტად: აღმოსავლეთი ბელორუსიის) რუსეთთან შეერთება (1772 წ.) „დავითიანის“ წერის დროს ახალი საზეიმო ამბავი უნდა ყოფილიყო და გურამიშვილმა ალბათ ამიტომ „ჩრდილოეთის“ შემადგენელ ნაწილთაგან ნიშანდობლივ მსოლოდ „თეარი რუსეთი“ მოიხსენია⁷⁵.

საგარეო პოლიტიკის წარმატებათა მეტად მნიშვნელოვანი საწინდარი შეიარაღებული ძალის შექმნა იყო პეტრემ ალესა მახვი-

⁷⁴ 53, 189, 1—2; საერთოდ პეტრეს პორტრეტული დახასიათების შემცველი ხანები: 189—190 და სხვ.

⁷⁵ ეს გარემოებაც, ვფიქრობთ, გასათვალისწინებელია „დავითიანის“ დაწერის დათარიღებისათვის. რაც შეეხება ბელორუსიის ცენტრალური ნაწილისა და დასავლეთი ნაწილის რუსეთთან შეერთებას (1793 და 1795 წწ.). იხ. „Очерки истории СССР“, XVIII в., Вторая половина, М., 1956, გვ. 624). ამახ გურამიშვილი, ცხადია, ვერ მოესწრებოდა.

ლი, მის წინაპართა ხელში დაჩლუნგებული. ამ მხრივ ის ხდება „პირველ-ემურ კრმალ-რბილ, პირ-ბლაგვთა მწითობელი, გამომპირველი“. ამით მწერალი სამხედრო ტექნიკის გაუმჯობესების ფაქტსაც აღნიშნავს.

ამის შედეგად ფეოდალურ-ბიუროკრატიული რუსეთის საზღვრები განმტკიცდა და გაფართოვდა. მემათიანე პოეტის გამოთქმით. იმპერატორმა პეტრებს ყველგან „ქელი ღარია“. პეტრეს მზარუნველობა სწვდებოდა მთელ იმპერიას („რუსეთზე გარდამწვდარია“).

რადგან გურამიშვილი მრავალი წლის მანძილზე ცხოვრობდა რუსეთს (1729- 1792), მია უფრო ადვილად შეეძლო შეედგინა აზრი, თუ რა ბედი ეწია პეტრეს პროგრესულ წამოწყებებს იმპერატორის გარდაცვალების შემდგომ. მწერლის ცნობით (როგორც სსკა წყაროების მოწმობითაც), პეტრეს „დებულეების“, წესდებებისა თუ კანონების განუხრელად შესრულება რუსეთში ტრადიციად იყო ქცეული, რეფორმატორი მეფის „მცნებებს“ ღარაჯობდნენ „პეტრეს აქეთნი მეფენი“, ესე იგი, — გულისხმობს ავტორი, — პეტრეს მემკვიდრეები ეკატერინე II-ის ჩათვლით, რომელთა მეფობასაც მოესწრო თვითონ გურამიშვილი. დიდ რუს მწერალსაც ასე აქვს ნათქვამი პეტრეს შესახებ: „Свои законы сам пришеюм утвердил.“ (ლომონოსოვი).

გურამიშვილის დასკვნით იმპერატორს „ბევრი ყავს მლოცველ. მწირველი“. ამის შესაბამისად ქართველთა შორისაც მოიძებნებოდნენ პეტრეს ხსოვნის შემნახველები. ცნობილია, რომ უკვე არჩილმა უძღვნა პეტრეს შესხმა:

„თვით პეტრე ცარი, ვნახე, რაც არი,

დიდის რუსეთის მტკიცედ მპყრობელი“ და ა. შ.⁷⁶

გურამიშვილისათვის პეტრეს მოღვაწეობა ისტორიულ წარსულს ეკუთვნოდა, ხოლო არჩილი პეტრეს თანამედროვე და მახლობელი პირი იყო⁷⁷. არჩილმა იმპერატორს აღნიშნულ შეხსენებით უქო აზოვის („აზავის“) გამარჯვება, პოლტავის ბრძოლის (1709 წ.) მოგება, ისიც, რომ პეტრემ რუსეთს „კარი განუხვნა (= გაუღო.—ვ. დ.) ზღვათა და ხმელთა კმა საკმარისად“⁷⁸.

⁷⁶ „არჩილიანი“, ტ. I, გვ. 237—239.

⁷⁷ არჩილი თვითონ ცხოვრობდა მოსკოვს (1699—1713 წწ.). ალექსანდრე არჩილის ძე პეტრეს არტილერიის საერთო მეთაური იყო.

⁷⁸ იქვე, გვ. 237, 64, 3—4.

საქართველოს მესვეურებს ყოველთვის აინტერესებდათ თავისი ჯარის საორგანიზაციო გაუმჯობესებანი. ბუნებრივია, თუ არჩილს ყურადღებიდან არ გამოპარვია, რომ პეტრეს ხელში გაუმჯობესდა რუს სალდათთა კვების, „როჭიკის“ გაცემის წესი⁷⁹. თავის მხრივ, გურამიშვილს, რომელიც თვითონ იყო რუსეთის სამხედრო სამსახურში, თვალში მოსდიოდა რუსის ჯარის სამწყობრო გამართულობა, „გაწყობა“, უნიფორმა—„ათას ხუთას კაცთ ერთფერად ტანთა ცმა“, მათი „მწყობრ-რიგად“ მოძრაობა და სხვა⁸⁰. ბესიკმა საგანგებოდ აღნიშნა რუსი მეომრების მორთულობა. რომელნიც ასპინძის ბუნებებს მიაღდგენ (თუმცა ასპინძის ბრძოლაში 1770 წ. 20 აპრილს მონაწილეობა მათმა გენერალმა, ტოტლებენმა, არ დააცალათ); მეომრებს ზოგთ მწვანე მუნდირი სცმიათ, ზოგთ ლურჯი, თან „თითბრის ჩანთანი“ ჰკიდებიან⁸¹. ცნობილია, რომ ერეკლე II-ის დროს განხორციელდა ცდა ქართული სალაშქრო წესები შეეგუებინათ რუსული სამწყობრო წესებისათვის. კერძოდ, ქართულად ითარგმნა პეტრესეული ცნობილი „არტიკული სამხედრო“.

„ქართლის ჭირში“ მოცემული ზოგი სხვა საყურადღებო დეტალი რუსეთის მაშინდელი სინამდვილიდან ქვემოთ იქნება მოხსენიებული.

სპარსეთის ყაენთაგან წინა რიგში ჩანს შაჰი თაჰმასპი (: 1722—1731), ძველქართული მართლწერით შაჰ-თამაზი. გურამიშვილთან შახ-თამაზი, ხან შაზ-თამაზი. „დავითიანის“ ავტორს საკმაოდ ცხადად აქვს წარმოდგენილი სპარსეთის საქმეები, იქაური ხელისუფლების დამპყრობლური პოლიტიკა საქართველოში. სათანადო ფაქტებს ის მოკლედ და სხარტად გვამცნობს.

თამაზი, გურამიშვილის დახასიათებით, იყო „დრანჯი“ მეფე, ესე იგი მსიძავი კაცი, „ურტხვად აშიყი“ (ს.-ს. ორბელიანი). ამასთან ერთად იყო ლოთი, „ვაზის ღვინის მოყვარე“⁸². გურამიშვილის ეს ცნობა ეთანხმება სხვა წყაროების ჩვენებას. ვახუშტის ჩანაწერით, შაჰ-თამაზი „იყო მემთვრალე და უბადლოდ მქცევი“⁸³. ყაენის

⁷⁹ „არჩილიანი“, ტ. I, გვ. 237, 62, 5—6.

⁸⁰ 54, 193, 2—3.

⁸¹ ბესიკი (ბესარიონ გაბაშვილი), თხზულებათა სრული კრებული, აღ. ბარამიძისა და ვ. თოფურის რედაქციით, ტფილისი, 1921, გვ. 25, ხანა 3, 1—2.

⁸² 53, 185; 97, 498; 97, 500.

⁸³ ვახუშტი, გვ. 138; „უბადლოდ“ ქცევა ნიშნავს ავად ქცევას (სულხან-საბა ორბელიანი).

მეტოქე სარდალი, ნადირი, თანამედროვის უწყებით, მას ჯარების გასაგონად ამხელდა, როგორც „მხდალსა და ლოსს“ (აკოფ შამახელი). „მის გამო ველარ შეიძლო მან ქეყენის პატრონობანი“⁸⁴: ამას „ქართლის ქირში“ მოსდევს ყაენისგან „წამკდარი საქმეები“, რის შესახებაც ქვემოთ იქნება ნათქვამი. სხვათა შორის, ავტორის მიერ ჩადენილია ადვილ გასასწორებელი ანაქრონისტული შეცდომა-შაჰ-თამაზის შესახებ მას აღნიშნული აქვს:

„მან ვახტანგ, ძე ლევანისა, შეიყრა ბაგრატიონი და უპატიოდ ყვნა შვიდ წლამდის იგ დიდად საპატიონი“⁸⁵.

მაგრამ ცნობილია, რომ ვახტანგ VI-ს „მძიმე ჯვარი“ აჰკიდა არა თამაზმა, არამედ მამამისმა, ჰუსეინ ყაენმა, როგორც ეს ქვემოთ ეუწყება მკითხველს.

გურამიშვილმა კარგად იცის, რომ ფეოდალური კაციქამიობის შედეგად დაჩივებულ ყაენს, თამაზს, ძლიერი დინასტიური წინაპრები ჰყავდა სეფიანთა გვარისა. შაჰ-თამაზი „ქართლის ქირში“ სახელდებულია როგორც „ძე ძისა შააბაზისა“. თამაზი ნამდვილად იყო ძე ძისა სულეიმან შაჰისა (შთამომავლობით: სულეიმან, ჰუსეინ, თამაზ). შააბაზი, ანუ შაჰი აბასი — შეიძლებოდა მიგვეჩნია სულეიმანის მამად (აბას II) ანუ სულეიმანის პაპის პაპად—პირველ აბასად, რომელიც საქართველოს ისტორიაშიც კარგად დამახსოვრებული შაჰია. ალბათ გურამიშვილისათვის „შააბაზი“ სწორედ ეს ცნობილი აბას I იყო, ხოლო „ძე ძისა“ მის ენაზე ნიშნავდა, საერთოდ, შთამომავალს, ნათესავს⁸⁶.

ვახტანგ VI-ს სახე და საქმიანობა მკაფიოდ არის აღბეჭდილი XVIII ს-ის მწერლობაში, სულ სხვადასხვა ხასიათის ძეგლებში. მისი დროის სამწიგნობრო სტილს სავსებით შეეგუებოდა, თუ ვიტყვით, რომ თანამედროვენი მას მიიჩნევდნენ „კარგ მეფეთა“ წარმომადგენლად, ბიძამისის—არჩილის ენაზე ის აღირააცნებოდა პეტრე ცარის გვერდით, „საქებელ მეფეთა“ რიგში.

ვახტანგის მოღვაწეობის საერთო პროგრესული ხასიათი დღეს

⁸⁴ 53, 186, 4.

⁸⁵ 53, 188, 3—4.

⁸⁶ ასევეა ეს გაგებული აკად. კ. კეკელიძის სათანადო „კომენტარებშიც“. იხ. „დავითიანის“ დასახელებული გამოცემა, გვ. 314 (შაჰ-თამაზის სახელთან).

მრავალმხრივად ცხადდება საბჭოურ ლიტერატურაში⁸⁷. მის საშინაო პოლიტიკას ახასიათებდა, როგორც ეს რამდენადმე ზემოთაც არის მოხსენიებული, „ბატონყმური რივისთვის“ ბრძოლა რეაქციულ ფეოდალთა წინააღმდეგ; დროის კვალობაზე დიდი წამოწყებანი ეკონომიური მნიშვნელობისა (აღდგენითი, სარემონტო მშენებლობა; საირიგაციო საშუალებათა გაუმჯობესება და სხვ.); ქართველი ხალხის წინსვლისთვის ეპოქალური მნიშვნელობის კულტურული ღონისძიებები (კანონთა განახლებული კრებულის შედგენა, ქართველი ხალხის ისტორიის შევსება-რედაქტირება „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ძალებით); საერთოდ, ის დიდი მუშაობა, რომელიც ჩატარებულ იქნა ვახტანგის აქტიური მონაწილეობით და ზოგადი ხელმძღვანელობით ქართულ მეცნიერებათა. ასტრონომიისა, ხუროთმოძღვრების, ფილოლოგიის გასაცხოველებლად. საგარეო პოლიტიკას ახასიათებდა შეუირიგებელი ბრძოლა ირანელი დამპყრობლების წინააღმდეგ, ხოლო ამასთან ერთად ტრადიციული მისწრაფება პროგრესულ რუსეთთან დაახლოება-დაკავშირების განსახორციელებლად.

გურამიშიელმა საკმაოდ ნათლად გამოხატა ამ პოლიტიკური მეთაურისა და კულტურული მოღვაწის პორტრეტი, უყურადღებოდ არ დატოვა, კერძოდ, მისი გენეალოგიის ლეგენდარული მომენტიც, ვითომ ვახტანგი, როგორც ქართველი მეფე. ბიბლიურ დავითს და მის შთამომავალ ქრისტესაც („უფალს“) ენათესავებოდა. ამ ლეგენდას გასავალი ჰქონდა უკვე X—XI სს. როგორც საქართველოში, ისე ბიზანტიაშიც. ლეგენდის მიხედვით, ვითომ იესეს შეეძინა დავით მეფე, დავითს სოლომონ მეფე („ბრძენი“), ხოლო ამ უკანასკნელის ერთ-ერთი შთამომავალი იყო ბაგრათი. მეთაური ბაგრატიონთა გვარისა. ამ ლეგენდის ქართული „ორიგინალი“ ჩვენამდე შემონახულა ბაგრატიონთა გვარის მემბტიანის სუმბატ ბაგრატიონის ცნობილ „ქრონიკაში“ (X—XI სს.). ასე შეეთვისა ქართველ მეფეთა (ერთ დროს ფასის მქონე) ტიტულს სახელები— „იესე—დავით—სოლომონ ბაგრატიონიანი“⁸⁸. სათანადო გენეალო-

⁸⁷ ვახტანგ VI-ს მიუძღვნეს წერილები: პ. ბოლ. ლ. ბარანიძემ, მის წიგნში გამოცემულ „ვახტანგ VI-ში“ (იხ. ზემოთ), აგრ. კ. კიკელიძემ (ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 593—605) და სხვ. უაზუსტს, მონოგრაფიული ხასიათის, სათანადო შრომას წარმოადგენს: ქრისტინე შარაშიძე, პირველი სტაბა საქართველოში (1709—1722), თბილისი, 1955; აგრეთვე შ. კვანციაძე, ვახტანგ VI სტაბის წიგნი, თბილისი, 1952 და სხვ.

⁸⁸ იხ. კახთა მიწის აღიქმანდრე II-ის (XVI ს.) ტიტული.

გიურ ხეს, იესეს, დავით მეფეს იხსენიებს გურამიშვილიც შესავალში⁸⁹. ბაგრატიონების სამეფო ღერძზე გამოსატული იყვნენ დავით მეფის, მეფსალმუნის, გამომაჩინებელი ქნარი, შურდული (რომლითაც მან ვითომ გოლიათი მოკლა), ამასთან ერთად ქრისტეს „კვართიც“ და სხვ. გურამიშვილიც ახასიათებს შურდულს, „შურდულ-ქვას“, ქნარსაც, ებანს⁹⁰. ქრისტეს კვართსაც⁹¹.

დავითს, ისრაელთა მეფეს, ბიბლიის თანახმად, სამეფოდ სცხეს მირონი. გურამიშვილმაც იცის. რომ მას „თავზედ ებოხა ზეთები“⁹². დავით მეფე იესეს გამაგრძელებელია, მისი „ნერგი“ და მისი „ხე“ არის; დავითი ხეა, ნაყოფის გამომღები. ახევე ნაყოფის გამომღებია მისი „სიტყვაც“. დავითის „ნათქვამთ“ გამოიღეს კიდევ თავისი „ნაყოფი“ (იგულისხმება ქრისტე)⁹³. ეს აზრი უფრო მკაფიოდ სხვაგან მეორდება: დავითმა თქვა სიტყვა და ამის შედეგად ქრისტე გამოჩნდა. ამ თვალსაზრისით ქრისტე იმავეთვე დავითის ძედ მიუჩნევიან, „მისვე დავითის ძედ თქმული“ არის⁹⁴.

როგორც იტყვიან სასაუბრო ენით, „მით უკეთესი“ ქართველთა ფეოდალური ხელისუფლებისათვის: სწორედ დავითს, ქრისტეს „მამას“, როგორც „რტო-მორჩს“, იყვნენ გამობმული „ფესვითა“ ქართველების „უფალნი“⁹⁵.

გურამიშვილს ეს „უფალნი“ აინტერესებენ, კონკრეტულად—რიცხვით ორნი, „ორნი ჩემნი უფალნი“,—როგორც წერს ავტორი. ამათგან ერთი უფალი არისო „დავითის ძედ თქმული, რომელმან ივნო ჯვარი“, ხოლო მეორეო—ვახტანგ „მეხუთე“ (უნდა იყოს „მეექვსე“)⁹⁶. „დავითიანში“ ერთიც დასახელებულია და მეორეც. მაგრამ საკითხავია, თუ მაინც ვინ იყო ამათგან პირველ რიგში დასახელებული უფალი, „დავითის ძედ თქმული, რომელმან ივნო ჯვარია“?

ამის შესახებ გარკვეული აზრი გამოთქვა აკადემიკოსმა კ. კეკელიძემ. რადგან საქმე ეხება „დავითიანში“ წარმოდგენილ საქარ-

⁸⁹ 27, 3 და 4.

⁹⁰ 27, 4. 3; 47, 146, 4; 56, 209, 2.

⁹¹ 56, 209, 2.

⁹² 37, 76, 4.

⁹³ 27, 4.

⁹⁴ 37, 78, 4.

⁹⁵ 27, 4, 4.

⁹⁶ 47, 143, 4. რაც შეეხება ვახტანგის რიგითს მაჩვენებელს („მეხუთე“ მეექვსეს ნაცვლად), მსგავსი მერყეობა სხვებსაც დამართათ. მაგალითად სულხან-საბა ორბელიანი მას თუ მეხუთედ თვლიდა, თუ მეოთხედაც კი.

სველოს ხელისუფლებას, ქართველთა „უფლებს“, ამიტომ საჭიროა
--ამ საკითხზეც შევაჩეროთ ჩვენი ყურადღება.

პატივცემული მეცნიერის მოკლედ გამოთქმული დასკვნით,
„ორი უფალი“ ორ ქართველ მეფეს გვაგულისხმებინებს--ვახტანგ
VI-სა და მის თანამედროვეს. კახთა მეფეს. კონსტანტინეს. მკვლევარ
ფიქრობს, რომ ეს კონსტანტინეა „დავითის ძედ თქმული“
პირი. იმ დავითის ძედ. რომელმაც „ივნო ჯვარია“. კახთა მეფე
კონსტანტინე ნამდვილად იყო ძე ერეკლე პირველისა, მაგრამ სა-
მაგიეროდ ის იყო ძის ძე დავითისა, ხოლო ეს დავითი (ძე თეიმურაზ
I-ისა), როგორც აღნიშნავს კ. კეკელიძეც, მოიკლა სპარსელებთან
ბრძოლაში, რის გამოც, მკვლევრის განმარტებით, ამ დავითს შეე-
ფერება გამოთქმაც--„რომელმან ივნო ჯვარია“⁹⁷. ამრიგად, ამ
მსჯელობაში წინაპირობად მიღებულია, რომ გურამიშვილის ხმა-
რებაში „ძე“ („ძედ თქმული“) პირობითი გამოთქმაა და ნიშნავს
შთამომავალს, შვილიშვილს, და რომ „ორნი უფალნი“--ორივე
საქართველოს მეფე უნდა ყოფილიყო.

აქ წარმოდგენილი მტკიცების გარდა. ჩვენ გვრჩება „დავითი-
ნის“ რიგი მონაცემები, რომელთა საფუძველზე. ვფიქრობთ, შეიძ-
ლება შემდეგნაირად ვაწარმოოთ მსჯელობა.

ის ერთი საძიებელი უფალი, „დავითის ძედ თქმული“, გურა-
მიშვილს მოქარგული ჰყავს შემდეგი ეპითეტებითა და თვისებებით:
ის იყო „გლახაკთ ნუგეშისმცემელი“, ღვთის მადიდებელი, რექს-
ტუალურად--„მეფსალმუნე და მეტყველი, ღვთის ქებით ბობლ-
ნთა მცემელი“; ამასთან ეს „დავითის ძედ თქმული“ პირი გამოდი-
ოდა როგორც მორწმუნე ხალხის, „ცხვრების“ მზრუნველი მწყემს-
სი. „მწყემსი ცხოვართა დამქსნელი და მგელთა არ მიმცემელი“.
ახლა ქართველების დამოკიდებულება ამ უფალთან გურამიშვი-
ლისდა მიხედვით: „მას მორჩილებდენ ქართველნი“, მათთვის ის
იყო წყარო ცხოვრებისა და სიამოვნებისა, „უმისოდ ჭირად მიაჩნ-
დათ ცხოვრება სიამოვნისა“, მათ მისგან ხვდებოდათ „ურიცხვი
მოწყალებანი“. მაგრამ მდგომარეობა შეიცვალა, ჩამოწვა „ცოდვის
ბური“ და ნისლი, და ქართველნი ასცდნენ ჭეშმარიტების გზას,
„ჩაცვიდნენ ცოდვის მორევთა“, დაივიწყეს მისი „ურიცხვი მოწ-

⁹⁷ „დავითიანი“. კომენტარები, გვ. 314, ნახე სიტყვებთან „ორი უფა-
ლი“. შდრ. მიხ. ნასიძე, დავით გურამიშვილი, გვ. 37, თბილისი, 1887.

ყალბანი“, „ზოგიერთს“ სძლია „ეშმაკმა“. ასე „გზადაკარგულემა აიღეს და „დავით მამისა მისისა დამუსრეს ფსალმუნთ ებანი“, ესე იგი მამამისის, დავითის, ქნარი (რომელიც ღმერთის დიდებას კლერდა) წაბილწეს, დაღეწეს. იმ უფალს „გაუორგულდა სპა-ჯარი, ერი მიმცემი ხარკისა“, ქართველებმა „უარყვეს მცნება უფლისა“. იმ უფლის უარყოფამ შეაშფოთა ადგილობრივი მეფე („თავიანთ ქვეყხის მეფე“). რომელიც თავის „რჩეულთა“ პირით გამოეჭომაგა იმ უფლის ინტერესებსაც და ამასთან ერთად საკუთარ, სამეფო, ინტერესებსაც, როგორც ეს ქვემოთ გვაქვს აღნიშნული.

უკვე აქ მოყვანილ დეტალებშიც, ჩვენი შეფასებით, გამჟღავნებულად მოჩანს „უფალი იესო ქრისტეს“ სახე და სახელი და არა რომელიმე მიწიერი მეფისა, კიდევ უფრო ნაკლებ გამუსლიმებული კონსტანტინესი. ეს უკანასკნელი მეფე, მუსლიმური სახელდებით მაჰმად-ყული-ხანი, რომლის საქმიანობა ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, სრულიად არ იძლევა (და გურამიშვილსაც ვერ მისცემდა) მასალას იმისათვის, რომ ის, მაგალითად, მიჩნეული ყოფილიყო კეთილ „მწყემსად“, ქართველთათვის „უზვ მოწყალემათა“ წყაროდ, ქართველთა სალოცავი ღმრთის მეფსალმუნედ და ა. შ. საძიებელ უფალს „მორჩილებდენ ქართველები“, კონსტანტინე კი, ყაენის ფირმანით და ლეკთა ბრბოების მხარდაჭერით გაძლიერებული, შეეცადა ქართლის შეერთებას (კახეთთან), თბილისსაც მესი დაატეხა თავსე. მაგრამ მისი პოლიტიკური ავანტიურა დასრულდა საქართველოში თურქეთის გაძლიერებით და თვითონ კონსტანტინეს დაღუპვით. აქვე შევნიშნათ, რომ საქიებელი უფალი გურამიშვილს ესახებოდა როგორც „შრტო... ნაყოფის გამომცემელი“⁹⁸, მაშინ როდესაც სწორედ კონსტანტინე გადავიდა ამ ქვეყნით უნაყოფოდ. ამას გურამიშვილის სიტყვებიც შეესაბამება, რომლითაც მწერალი ათქმევინებს კონსტანტინეს: „მე ერთი კმელი კაცი ვარ. ძე არ მყავს, ვარ ბერწოვანი“⁹⁹.

საძიებელი უფალი, ამასთან ერთად, როგორც ზემოთ აღინიშნა, იყო „დავითის ძედ თქმული, რომელმან იენო ჯვარია“. გარდა იმისა, რომ კონსტანტინე, მაინცაღამაინც, იყო ძის ძე (და არა ძე) დავითისა, საეჭვოა ვიფიქროთ, რომ ის, კახეთის მეფე კონსტანტინე, გამუსლიმებული მაჰმად-ყული-ხანი, გურამიშვილს შეეძლო დაესახელებინა ხან დავითის ძეობით („დავითის ძედ თქმული“), ხან მამა-შვილობის ძალით — ერეკლეს ძეობით, რამდენ-

⁹⁸ 47, 144, 3.

⁹⁹ 58, 227, 3.

ნადაც გურამიშვილს კონსტანტინე თავის ადგილას სწორედ ასე ჰყავს ნოსხენიებული: ქართლი მისცესო „ერეკლეს-ძეს კონსტანტინეს“¹⁰⁰. ის საძიებელი უფალი, როგორც ვიცით, ვახტანგ VI-სთან ერთად. „დავითიანში“ იხსენიება „ქართველთ“ უფლად. ესეც ერთგვარად დამაბრკოლებელია იმისათვის, რომ ასეთ უფლად კახეთის მეფე ვიგულისხმობ, რადგანაც აღრინდელი ტრადიციით „ქართველებად“ ჩვეულებრივ ქართლის ქართველები ისახელებოდნენ, ხოლო კახეთისანი — კახებად, კახელებად. ეს წესად უღვეს გურამიშვილსაც. მისთვისაც განსხვავებული იყვნენ როგორც ქართლი და კახეთი. ასევე ქართველნი (მერმინდელ სიტყვანმარებაში — ქართლები) და კახნი. ამ მხრივ ტიპიურია ასეთი ტაეპი: „კახელების აღმა კნულნი ქართველებმა დაღმა ფარცხეს“¹⁰¹, ვითომ უთანხმოება ჩამოვარდაო კახეთსა და ქართლს შორის. სიტყვა ქართველები გურამიშვილს ბევრჯერ აქვს ნახმარი, მაგრამ ჩვენ ვერ შევნიშნეთ შემთხვევა (და არც იყო მოსალოდნელი), რომ „ქართველები“ მის ენაზე კახელებს აღნიშნავდეს¹⁰².

ასე გამორიცხვის წესით მსჯელობა უფრო თვალსაჩინოს ხდის, რომ ქართველების „ორთა უფალთაგან“ თუ ერთი ვახტანგ VI იყო (თვითონ გურამიშვილის თანახმად), მეორე ქრისტე იყო. ქრისტესთვის ზედგამოჭრილია ზემოთ მოყვანილი ეპითეტები, თვისებები — მამა ღმერთის მადიდებელი, „მწყემსი“, „გლახაკთ ნუგეზისმცემელი“ და სხვ. ქრისტეს „მეფსალმუნობაც“ შეეფერებოდა, რადგან მას, როგორც ცნობილია, საღვთისმეტყველო ტრადიცია სწორედ დავით მეფსალმუნის, დავით ზეფის „ძედ“ აღიარებდა. როგორც ეს ჩანს, კერძოდ, მათეს სახარებაში. ვისი ძე გგონივართ მეო. — ეკითხება იესო ერს, რომელიც პასუხობს მას: „დავითისო“¹⁰³.

გურამიშვილი საეკლესიო წიგნებს ზედმიწევნით იცნობს. კერძოდ, მან იცის ქრისტეს დავითის ძეობა: „მისევე დავითის ძედ თქმული. იესო ქრისტე ღმერთია“¹⁰⁴. აგრეთვე: „...ქრისტე მაცხო-

¹⁰⁰ 58, 223, 4. 52, 182, 1.

¹⁰¹ 52, 182, 1. ტომობრივი სახელი კახნი კახელნი იხ. 59, 233, 1; 60, 236, 1; 62, 255. 4: 69, 306. 1.

¹⁰² ქართველნი: 55, 203, 1; 61, 245, 4; 63, 263, 2; 63, 264, 4; 67, 291, 2 და სხვ.

¹⁰³ მათე, 22, 42.

¹⁰⁴ 37, 78, 4.

ვარი, სადიდებლად ღვთისა, ძე იგ დავითისა“¹⁰⁵. აი, ეს გენეალოგიური მომენტი დაქერილი „დავითიანის“ განსამარტებელ ტაეპში: ქართველების ორ უფალთაგან „ერთი დავითის-ძედ თქმული, რომელმან ივნო ჯვარია“. ყველა აღნიშნულის შესაბამისად ჯვარზე ნებულის ვინაობაც ძალდაუტანებლივ ირკვევა. არა „დავითმა“ ივნო ჯვარი, არამედ დავითის ძემ! არა კონსტანტინე მეფის პაპა დავითი, უბრალო მომაკვდავი, რიგითი ბაგრატიონი, ჰყავს გურამიშვილს „ჯვარზე ვნებულად“ შესხმულ-ნადიდები, არამედ თვით უფალი იესო ქრისტე, რომელსაც, სიტყვამ მოიტანა, მის „წმიდა ოჯახთან“ ერთად (ქვეყნის გამჩენი მამამისი, ქალწული დედამისი) ეგზომ ფართოდ იყენებს გურამიშვილი თავისი ლიტერატურული ნიშნებისათვის. ჯვარზე ვნებულის სურათი მწერალს სხვაგანაც აქვს: „ვესაც იესოს ტკბილსაო, რომელმან ივნო ჯვარია“ და ა. შ.¹⁰⁶ ამრიგად, რადგან ჩვენ მივიღეთ, რომ დავითის ძედ თქმული უფალი ნამდვილად ქრისტეა, ამის შესატყვისად ადვილი გასაგები ხდებოდა ის ცნობები და დეტალები, რომლებიც „დავითიანში“, როგორც დავინახეთ, ახასიათებენ აღნიშნულ უფალს, ქრისტეს.

მართლაც, „მას მორჩილებდენ ქართველნი“, რამდენადაც ქრისტეს სარწმუნოება ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფოებრივი რელიგია იყო. მისი ღალატი ისტორიულ საქართველოში პრაქტიკულად ნიშნავდა მუსლიმობაში გადასვლას, ქართველი ხალხის დემორალიზაციასა და სახელმწიფოს დაძაბუნებას, მაზედ ყენისა და სულთნის კაცების გაბატონებას. ამიტომ არ ინდობს გურამიშვილი მაჰმადის სახელსაც, როდესაც ქრისტეს ეხება: „მე იგი მრწამს მამად, არ ქ ა ჩ ა ლ ი მ ა მ ა დ“¹⁰⁷. თავისი ერისა და სახელმწიფოს დაძაბუნების საშინელება აწერიანებს გურამიშვილს იმავე ქრისტეს შესახებ: „გაუორგულდა სპა-ჯარი, ერი მიმცემი ხარკისა“. აქაც, მაშასადამე, იმავე ზეციერ უფალს ეხება საქმე და არა კონსტანტინე კახთა მეფეს. ავტორისათვის წინაპირობა ასეთია: ეს ზეციერი უფალი არის უპირველესი მპყრობელი და მსაჯული ერთა, მთელი ქვეყნისა, მაშასადამე, საქართველოსიც. იმ უფალს მორჩილებენ სამეფოთა ჯარებიც: „მას მორჩილებენ სულნი და ურიცხვი

¹⁰⁵ 133, 5.

¹⁰⁶ 141, 19, 2—3.

¹⁰⁷ 133, 2, 2. მუჰამადი „ქაჩლად“ უთუოდ იმ საბუთით ჰყავს ავტორს წარმოდგენილი, რომ, საერთოდ, მუსლიმები, წესით, იპარსავენდენ თავს (და არა წერს) (ვ. გ. ო. რ. დ. ლ. ე. ს. კ.).

სპა-ჯარი, ერი¹⁰⁸. ცხადია, ამ თვალსაზრისით, საქართველოს ჯარებიც მისი ხელქვეითნი არიან. ამის შესახებ მწერალი თავისი ქმნილების შესავალშივე გვაუწყებს:

„შევამკო ერთი უფალი, ღვთივ ზეცით ქვეყნად მკობილი, ქართველთ სპა-ჯართა, ყოველთა ერთა მსაჯულად ცნობილი“¹⁰⁹.

სხვათა შორის „დავითიანის“ ამ მეთაურ სტროფებში ჩასმული ეს „ერთი უფალი“ და მასთან ერთად მეფე ვახტანგ VI (ესეც უფალი) „მეგეარტომობით“ ახლობელი არიან და, მაშასადამე, ისიც და ისიც ერთფერად „ქართველთ უფალნი“; ეს უფალნი კი მოხსენიებული არიან უკვე „დავითიანის“ შესავალში¹¹⁰. ამიტომ მწერალი ქვემოთ, მოაგონებს რა მკითხველს ერთხელ ნათქვამს, მე-9 თავს იწყებს ასეთი სიტყვებით:

„ორთა მათ ჩემთა უფალთა ერთად უხსენე გვარია“, და განაგრძობს:

„თუმცა ძირთაგან შორს იყვნენ, შრტოდ ახლოს მონაგვარია; ერთი დავითის ძედ თქმული, რომელმან ივნო ჯვარია, მეორე ვახტანგ მეხუთე, ქართველთა მეფედ მჯდარია“¹¹¹.

ეს ორი უფალი „ძირთაგან შორს იყვნენ“, რადგან იესე-დავითისგან ჯერ ქრისტე წარმოიშვა და მერმე, დაახლოებით 1700 წლის დაგვიანებით, ვახტანგ VI. სამაგიეროდ ისიც და ისიც ერთისა და იმავე გენეალოგიური ხის „შრტოს“ წარმოადგენდნენ, იყვნენ „შრტოდ ახლოს მონაგვარია“.

რაც შეეხება ქართველი მეფის „ახლოობას“ ქრისტესთან, ეს ახლოობა გურამიშვილს, როგორც ზემოთ ითქვა, კიდევ უფრო სერიოზულ კონტექსტში აქვს წარმოდგენილი, ვიდრე გენეალოგიური სქემაა. გურამიშვილს კარგად ესმის, რა კონკრეტულ სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებაში ისხამდა ხორცს მეფის ქრისტესთან ერთობა, ქართველი გვირგვინოსნის (ისე როგორც ყველა სხვა ქრისტიანი მეფის) ქრისტესმოყვარეობა. გურამიშვილი, კარგად ჩახედული თავის დროის ფეოდალური ხელისუფლების იდეოლოგიაში, შესაბამისად სწორად ავითარებს საკითხს: საქართველოს პატრონობს ორი უფალი: ზეციერი (ქრისტე) და მცირე—მეფე; მეფეს ჰყავს თავისი სპა-ჯარი, მაგრამ რელიგია ამ უფლის ჯარზე ზემოდან

¹⁰⁸ 28, 9, 3.

¹⁰⁹ 27, 2, 3—4.

¹¹⁰ 27, 4, 4.

¹¹¹ 47, 143.

ავრცელებს ზეციერი უფლის უფროსობას. უფროსი უფლის ორგულობა „სპა-ჯარი, ერის“ მხრივ მიჩნეულია უმცირესი უფლის წახდენის გარდაუვალ პირობად. გარკვეულ სოციალ-პოლიტიკურ ვითარებაში მოხდა ასეთი გაორგულება ერისა და ჯარისა. პროზაულ-ისტორიულ ენაზე—შეწყდა გადასახადების, გურამიშვილის გამოთქმით—„ხარკის“, დენა ხელისუფლების სასარგებლოდ, შეტანა საეკლესიო და სამეფო საღაროებში. საქმეში, რა თქმა უნდა, ჩაერივნენ მეფის „რჩეულნი“, რომელთაც ერთად უნდა დაიცვან ურთიერთ მოგვართომე ქრისტესა და მეფის ინტერესები. ამ საერთო ინტერესებს ასახავს, გურამიშვილის გამოთქმით, „ბრძანება გამოთარგმნილი კეფისა“, უბრალოდ — წიგნი („კეფი“—სიტყვა-სიტყვით ფ უ რ ც ე ლ ი), უცხო ენით ქართულზე თარგმნილი, სადაც ვითომ წერებულებს: „იქმენით ხარკის მიმცემნი, აღმსრულებელნი სეფისა“¹¹². ეს გამოძახილია სახარებისა და იქ გამოხატული საეკლესიო დევიზისა: „მეიცით კეისრისა კეისარსა და ღმერთისა ღმერთსა“¹¹³.

ასე მარჯვედ არის დაჭერილი „დავითიანში“ ზოგადპრინციპული მნიშვნელობის მომენტიც—ფეოდალურ სახელმწიფოებში ეკლესიისა და მეფის მოკავშირეობის ისტორიულად ნაცადი კანონზომიერება და ის კონკრეტული ფაქტიც, რომ ვახტანგ VI-ის დროს, როგორც ქვემოთაც ჩანს, საქართველოში ახალი კრიზისი განიცადეს სამეფო ხელისუფლებამაც და სასულიერო მეუფებამაც. ჩვენ ქვემოთ მოკლედ მოვიხილავთ, თუ როგორ აისახა „დავითიანში“ ეს კრიზისი და რა მემატიაანისებურ უნარს იჩენს ავტორი ნაწარმოების ამ ნაწილშიც.

გურამიშვილს,—ეს რამდენადმე ზემოთაც აღინიშნა,—ისტორიული ამბის აღწერაში გარკვეული მიზანი, გეგმა და ქრონოლოგიური ჩარჩოები აქვს დაცული. „თხრობის“ საგნად მან აირჩია XVII ს-ის პირველი ოთხი ათეული წლების ქართლ-კახეთის თავგადასავალი. ჯერ ერთი, ეს ავტორის თანამედროვეობას ეხებოდა; მეორე. აღებული პერიოდი ქართველი ხალხის კულტურული წარმატებებით იყო მიმზიდველი (ამის შესახებ იხ. ზემოთ); მესამე. იმავე ხანაში ქართლ-კახეთის მიერ გამოვლილ დიდ სოციალურ-ეკონომიურ კრიზისს ზედ დაემთხვა პოლიტიკური ბედშობაც—სამეფო ხელისუფლების დაცემა. რადგან ამ ხელისუფლების ყვე-

¹¹² 47, 148, 3.

¹¹³ მათე, 22, 21.

ლაზე ავტორიტეტული მატარებელი იყო ცოდნითა და განათლებული მოღვაწეობით სახელმწიფოეპილი ვახტანგი, გურამიშვილს ქვეყნის თავგადასავალი, „ქართლის არაქი“ ამ მეფის „ამბადაც“ ესახება¹¹⁴. საერთოდ, ვახტანგი, ავტორისათვის „მოწყალე“ და „სიბრძნით სრული“¹¹⁵, წარმოდგენილია ამავე დროს როგორც სიკვდილამდე საქართველოს მთავარი „ბოძი“¹¹⁶.

ქართლ-კახეთის თავგადასავლის აღებულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში გურამიშვილი არსებითად ჩერდება ვახტანგის მეფობისა და სიკოცხლის უკანასკნელი წლების ვითარებაზე, დაწყებული 1721 წლიდან, რომელ თარიღსაც ის, მემატინანეთა ბაძით, თვითონვე აღნიშნავს საგანგებოდ: „ქორონიკონს ქრისტეს აქეთ ათას-შვიდას-ოც-და ერთსა“ და ა. შ.¹¹⁷ მთელი წინამავალი, 'ათეული წლის შემცველი. პერიოდი კი მწერალს გამოყენებული აქვს როგორც ერთგვარი შესავალი (თავები მე-9 და მე-10). ოღონდ ეს შესავალი გამოხატავს მხოლოდ კრიზისულ მოვლენებს (და არა რამე წარმატებებს), იმ სოციალურ-ეკონომიურ არევე-დარევეს, რომლის სურათიც, როგორც ეს ზემოთ არის დემონსტრირებული, გურამიშვილს საკმაოდ მკაფიოდ აქვს წარმოდგენილი. შესავალშივე არის გამონასკვული 1723—1724 წლებში მომხდარი პოლიტიკური დაცემის ამბავი. ისე რომ. „დავითიანის“ განხილვისას თუ შესაწყნარებელი იქნებოდა მის შესამჩნევ ხარვეზზე სიტყვის ჩამოგდება, ეს უმთავრესად შეეხებოდა, ცხადია, ქართველი ხალხის იმდროინდელ მნიშვნელოვან მონაპოვრებს კულტურის დარგში, ეკონომიკის სფეროში, რამდენადაც გურამიშვილი ამ მონაპოვრებზე არ ჩერდება. ცნობილია (და ჩვენც გაკვრით მოვიხსენიეთ ზემოთ) მაშინდელ წარმატებათა მრავალფეროვნება და შედარებით მაღალი დონე, კერძოდ ვახტანგ VI-ის ხელმძღვანელობით ჩატარებული ღონისძიებები—თუ მყრელობის, თუ საომარი თავდასხმების ძალით გავერანებული კუთხე-სოფლების კვლავ აღსადგენად. რა ეფექტიანი და სულის ჩამდგმელი იყო ეს ღონისძიებები ქვეყნისათვის, ამას მოწმობს 1721 წლის საბუთის შემდეგი სიტყვებიც: ვახტანგის „სიტკბომან და სამართალმან... მოზიდის ყოვლის ქვეყანით თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა, უტევებდენ სამკვიდროთა და იავარ ჰყოფ-

¹¹⁴ 52, 184, 2—3.

¹¹⁵ იქვე.

¹¹⁶ 106, 569, 1.

¹¹⁷ 49, 162, 1.

დეს და მკვიდრობდეს ქართლსა შინ. ესრეთ აღივსო სიმრავლითა საბძანებელი მეფისა“, და ა. შ.¹¹⁸

გურამიშვილი, რა თქმა უნდა, იცნობდა საქმის ასეთ ვითარებას, იმდროინდელი პროგრესული ხელმძღვანელობის კარგ შედეგებს, რის გავლენითაც შეეძლო მას აღეარებინა, რომ ვახტანგი იყო „ბოძი“ საქართველოსი. მაგრამ მიუუბრუნდეთ პოლიტიკური ხასიათის ფაქტებს.

ცნობილია, რომ საქართველოს ეასალური დამოკიდებულება სპარსეთისაგან (XVI—XVIII სს.) არ იყო ურყევი. მაგრამ, ზოგადად თუ ვიტყვით, ეს დამოკიდებულება ქართველ მეფეს აკისრებდა საყაენო გადასახადებს, სალაშქრო ვალდებულებას, ძღვენს (ფეშქაშს), რომელსაც შეადგენდნენ, კერძოდ, ამდენი და ამდენი ქალ-ვაჟნი. საერთოდ, საქართველოს სპარსეთთან საპატრონჟმო დამოკიდებულების ჩაღრმავებული შესწავლა ახალი საქმეა. ამ მხრივ საორიენტაციო მნიშვნელობა ენიჭება პროფ. ვ. გაბაშვილის ახალ ცდას¹¹⁹. ქართლის მეფე, „ქართველთ ბატონი“, თავისი ტრადიციული ტიტულით მოსილი — „მეფე“ ან „მეფეთ მეფე“, სპარსეთის სამეფო კარის ოფიციალურ ენაზე იხსენიებოდა არა მეფობით, არამედ როგორც მოურავი ყაენისა. ამ ცნების („მოურავი“) გადმოსაცემად გამოყენებული იყო მისი შესატყვისი არაბულ-სპარსული ტერმინი „ვალი“. ამ წესით, მაგალითად, როსტომ მეფე 1635 წლის სპარსულ ფირმანში წოდებულია, როგორც როსტომ-ხან ვალი გურჯისტანისა¹²⁰. მაშინ როდესაც საქართველოში ბრუნვადი საბუთები (ქართულ ენაზე) იცავენ მის ტიტულს: „ჩუენ, მეფეთ მეფემან ხელმწიფემან პატრონმან როსტომ“ და სხვ.¹²¹ გურამიშვილის გულისხურს არ გამოპარვია ერთა შორის მაშინ მოქმედი ძალადობის ეს ფორმალური ნიშანიც. მან საჭიროების დროს, სტილის დასაცავად, სპარსულ მოხელეებს ვახტანგ მეფე დაასახელებინა, როგორც „ვახტანგ გურჯისტანის ვალი“¹²², მაშინ როდესაც მწერალმა კარგად იცის მისი ქართული ტრადიციული

¹¹⁸ სტატისტიკური ცნობები საქართველოს შესახებ XVIII ს., ექვ. თაყაიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1907, გვ. 2.

¹¹⁹ იხ. მისი „სათათრო გამოსაღებელი გვიანფეოდალურ საქართველოში, „მინომხილველი“, III, გვ. 133 და შდგ.

¹²⁰ მაკარ ხუბუა, ფირმანები და ჰოქმები, თბილისი, 1949, გვ. 4.

¹²¹ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, 1, თბილისი, 1940, ვვ. 27.

¹²² 58, 222, 2

წოდებულება—„მეფე“ და „პატრონი“; პატრონი—რამდენადაც მი-
სი ხელქვეითნი, დიდი და მცირე, მისდამი „ყმანი არიან“¹²³.

ფეოდალურ საქართველოში აღიარებული იყო მეფის ხელი-
სუფლების გარდამავლობა პირდაპირი მემკვიდრეობის წესით, მამი-
დან შვილზე. ამას გარედან მოსული ძალაც უწევდა ანგარიშს; მაგ-
რამ სპარსთა მძლავრობის პირობებში ჩვეულებრივ ეს წესი ირღ-
ვეოდა, რადგან კანონიერი მემკვიდრე ყოველთვის ვერ გამოდგე-
ბოდა ყაენის საერთგულოდ. რადგან ქართლისა და კახეთის მეფე,
შაჰის კარის თვალსაზრისით, საქართველოში წარმოადგენდა ყაე-
ნის მოადგილეს, ვაღის, ამიტომ ხდებოდა გასამეფებელი კანდი-
დატის საგანგებო შერჩევა უფლისწულთა შორის. სამეფო პირს
შაჰის კარზე წინასწარ უნდა გაეცლო ერთგვარი პურგატორიუმი,
სულის განსაწმენდი. თუ მანამდე უკვე გამუსლიმებული არ იყო
ის, ახლა მიიღებდა მაჰმადის რჯულს, შეიძენდა მუსლიმურ სახელს
და ასე ეღირსებოდა ინვესტიტურის ცერემონიას, თავის სამეფოს
სათავეში ჩადგომას ვაღისა და მეფის პატივით. ქართულ ენაზე ამას
ერქვა ყაენისგან „ქართლის მიცემა“, „ქართლის ბოძება“, „საქარ-
თველოს ბატონობის მოსვლა“¹²⁴ და ა. შ.

ყაენი ამ პატივის სახეიმო მინიჭებისას (ხან წყალობის გაცე-
მის სხვა საბაბითაც) ჩვეულებრივ იძლეოდა საპატიო ნიშნებსა და
საჩუქრებს, „პატივსა და უმურველ წყალობას“¹²⁵. ყველაზე საპა-
ტიო იყო თაჯი (სპ. თაჯ—გვირგვინი), ჯილით შემკული.
თვითონ ჯილა წარმოადგენდა სამკაულად გამოყენებულ ფრინველ-
თა ფრთას (ფრთებს). ერთსა თუ რამდენიმე ლერს, რომელიც ქო-
ჩორივით იყო დამაგრებული თაჯზე (ან სხვა თავსაბურავზე) ბრი-
ლიანტებით მოკედლილი ბალთით. მაგალითად, გიორგი XI-ის შესა-
ხებ თანამედროვე. სხვათა შორის, შენიშნავს, რომ მას ყაენმა, რო-
დესაც ქართლის ბატონობა უბოძა (1686 წ.), „დაასო თავის ხელით
თავსა მისსა თავისი ჯილა მურასა“¹²⁶. ყველაფერ ამას ვითომ პოლი-
ტიკური ყმობის სიავე უნდა დაეთარა.

¹²³ 106. 569, 3.

¹²⁴ ს. ჩხეიძე, საქართველოს ცხოვრება, ზ. კვიციანიძის გამოცემა, ტფი-
ლისი, 1913, გვ. 29, 30, 31. შემდეგში მითითებული იქნება: ს. ჩხეიძე.

¹²⁵ იქვე, გვ. 30.

¹²⁶ იქვე, გვ. 4. მურასა (არაბული) ნიშნავს „პატიოსანი თვლე-
ბით შეკულობას“.

რადგანაც ქართველი ხალხის სამხედრო ტრადიციებს დაფასება ჰქონდა, ქართველ მეფეს, ქართლის ბატონობასთან ერთად, ერთი ხნიდან ნიჟად ეძლეოდა ირანის სპასალარობაც (მხედართმთავრობა). ასეთი უფლებით შეიმოსა თავის დროზე (1701 წ.) გიორგი XI, რომელსაც სპასალარობასთან ერთად ერგო, ავღანებთან ბრძოლის გასაძლიერად, ბეგლარბეგობა ყანდაარისა და გირიშკი. ბრძოლის ველზე გიოგის დაცემის შემდეგ (1709 წ.) ქართლი და ირანის სპასალარობა, ამასთან ერთად თავრიზი და ბარდა, ებოძა გოგის იმისწულს. ქაიხოსრო ლევანის ძეს. ბრძოლის ველზე ქაიხოსროს დაცემის შემდეგ (1711 წ.) მისი საბატონო და უფლებები ერგებოდა მის ძმას ვახტანგს (იხ. ქვემოთ)¹²⁷. ქართლის მეფე, ირანის სპასალარობის გასანაღებლად. ომიანობის პირობებში ყაენის განკარგულებაში რჩებოდა, შაჰის მოქმედ ჯარს და ამ ჯარში მონაწილე ქართველთ რაზმებს სარდლობდა. როგორც ითქვა, ირანის სპასალარის პოსტზე ავღანებთან ბრძოლას შეეწირენ გიორგიც, ქაიხოსროც. სხვა ქართველებთან ერთად გოგის ძმისა და ძმისწულის — მღვიანბეგის ლევანისა და ალექსანდრეს ჩათვლით. სანამ ქართველი მეფე (გალი) მოქმედ ჯარში სპასალარობდა, თვით საქართველოში მის საქმეებს მეთაურობდა, მის მოადგილეობას ეწეოდა, ჩვეულებრივ მისი მემკვიდრე, რომელსაც, როგორც მეფის ნაცვალსა და მოადგილეს, წყაროები ხან ჯანიშინს უწოდებდნენ, ხან ნაიბს, ხან განმგეს.

გურამიშვილს საკმაოდ კარგად აქვს წარმოდგენილი საქართველოს სპარსეთთან ურთიერთობის როგორც არსებითი მხარე, ამბავთა განვითარება, ისე ამ ურთიერთობის ფორმალური გამოხატულებაც. მხოლოდ ჯერ, ჩვენი თხრობითი გეგმის დაცვის მიზნით, შევეხოთ იმ რეალიებსაც, ცალკეულ დეტალებს, რომელთა საშუალებითაც მწერალმა დახატა ქართველ მეფეთა უფლებრივი მდგომარეობა და შეავსო მისი საერთო სურათი.

ზემოთ რამდენადმე დახასიათებული ისტორიული სინამდვილის შესაბამისად, ქართველთა მეფე (მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში ვახტანგ VI), ავტორის სიტყვით, დამპყრობელთა ენაზე იყო გურჯისტანის ვალი და ირანის სპასალარი. იმის გასაგებად, თუ რა მოახსენეს, „ჰკადრეს“ ყაენს (იგულისხმება 1722 წლის დამლევს) მისმა მრჩეველებმა ვახტანგის სამტროდ, „დავითიანში“ იკითხება: „კიდევ ჰკადრეს: მუხანათობს ვახტანგ გურჯისტანის

¹²⁷ ს. ჩხეიძე, გვ. 19 და 27.

ვალნი¹²⁸. ხოლო რადგან ვახტანგი, ზემოთ თქმულისამებრ, ირანის მხედართმთავარიც იყო, ამიტომ მწერალი გარკვეულ ვითარებაში ასე ათქმევინებს ვახტანგის შესახებ მისდამი კრიტიკულად განწყობილ ქართველ მოწინააღმდეგეთა ერთ ჯგუფს: „ყუენის სპასალარია, თავს ირჭვამს მის რაყმობასა“¹²⁹ (უკანასკნელი გამოთქმა ქვემოთ არის განმარტებული).

მწერალი იხსენიებს მეფის თავსაბურავსა და სათანადო სამკაულებს: თაჯსა, ჯილასა და თომარს. ოღონდ თაჯი სიტყვა „დავითიანში“ ხმარებულია ქართულ-ხალხური ფორმით—„თარჯი“. იგი გამოყენებულია იმ ცნობის გამოსახატავად, რომ ერთ დროს ყუენისაგან პატივდებული ქართველთა მეფეები ურთიერთ შეურიგებლობის შედეგად ბოლოს მოაკლდნენ პატივსა და დიდებას. უთანხმოებამ, — წერს გურამიშვილი, „თარჯ-თომარიან ჯილთანნი გაგვიკადა, ქმნა უჯილო“¹³⁰. დაზარალებული მეფისადმი ზოგიერთის პრაქტიკული რჩევაც ასეა გამოთქმული: „ვინც მოგკადა თარჯ-თომარი, იმისგანვე დაიხურე“¹³¹, ან კიდევ: „ნუ ეშულლები ყუენსა, თორემ მოგიშლის ჯილებსა“¹³² და სხვ.

მატერიალური კულტურის წრიდან აღებული ეს ტერმინები, თაჯი (თარჯი), ჯილა და თომარი სპეციალურ ლიტერატურაში კარგადაა ცნობილი. ისინი თითქმის ისე ხშირად იხმარებოდნენ XVII—XVIII სს-ის. მწერლობაში (ფარსადან გორგიჯანიძე, სულხან-საბა ორბელიანი, არჩილი, ფეშანგი, ვახტანგი, ვახუშტი და სხვ.), როგორც სიტყვა მეფე.

ტერმინი ჯილა სპეციალისტთაგან არა ერთხელ ყოფილა განმარტებული¹³³. ჯილის (თურქ. ჯილა) ძირითადი მნიშვნელობაა „ქოჩორი“, „სავარცხელი“ (ფრინველისა); ოქრომჭედლობაში „პატიოსანი თვლებით მოოჭვილი ფრთა, თავსამკაული“, „ალმასებიანი ფრთა შაჰის გვირგვინზე“¹³⁴. ეგრეთი (ფე.), სუთანი და ა. შ. ქართლ-კახეთში, როგორც ხელისუფლების ნიშანს, ატარებდა შაჰის ვალი, მაგალითად, გიორგი XI-ს ყაენმა ჰუსეინმა, ქართლის ბატონ-

¹²⁸ 58, 222, 2.

¹²⁹ 56, 214, 3.

¹³⁰ 52, 183, 3.

¹³¹ 67, 289, 4.

¹³² 67, 288, 3.

¹³³ „დავითიანი“, ბოლოში დართული ლექსიკონი, ივ. გიგინეიშვილის მიერ შედგენილი, სიტყვასთან ჯილა.

¹³⁴ Г а ф ф а р о в, Персидско-русский словарь, I, 214, М., 1914.

ნობის ბოძებისას, „დაასო თავსა მისსა თავისი ჯილა მურასა“. შემდეგ ამისა გიორგის „ესეა მურასა ჯილა მარგალიტისა ქუდსა ზედა“¹³⁵.

„ჯილის“ გვერდით განსამარტებელია—„თომარი“. ეს სიტყვა სპეციალისტების მიერ სამართლიანად გაგებულა, როგორც სინონიმი სიტყვისა ჯილა. მაგალითად „დავითიანის“ გამოცემაში, რომელსაც ჩვენ აქ ვემყარებით, სათანადო „ლექსიკონში“ (შემდგ. ივ. გიგინეიშვილი) „თომარი“ ასეა ახსნილი: „ჯილა: ძვირფასი თვლებით მორთული ფრთა, რომელსაც თავსაბურავში გარჭობილს ატარებენ“¹³⁶. ეს ახსნა ეთანხმება დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონს¹³⁷. თომარი ასევეა გაიგივებული ჯილასთან სხვების განმარტებაშიც (ნ. ბერძენიშვილი¹³⁸, ს. იორდანიშვილი¹³⁹ და სხვ.). მასალის უფრო ახლო განხილვა საშუალებას იძლევა, განმარტებაში მეტი სიზუსტის დაცვით, თომარი აევსნათ, როგორც ჯილის სინონიმი.

მაგრამ ჯერ რამდენადმე უნდა ვუპასუხოთ კითხვაზე, თუ საიდან უნდა შეეთვისებინა ქართულს თომარის ასეთი მნიშვნელობა.

თომარი (ჩალატური თუმარ — „ფუტლარი“¹⁴⁰) მოცემული ფორმი თაღმოსავლურ ენებში აღნიშნავს „გრაგნილს“, „ხვეულს“ (ქალაღს). ამავე მნიშვნელობით არის ფიქსირებული სიტყვა („ტომარ“, „ტუმარ“) სომხურშიც, ახალ ბერძნულშიც. ჩვენი საკითხისათვის ამ მხრივ ახალს არას იძლევა ლექსიკონები სომხურისა (პრ. აქარიანი¹⁴¹), სპარსულისა (გაფაროვი, მილერი¹⁴²); აგრე-

¹³⁵ ს. ჩხეიძე, გვ. 4 და 5. მერმინდელ ქართულში „ჯილა“ გამოყენებულ იქნა ისევ „ქოჩრის“ მნიშვნელობით. იხ. აკაკი, ბავშვებს, თბილისი, 1952, გვ. 58 („ნამალი“): „ფეხებზე იკრავს დეზებსა და თავზე იდგამს ჯილასა“.

¹³⁶ „დავითიანი“, გვ. 345, სიტყვასთან თომარი.

¹³⁷ 1887 წ. გამოცემა. სიტყვასთან თომარი.

¹³⁸ „არჩილიანი“, ტ. II. ზედდართული ლექსიკონი.

¹³⁹ „შახნაეაზიანი“, გ. ლეონიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1935; ზედდართული ლექსიკონი.

¹⁴⁰ Монгольский словарь, ч. I—II, სიტყვასთან тумар; Труды Института Востоковедения, IV, М.—Л., 1958, გვ. 354.

¹⁴¹ Հայերէն արմատական բառարան—სომხური ეტიმოლოგიური ძიებულ ლექსიკონი, ტ. 6, ერევანი, 1930, გვ. 946—947, „სიტყვასთან—თომარ“.

¹⁴² Гаффаров, Персидско-русский словарь, ტ. I, გვ. 193, სიტყვასთან თუმარ; ტ. II, გვ. 542 (ტუმარ). Б. В. Миллер, Персидско-русский словарь, М., 1953, გვ. 139 (თუმარ), გვ. 337 (ტუმარ).

თვე თურქულისა (ბუდაგოვი¹⁴³, მაგაზანიკი¹⁴⁴, რადლოვი, შამს-ედ-დინ-სამი, რედჰაუზი, რომელთაგან უკანასკნელი სამი ავტორი პროფ. ს. ჯიქიას მეშვეობით შევძელით შეგვემოწმებინა).

ამავე დროს ქართულში, როგორც ვიცით, თომარი აღნიშნავს, მართალია, ისევე „გრაგნილს“ („ტომარი“¹⁴⁵), მაგრამ, ამას გარდა, ახალ ქართულში (XVI—XVIII სს.) უეჭველად დამკვიდრებული ჩანს „თომარი“, როგორც ჯილის სინონიმი. ის მკითხველს ხვდება, კერძოდ, ასეთ კონტექსტში: აბას II-მ როსტომ მეფეს 1647 წ. უბოძა „თაჯი, თომარი და მურასა ჩმალი“ სხვა საჩუქრებთან ერთად¹⁴⁶. ვახტანგის ძეს ბაქარს „მოუვიდა“ (1717 წ.) ისევე ყაენისგან „საქართველოს ბატონობა, თაჯი, თომარი, ხმალი მურასა“ და სხვა საბოძეარი¹⁴⁷. როგორც თავის დროზე ვახტანგ V-ს, ისე შემდეგ არჩილსაც ყაენმა —

„მისცა თაჯი და თომარი, საჯილე ძური საფასები, უსხდა ლალი და ზურმუხტი, აღმასი ბევრ ათასები“¹⁴⁸.

თავის მხრივ, ანბანთქების ახალი ნიმუშების შემქმნელი არჩილი ასე ათამაშებდა თასოს:

„თაჯსა თავზე თვალნი თლილნი თომარს თანა თელოვანსა“¹⁴⁹.

ტიმოთე გაბაშვილი ქიოსის კუნძულზე მისგან დათვლიერებულ ძეგლთა აღწერისას შენიშნავს, რომ იქ, ქ. საყიზს, წმ. ბიქტორის ეკლესიაში ის გააოცა, კერძოდ, ტრაპეზში ნახულმა დიდებულმა მნატვრობამ: „უცხო რამე ხრახნილები (= ნაჭედობა.—გ. დ.) და ზედ გვირგვინები ოქროცურვებულნი და ზედ ჯილითა და თომართა რაჲთმე მსგავსითა განდგმულ და მორთულ“ და ა. შ.¹⁵⁰ აქე-

¹⁴³ Л. Будагов, Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, т. I, СПб, 1869, გვ. 437 (თუმარ), გვ. 753 (ტუმარ).

¹⁴⁴ Турецко-русский словарь, გორდლევსკის ოედაქციით, მოსკოვი, 1931, სიტყვასთან—*tomar*.

¹⁴⁵ სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, სიტყვასთან—*თომარი*; პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1928.

¹⁴⁶ ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, გვ. 51. ამონაბეჭდი „საისტორიო მთაბმდიან“, ნაწ. II, 1925 (შემდეგ მითითებული იქნება: გორგიჯანიძე).

¹⁴⁷ ს. ჩხეიძე, გვ. 31.

¹⁴⁸ ფეშანგი, შაჰნავაზიანი, 163, 986, 1—2, გ. ლეონიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1935.

¹⁴⁹ „არჩილიანი“, ტ. I, 258, 3, 3.

¹⁵⁰ „მომოსვლა“, თბილისი, 1956, გვ. 12.

დან ცხადად ჩანს, რომ ტიმოთეს მიერ მოწონებულ გვირგვინებს ანკობდა ჯილა-თომარისმაგვარი სამკაულები.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ თურქული ჯილა (ჯელე) სიტყვის მნიშვნელობა „ქოჩორი“ არის. ამის შესაბამისად ს.-ს. ორბელიანს აქვს მოცემული მხატვრული სახე „სამეფო თომარ-ჯილა“¹⁵¹ სწორედ ქოჩორის წარმოსადგენად. ასე, ცნობილ არაქში („მოძღვარი მელა“) მელა ეკითხება ოფოფს: „სამეფო თომარ-ჯილა ვინ მოგცაო?“ რაზედაც ფრინველი პასუხობს: „სოლომონ ბრძენმან თავისი ხელით დამხურაო“¹⁵¹. ისე, როგორც ტიმოთესეულ აღწერაში, მკაფიოდ მოჩანს, რომ თომარს ქართულში მართლაც ჯილა სიტყვის სასინონიმო მნიშვნელობა მისცემია.

ქართულში ამ მნიშვნელობით ხმარებული თომარი უნდა მომდინარეობდეს ჩალატურ-ყირაგიზულ თუმალისაგან: „ქუდი შევარდნის თავზე; ფრთა, რომელსაც კასკაზე იცობენ (ბუდაგოვი, გვ. 406). აკადემიკოსმა ბროსემ წარმოადგინა მცდარი დასკვნა, რომ თავსაბურავის სამკაულის აღმნიშვნელი „თომარი“ და გრაგნილის აღმნიშვნელი სიტყვა „თუმარ“ ანუ „ტომარ“, აგრეთვე სომხური „ტუმარ“ ურთიერთ ეტიმოლოგიურ კავშირში იმყოფებიან. ზემოთ ჩვენ მიერ ციტირებული ფ. გორგიჯანიძე (XVII ს.) წერს, რომ მეფე როსტომს აბას II ყაენისაგან ებოძა თავი, თომარი და სხვა საჩუქრები (იხ. ზემოთ). ბროსე, თარგმნის რა გორგიჯანიძეს ფრანგულზე, იქ ნახსენები თომარის შესახებ ასე მსჯელობს: „ვეფქრობ, წერს ის, — რომ თომარი (ტუმარ)¹⁵², რაც სომხურად რულო-ს¹⁵³ აღნიშნავს და რასაც იგივე მნიშვნელობა აქვს თურქულშიც, უნდა იყოს ის ცილინდრი¹⁵⁴, კაცის თვალი რომ ხედავს იმ, ცნობილ, დოლბანდების¹⁵⁵ ზედ შუა ალაგას, რომელთაც დიდკაცები ატარებენ“¹⁵⁶.

¹⁵¹ „სიბრძნე-სიკრუისა“, გ. ლეონიძის რედაქციით, თბილისი, 1926, გვ. 26.

¹⁵² ეს სიტყვა ფრანგულ ტექსტში სომხური ანბანით წერია.

¹⁵³ ფრანგულ ტექსტში: „rouleau“, რაც ნიშნავს „გრაგნილს“, „ხვეულს“.

¹⁵⁴ ფრანგულ ტექსტში: „cylindre“, რაც ამ შემთხვევაში უნდა გავიგოთ როგორც გეომეტრიული ფიგურა.

¹⁵⁵ ფრანგულ ტექსტში: „turbans“, რაც ქართულში, სპარსულთან თანხმობით. იწერება „დოლბანდი“ და ნიშნავს რიდეს, რომელიც მუსლიმებს გარშემოხვეული აქვთ თავსაბურავზე.

¹⁵⁶ „Histoire de la Géorgie“, ნაწ. II, ნაკვ. I, ს.-პეტერბურგი, 1856, გვ. 530 და შენ. 1.

მეორე შემთხვევაშიც გაიმეორა ბროსემ ეს მსჯელობა, ისტორიკოს სეხნია ჩხეიძის შრომის ფრანგულად თარგმნისას, სადაც მეცნიერი წააწყდა ცნობას, რომ ბაქარს, ვახტანგის ძეს, ყაენისგან მოუვიდა (I. VIII. 1717) „საქართველოს ბატონობა, თაჯი, თომა-არი, ხმალი მურასა“ და ა. შ.¹⁵⁷ ფრანგული ტექსტის შენიშვნაში ვკითხულობთ: „თომარი: ეს სიტყვა იმ საგნის¹⁵⁸ გამომხატველია, რომელიც თან ახლავს თაჯს, ანუ გვირგვინს, საკუთრივ ნიშნავს რ. უ. ლო-ს¹⁵⁹ ტომა-რიონ-ს¹⁶⁰, და, ვფიქრობ, ექვივალენტია სომხური ტომა-რ, ტუმარ¹⁶¹, ესე იგი ფრანგულად—როლ, ლივრე¹⁶² სიტყვებისა. მინცდამინც, იხმარება რა სამოსლისთვის, იგი—შემიძლია მხოლოდ ეს ვიფიქრო¹⁶³—მიეკუთვნება რულო-ს¹⁶⁴, რომელიც ქმნის დოლბანდის¹⁶⁵ ცენტრს იმ სამეფო თავსაბურავზე, რომელიც იხმარება სპარსეთში. ტომა-რა, რომელიც იმავე წარმოშობის არის, ნიშნავს საკუთრივ ფრანგულად საკ-ს“¹⁶⁶.

მკითხველისთვის საგულისხმო ფაქტია, რომ მეცნიერი, მამასადამე. სიტყვის ასახსნელად მიმართავს სრულიად ბუნებრივსა და მეთოდოლოგიურად გამართლებულ ხერხს. მისი წადილია გამოიყენოს სათანადო მატერიალური კულტურის ძეგლები; სანიმუშოდ გამოსადეგი თავსაბურავების გათვალისწინების წესით გაიგულოს, როგორც სამკაული, გრაგნილიც („რულო“), ცილინდრის გეომეტრიული ნაკვეთის სახეობისა; ტომარიც („საკ“), დოლბანდი და სხვ. მაგრამ ჩვენთვის ხელმისაწვდომი ილუსტრაციების გადახედვა, სადაც შაჰებისა და სულთნების თავსაბურავებია წარმოდგენილი, და, რაც მთავარია, ვითარება, რომ სათანადო ლექსიკონებში თუმარ-ტუმარი („გრაგნილი“) არამც და არამც არაა დაკავშირებული ჯილათუმალის ცნებასთან, გვარწმუნებს, რომ ჩვენი მოსაზრება ჯილის სინონიმის თომარ-თუმალის შესახებ ძალაში რჩება.

¹⁵⁷ ს. ჩხეიძე. საქართველოს ცხოვრება, დ. ჩუბინაშვილის გამოც., 1854, გვ. 327; „Histoire de la Géorgie“. ტ. II, ს. პეტერბურგი, 1856. ფრანგული თარგმანი, იმავე სათაურით, ტ. II, ნაკვ. II. ს. პეტერბურგი, 1857, გვ. 33, შენ. 3.

¹⁵⁸ ფრანგულ ტექსტში: un objet.

¹⁵⁹ ფრანგულ ტექსტში: „rouleau“ გრაგნილი.

¹⁶⁰ ფრანგულ ტექსტში: *tauapiz* (ბერძნული).

¹⁶¹ ფრანგულ ტექსტში: *თომარ, თომარ* (სომხური).

¹⁶² ფრანგულ ტექსტში: rôle, livret.

¹⁶³ ფრანგულ ტექსტში: conjecturer.

¹⁶⁴ ფრანგულ ტექსტში: rouleau.

¹⁶⁵ ფრანგულ ტექსტში: turban.

¹⁶⁶ ფრანგულ ტექსტში: sac.

ვფიქრობთ, რომ გურამიშვილის სიტყვახმარებაში „თარჯ-თომარის“ გვერდით ნახმარი გამოთქმა — „თარჯ-თომარიან ჭილოანი“¹⁶⁷ უნდა იქნეს მიჩნეული პლენასტურ გამოთქმად. აქ უნდა იგულისხმებოდეს თომარი, ანუ ჭილა (და არა „ცილინდრისებრი“ ჭილა). თუ ჩვენი მოსაზრება სწორი გამოდგებოდა, მაშინ გასამართლებელი იქნებოდა ასეთი გამოთქმებიც: არჩილ მეფეს აბას მეორემ (ზემოთაც აღინიშნა) „მისცა თაჯი და თომარი, საჯილე ძუირ საფასები“¹⁶⁸.

შეუსაბამოდ მოიხანს იმავე ნაწარმოებში მიღებული გამოთქმა „ჭილა და თომარი“. თითქოს ეს ორი სხვადასხვა საგანი იყოს; ფეშანგი სახელდობრ წერს, რომ მეფე შაჰნავაზისთვის (ვახტანგ V) ირანიდან ქართლში ამა და ამ ამბის შემდეგ „თუის თავზე მოვა ხალათი, თაჯი, ჭილა და თომარი“¹⁶⁹. ალბათ ქართველთ მეფემ მიიღო ჭილა (თომარი) და არა „ჭილა და თომარი“; უთუოდ აღნიშნული კავშირი „და“ პოეტიკური ხერხით არის ნაკარნახევი.

ჭილისა და თომრის შესახებ სწორი წარმოდგენა აადვილებს გურამიშვილის ზოგ სხვა სიტყვა-თქმათა გაგებასაც. ზემოთ ჩვენ უკვე გამოვიყენეთ საილუსტრაციოდ შემდეგი სტროფი: ვახტანგ VI „ყენის სპასალარია. თავს ირჰვამს მის რაყმობასა“.

რაყამი (არაბ. რაკამ) ქართულ წყაროებში კარგად ცნობილი დიპლომატიკური ტერმინია და ნიშნავს „მეფის ბრძანებულებას“, „რესკრიპტს“, „დიპლომს“, ბეჭედდასმულ საბუთს. სხვადასხვა ხასიათის, მაგალითად წყალობის, რაყამი ანუ სიგელი მოსდიოდათ ყენისაგან ქართველ მეფეებს; კერძოდ, ის მიუღია თავის დროზე როსტომ მეფესაც¹⁷⁰ და სხვებს. ს. ჩხეიძის გამოთქმით, ვახტანგ VI-ს, 1712 წ. დამდეგს, ყენისგან „ეზოძა რაყამი წყალობისა“¹⁷¹. რაყამი, რა შინაარსისაც უნდა ყოფილიყო ის, ცხადია, რალაცან ავალეზ და მხარეებს.

გურამიშვილმა იცის, რომ კახთა მეფეს კონსტანტინეს ხელთ ჰქონდა ვახტანგ VI-ის გამათახსირებელი რაყამი. ეს რაყამი ბრძანებდა, რომ ქართლი კონსტანტინეს გადასცემოდა საბატონოდ (ამის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. ქვემოთ). ამავე დროს კონსტანტინეო,

¹⁶⁷ 52, 183, 3.

¹⁶⁸ „შაჰნავაზიანი“, 163, 986, 1—2.

¹⁶⁹ იქვე, 40, 221, 1.

¹⁷⁰ ვ. ფუთურიძე, ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, თბილისი, 1955, გვ. 273.

¹⁷¹ ს. ჩხეიძე, გვ. 29.

წერს გურამიშვილი რუსთველის სტილით. აღიარებდა, რომ „მეფე ვახტანგ ამ რაყამსა არც იმენს და არც იწიგნებს“¹⁷².

თუ რაყამი იყო „წყალობის რაყამი“, ის ჩვეულებრივ გულისხმობდა, რომ გამცემი და მიმღები, ამ შემთხვევაში ყენი და ქართველთ მეფე, იმყოფებოდნენ საქმიან ურთიერთობაში. ასეთი რაყამი მოწმობდა, რომ ორ მხარეს შორის გარკვეული რიგი, ბატონყმური რიგი, უნდა დაცულიყო. რაყამში უშუალოდ თუ ირიბი გზით დადასტურებული ეს ურთიერთობა საბაბს აძლევს გურამიშვილს, რომ თვით ეს ურთიერთობა და დამოკიდებულება აღნიშნოს ფრთოვანი სიტყვით—„რაყმობა“. ასე, კონსტანტინე ერთ წემთხვევაში ამჯობინებს, წაიხდინოს ყენთან კეთილი დამოკიდებულება, „რაყმობა“, ვიდრე უღალატოს ვახტანგს, და აცხადებს: „ვარჩევ, სჯობს ფიცთა გატეხას გატეხა ამ რაყმობისა“¹⁷³.

თავის მხრივ, ვახტანგ მეფეც ტრადიციულ ურთიერთობასა და დამოკიდებულებაში იყო ყენთან; როგორც ზემოთ ითქვა, მას „ებოძა რაყამი წყალობისა“. ეს ფაქტი გარკვეულ ვითარებაში საბაბს აძლევს გურამიშვილს, ასე გამოთქვას ვახტანგის შესახებ ჩანაფიქრი: „ყენის სპასალარია, თავს ირკვეამს მის რაყმობასა“. იმის მაგიერ, რომ ეთქვა, კისრულობს ყენის „რაყმობას“, ის წერს: „თავს ირკვეამს მის რაყმობასა“. მკითხველი თვითონვე ცნობს, რომ ამ თქმასაც თავისი საფუძველი აქვს. ყენისგან რაყამის გაცემა თან სდევდა, კერძოდ, მისგანვე წყალობის ნიშნების ბოქებას, ქართველთ მეფის მხრივ თავის, ჭილა-თომრის და სხვა საჩუქრების მიღებას. მაგალითად, გიორგი XI-ის ურთიერთობა ყენთან ასეთი თანამიმდევრობით დამყარდა: მან სპარსეთიდან მიიღო. მიწვევის რაყამი; მეფე შაჰის კარზე გამოცხადდა; ყენმა „უბოძა ქართლის ბატონობა“, ამასთან ერთად „დაასო“, ესე იგი დაარქო „თავსა მისსა“, მაშ—თაჯსა მისსა ჭილა, და ა. შ.¹⁷⁴ აქ ერთად არიან რაყამიც და ჭილის დარქობის საზეიმო მანიპულაციაც („ჭილა—დიდებულთ თავსა დარქობი“. საბა). რადგან გურამიშვილის ენაზე ჭილა „რაყმობის“ ემბლემაა, ამიტომ მან იხმარა მეტონიმიური ხასიათის გამოთქმა: „თავს ირკვეამს მის რაყმობასა“.

აღნიშნულის საფუძველზე გასაზიარებელი უნდა იქნეს ჩვენი შემდეგი დასკვნაც. „დავითიანში“ ჩნდება ერთი წერილი, რომე-

¹⁷² 59, 230, 2.

¹⁷³ 59, 229, 4.

¹⁷⁴ ს. ჩხეიძე, 83. 4.

ლიც ვახტანგის მეტოქე ძმას იესეს მიუწერია, ვახტანგის სამტროდ, კახბატონი კონსტანტინესთვის (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ). იესე მოაგონებს ადრესატს, რომ ის, კონსტანტინე, მაჰმადიანია, მაშინ როდესაც თეიმურაზი, კონსტანტინეს ძმა (მერმე მეფე თეიმურაზ I) არის ჯვრის მოსავი ქრისტიანი. ამ აზრის გადასაცემად იესე ასე მიმართავს კონსტანტინეს:

„შენ სავარცხელი შემწედ გჩანს და მაგას ქრისტეს ჯვარია“¹⁷⁵. მანსადამე, შენ „სავარცხლის“ მოიმედე ხარ და შენი ძმა კი ჯვრისაო. კონტექსტით ცხადი ხდება, რომ აქ სავარცხელი და ჯვარი არიან ერთმანეთთან დაპირისპირებული. მაშ, გურამიშვილის ენაზე სავარცხელი, წინააღმდეგ ჯვრისა, მუსლიმობის სიმბოლოდ იხატება. ამის საფუძველი, ვფიქრობთ, ასეთია: ჩვენ მიერ გადასინჯულ ზოგ ლექსიკოლოგიურ განმარტებაში ჯიღა სიტყვის პირველ მნიშვნელობად წარმოდგენილია, ფრინველთა „ქოჩრის“ („ხოხლოკ“) გვერდით, ფრინველთა სავარცხელი („გრებეშოკ“)¹⁷⁶. აქ ჯერ იმას უნდა მიექცეს ყურადღება, რომ ფრინველის ქოჩრისა და ფრინველის სავარცხლის მნიშვნელად გამოყენებულია ერთი და იგივე სიტყვა—ჯიღა. ეს, ცხადია, გამოწვეულია გარკვეული ასოციაციებით. ჯიღა (თომარი) მისი ფრთების დაკბილულობით ქმნის სავარცხლის შთაბეჭდილებას. ერთმანეთზე მიწყობილი ფრთები თავისი კიდურ-მოხაზულობითაც პერსპექტივში იმავე სურათს ქმნის. რადგან ჯიღა, ამას გარდა, თავზეა აშვერილი, ის მთის წვერის, „სავარცხლის“ („გრებენ“) ასოციაციასაც ბადებს. საყურადღებოა, რომ რუსულის მსგავსად, სომხურიც „სავარცხელს“ (სომხური კატარ—„სავარცხელი“) უწოდებს მთის თხემს. ამასთან ერთად, ჯიღა ფრინველის „ქოჩორსაც“ აღნიშნავს. ქოჩორი ფრინველის თავზე ადგილის ასოციაციის ძალით უკავშირდება ისევ სავარცხელს. მაგალითად, „აბრეშუმქოჩრიანი“ მამალი, მისი თავი, „აბრეშუმქოჩრიანიც“ არის და „ოქროსსავარცხლიანიც“ (მაგალითად, რუსული „ზოლოტოი გრებეშოკ“). ერთი სიტყვით, „ჯიღის“, „თომარის“ მეტაფორად უნდა გამომდგარიყო სავარცხელი სიტყვაც. თუ ეს ასეა, მაშინ ვასაგები იქნება გურამიშვილის ზემოთ მოყვანილი ტაეპი: „შენ სავარცხელი შემწედ გჩანს, და მაგას ქრისტეს ჯვარია“¹⁷⁷. ესე იგი მაჰმადიან კონსტანტინეს იმედად აქვს „სავარ-

¹⁷⁵ 63, 259, 3.

¹⁷⁶ იხ. გაფაროვის სპარსულ-რუსული ლექსიკონი, 1, გვ. 2:4.

¹⁷⁷ 63, 258, 3.

ცხელი“, მაშასადამე, ჯილა, თომარი, ხელისუფლებისა და ბატონ-კაცობის მუსლიმური ემბლემა, მაშინ როდესაც მისი ქრისტიანი ძმის, თეიზურაზის, სასოება ჯვარია.

სავარცხელი გურამიშვილთან გვხვდება გართულებული ფორ-ბითაც: „თავ-სავარცხელი“. აქ თითქოს სავარცხელი უახლოვდება მის მატერიალურ მნიშვნელობას. კონსტანტინესო, ვკითხულობთ „დავითიანში“, ჯერ მხოლოდ ქ. ისპაანის ტარულს (ქალაქის უფროსს), „აეის კაცის თავ-სავარცხლად აქენდის კარგი მოსაფხანი“¹⁷⁸. აქ „თავსავარცხელი“ გამოყენებულია ერთგვარი ცხენის საფხეკი საბურვლის მნიშვნელობით. კონსტანტინე „გაფხეკ-გაჩეჩავდა“ თავის აესა და მავნე ხელქვეითებსო. ვფიქრობთ, აქაც მოქმედებს იგივე ასოციაცია: თავსავარცხელი, ანუ სავარცხელი, მეტაფორულად უნდა აღნიშნავდეს ისევ ჯილას (თომარს), კონსტანტინეს თავ-საბურავზე სამოხელეო ძალაუფლების განმსახიერებელს.

საგულისხმოა ამარანთუსის (ბოტან.) სახელწოდებად გამოყენებული სპარსულ-თურქული სიტყვა „თაჯურუს“ (სიტყვასიტყვით „თაჯი მამლისა“), რასაც რუსულად თარგმნიან „петуший гребешок“-ად¹⁷⁹. აქ სარწმუნოდ ჩანს „თაჯისა“ და „სავარცხლის“ მეტაფორული მონაცვლეობის შესაძლებლობა.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, „დავითიანში“, თანახმად მაშინდელი ობიექტური სინამდვილისა, ისტორიულ მოვლენათა „განვითარება“ წარმოებს შინაფეოდალური კონფლიქტების ფონზე, საკმაოდ ნათლად ისახება მტკივნეული სოციალური ბზარები, ნაპრალები საზოგადოებრივ შენობაში. ძალთა განწყობილება ხასიათდება რეაქციული ბანაკის დიდი მოძალებით. პროგრესული დასის დასუსტებით: „დამკირდენ ჰადლით მოყვრები, ცოდვით გამრავლდენ მტერები“¹⁸⁰. სწორედ ისე, როგორც ეს აღნიშნული აქვს ვახუშტის XVII ს-ის დამლევისთვის და XVIII ს-ის დამდგისათვის პოლიტიკური მდგომარეობის დასახასიათებლად: „მოაკლდებოდა მეფისანი (ესე იგი მეფის მომხრეები.—ვ. დ.) და განმრავლდებოდა წინააღმდგომნი“¹⁸¹. ვახუშტის ეს ცნობა უშუალოდ ეხება გიორგი XI-ის (1676—1709) მეფობის უკანასკნელ წლებს. სამეფო ხელისუფლების „მტერები“ და მეტადრე ქართული კულტუ-

¹⁷⁸ 58, 224, 4.

¹⁷⁹ იხ. ბუდაგოვის დასახ. ლექსიკონი, I, გვ. 330, სიტყვასთან „თაჯ“.

¹⁸⁰ 48, 150, 4.

¹⁸¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 90.

რის თვითმყოფობისადმი ინდიფერენტულად განწყობილი ჯგუფები მოქმედებდნენ გაბატონებული კლასის ყველა ფენაში, სასულიერო წრეების გამოუკლებლივ.

ცნობილია, რომ რეაქციის ტალღა ნამეტურ გაძლიერდა 1709—1712 წლებში, როდესაც შაჰის კარზე წყდებოდა საქართველოში ახალი „ვალის“, ახალი მეფის დამტკიცების საკითხი. უნდა გადაჭრილიყო საკითხი—საქართველოში პროგრესული მიმდინარეობა გაიმარჯვებდა თუ დამარცხდებოდა. მეფობა დაუმტკიცდებოდა ეახტანგს, თუ, პირიქით, სპარსეთის მხარდაჭერით გაიხარებდნენ პირშავი რენეგატები და რომელიმე მათი სამეფო კანდიდატი. საინტერესოა, რომ ამ კონკრეტული საკითხის ირგვლივ მაშინ გამართული საზოგადოებრივი ჭიდილიც უცნობი არ დარჩენილა გურამიშვილისათვის და მასაც სხარტად გამოუხატავს თავისი განწყობილება. რადგან სათანადო ეპიზოდი საქართველოს ისტორიისა ჩვენ გვეჩვენება მეტი ჩაკვირვების ღირსად, ამიტომ მკითხველის ყურადღებას ცოტას შევაჩერებთ საქმის მსვლელობაზე.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ 1711 წელს საქართველოს „ვალისა“ და მეფის ადგილი განთავისუფლდა და ეს ადგილი თითქოს პირდაპირ ვახტანგს უცდიდა. მაგრამ ხალხური სიტყვით რომ ვთქვათ, პოლიტიკურ წრეებში „არჩევან-არაღანი“ ძალზე გართულდა. ვახტანგის კანდიდატურაზე ერთი აზრი არ არსებობდა თვით შაჰის კარზეც და მით უფრო საქართველოში. მომხრეთა და „წინააღმდეგობთა“ პოზიციები მკვეთრად გადაიმიჯნენ. ვახტანგის რა დამსახურება და სათნოებანი იზიდავდნენ მისკენ ქართველ პროგრესულ წრეებს, ხდიდნენ ვახტანგს ხალხისთვის მისაღებ მეთაურად და მეფედ. ამის გასაგებად ის მცირედი ცნობებიც საკმაოდ გვეჩვენება, რომელნიც ზემოთ გაკვირით მოვიხსენიეთ. იმ დროს ვახტანგს, 1703 წლიდან ქართლის „ჯანიშინსა“ და საქართველოს დიდ მოამაგეს, თავის შემოქმედებითი გზისა და მოღვაწეობის საუკეთესო ნაწილი უკვე დასრულებული ჰქონდა. როდესაც ის შაჰის სატახტო ქალაქის, ისპაანის (ისფაჰანის) ძნელ გზას დაადგა იქ ინვესტიტურის მისაღებად, მას მართლაც უკან რჩებოდა „კვალი განათლებული“ (ი. ჰავჭავაძე) და წარუშლელი სახსოვარი; იმეამად იქნებ მისი „ვეფხისტყაოსანიც“ (1712 წლის გამოცემა) უკვე მთლად დასტამბული იყო, რადგან ვახტანგი ისპაანს გაემგზავრა აღნიშნული წლის აპრილის 23-ს (ვახუშტი).

ამისდა მიხედვით, საფიქრებელია, მას ისპაანს მიჰყვებოდა მტკიცე რწმენა, რომ საქართველოს საუკეთესო შვილები, რომელ-

ნიც ჭეროვნად აფასებდნენ მის ღვაწლს ქართული კულტურის სფეროში, რომელნიც ნაწილობრივ თვითონაც უდგნენ მას მხარში, როგორც განმგებელს, სახელმწიფოებრივ სასარგებლო ღონისძიებათა გატარების საქმეში, საერთოდ ყველანი, ვინც ეტრფოდა თავისუფალ და თვითმყოფს (და არა გადარჩულებულ) საქართველოს, — მოსურნე უნდა ყოფილიყვნენ მისი, ვახტანგის, წარმატებისა და გამეფებისა. ამათ წრეში ვახტანგს, ცხადია, ეგულებოდა არა მხოლოდ ზემოთ ხსენებული სულხან-საბა ორბელიანი, გინა ვახუშტი, ანთიმოზ ქართველი, ბერი ეგნატაშვილი და სხვა ასეთი მახლობლები, არამედ საერო თუ საეკლესიო მოღვაწენი, სამოქალაქო, გინა სამხედრო გავლენიანი პირებიც.

მაგრამ ვახტანგსა და მის თანამოაზრეებს უთუოდ გათვალისწინებული ჰქონდათ საქმის მეორე მხარეც: სპარსეთის სამეფო კარზე საქართველოს „ვალის“ არჩევის საკითხში, ცხადია, გავლენას იქონიებდნენ საქართველოში მომძლავრებული პროირანული ჯგუფებიც. ამოფარებულნი შაჰის ტახტის ჩრდილში, ისინი თვით თბილისში იმედს ამყარებდნენ გარკვეულ სამხედრო ძალაზე — იბილისის ირანულ, „თათრულ“ გარნიზონზე (მართალია, ვახტანგის მეოხებით ძალზე შევიწროებულზე). ორგულებს თავისი მავნე საქმის მოსაწყობად ხელსაყრელი პირობები უთუოდ ეგულებოდათ იმ „თათრულ“ მოსახლეობაშიც, რომელიც ჭერ კიდევ აბას I შაჰის დროიდან (XVII ს.) იყო ჩათესლებული ქვემო ქართლში (ქციის, ალგეთის ხეობებში და უფრო აღმოსავლეთით — ყაზანში). ქართულ წყაროებში ეს მშვიდობიანი მეჯოგენი, ბამბა-აბრეშუმის თუ ბრინჯის მეურნენი და სამეფო გადასახადთა გადამხდლები, იხსენიებიან, როგორც „ელნი მამადიანნი“¹⁸² („ელი“ თურქულად ხალხსა და ტომს ნიშნავს).

საზოგადოებაში დემორალიზაცია შეჰქონდა იმ სპარსულ სარწმუნოებრივ-პოლიტიკურ წესს, რომლის ძალითაც ქართლისა და კახეთის სამეფოებზე უფლებას უქადიდნენ მხოლოდ გამუსლიმებულ დინასტებს, წარჩინებას პირდებოდნენ მარტო რენეგატებს. ამას მორალური წახდენა შეჰქონდა სამეფო გვარში, სათანადო მმართველ წრეებში. ვახტანგის „წინააღმდეგომთა“ რიგებში იდგა და თავისი გავლენით გამოირჩეოდა მეტადრე მეფის უმცროსი ძმა იესე (მამა შემდგომში ამაღლებულის ქართველი კულტურული

¹⁸² ამ ელების შესახებ იხ. იას. ლორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი, თბილისი, 1938, ნაწ. III და IV, გვ. 135 და შდგ.

მოღვაწის ანტონი I-ისა). გამუსლიმებული იესე, თოფჩიბაშის (მეთოფე-მეზარბაზნეთა თავის) წოდებულებით, მეთაურობდა თბილისის ზემოხსენებულ გარნიზონს. მან, როგორც ქვემოთ არის აღნიშნული, ქართლში ერთ ხანს იმეფა კიდევ. საერთოდ, შაჰის მოიმედე რენეგატთა რიცხვის ზრდამ ათქმევინა გურამიშვილს ეს სიტყვებიც: „ყმად წაუვიდნენ ისასა, იქმნენ მამადის ქოლანი“¹⁸³. ესე იგი უარყვეს მათ ისასა, ანუ იესო ქრისტეს, სამსახური და გახდნენ მუსლიმთა მოციქულის, მუჰამადის მონები, მსახური (თურქული *qöse* — მონა, მსახური).

საქართველოში ძირგამდგარი პოლიტიკური ავბედობა ქართლთან ერთად კახეთის ხვედრიც იყო. თეიმურაზ I-ის (XVII ს-ის პირველი ნახევარი) შემდეგ XVIII ს-ის ნახევრამდე კახეთის ხალხის ბედს ძირითადად განაგებდნენ შაჰის ტახტისაგან მოვლენილი მუსლიმი ტიტულოვანი ფეოდალები—ხანები. ამათ დამპყრობლურ გეგმებთან შეგუება—ეს იყო უშლელი პირობა იმისათვის, რომ ადგილობრივ მოწინავე კაცებს, დინასტიის წარმომადგენლებს (თეიმურაზის შთამომავლებს), გინა სხვა ფეოდალებს, მონაწილეობა მიეღოთ მართვა-გამგეობაში. როგორც ქართლში, ისე აქაც, ირანის ბატონობასთან შეგუების ტვირთის კისრად აღება უფლების მაძიებელს აიძულებდა უარეყო მამა-პაპათა სარწმუნოება, შეეცვალა თვით სახელი (ერეკლე იქცეოდა ნაზარალიხანად, დავით II — იმამყულიხანად, კონსტანტინე — მაჰმადყულიხანად და ა. შ.), რაც უმთავრესია — დადგომოდა შაჰის საამებლად ჯაშუშობის, შინათგამცემლობის გზას, ჩაძირულიყო ინტრიგების მორევში. ჯახუშტის ბოწმობით, უფლებისა და პატივის მაძიებლები ერთიმეორის წინააღმდეგ „დამართვიდნენ წინაშე ყვენისა“¹⁸⁴, ესე იგი მამბეზღარობდნენ. შესანიშნავი ისტორიკოსის საერთო დასკვნით, ხანების მართვა-გამგეობის დროს, „ყამთა ხანებთათა, შემოხდა უმეტეს პირველისა (=ადრინდელისა.—ვ. დ.) ქცევა და ზნენი ყიზილბაშთა, და დაუტევებდნენ ქართულთა. იწყეს კეკლუტობა, განცხრომა, მათებრ სმა-ჰამა, სიბილწე, ტყვის ყიდვა“¹⁸⁵ და ა. შ. შაჰის წყალობის, მის უხვ „როქთა“ თუ „როჰიკის“ (ჯამაგირის) მაძიებლები გადადიოდნენ მუსლიმობაშიო. XVII ს-ის პირველ ნახევარში,

¹⁸³ 48, 153, 4. არაბი, სპარსი. თურქი ხალხები იესოს სახელს გამოთქვამენ „ისა“-დ.

¹⁸⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 206.

¹⁸⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 198—199.

გიორგი სააკაძის ბრძოლების ხანაში, მთელმა ქვეყანამ იხილა, რა გმირობა და თავგანწირვა შეეძლო ჩაედინა სამშობლოსა და დამოუკიდებლობის სახელით საქართველოს ხალხს, მაგრამ მაშინ უზომოდ მსხვერპლის გაღება დიდი ხნით გამოიწვია მებრძოლ ძალთა საერთო მოღუენება. პატრიოტული მოვალეობისა და კაცურ-კაცობის დაცვა და საამისო გმირობა ქართლისა თუ კახეთის მმართველ წრეებში იშვიათი მოვლენა შეიქნა. როგორც ეს დავით გურამიშვილს აქვს გამოთქმული, ცალკეულ გმირებს გარდა, სხვანი, გუშინდელ გულად მებრძოლთა ჩამომავლები, დღეს „დაჯაბდნენ“ და სხვის მონობაში მყოფნი კეთილდღეობას ეძიებდნენ ურთიერთ დაუზოგველობის დაულეველი გზით, შუღლისა და მტრობის საშუალებით; კერძოდ, დაყარეს იარაღი, „ნება ყვეს თვისთა მერჩოლთა, არვინ ინება რჩოლანი“¹⁸⁶. რა ზიანი მიაყენა ვახტანგის მეტოქეობით კახბატონმა კონსტანტინემ ქართველ ხალხს XVIII ს-ის ოციან წლებში, ამას ქვემოთ შევეხებით.

ასეთი იყო ზოგადი სურათი საქართველოსი, როდესაც მისი უერთგულესი შვილი, დიდი ქართველი მოღვაწე ვახტანგი თავისი მხლებლებით ისპაანის გზას დაადგა. ეს გზა საქართველოში ერთგვარი პოპულარობის მქონე იყო. ამ გზას, რომელიც გადიოდა შირვანის, დღევანდელი აზერბაიჯანის, ტერიტორიაზე, სამხრეთით — ერევანზე, ვერ ასცდებოდა ვერაუენ, ვისაც კი შაჰის სახელით უნდა მიეღო ქართლსა თუ კახეთში განსახორციელებელი ხელისუფლება, მისი „განმგებლობა“, მეფობა. ამ გზის სათავე დედაქალაქ თბილისში ითვლებოდა და საქართველოს მეფეთა ელჩები, მაშასადამე, იმერეთის მეფეთა ჩაფარ-შიკრიკეებიც, თბილისზე გავლითა და ქართლის ხელისუფალთა კონტროლით უნდა გადგომოდნენ ისპაანის მარშრუტს. საპატიო მგზავრობის კეთილმოსაწყობად წესად იდო (XVI ს-ის მეორე ნახევრიდან). რომ შაჰის ხელქვეითს მუსლიმურ სოფელ-ქალაქებზე გავლისას ყაენთან მიმავალ სტუმრებს, ჩვენს შემთხვევაში ვახტანგს, მომსახურება ჰქონოდა ადგილობრივ მოსახლეთაგან. ამის თაობაზე ქართველი ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე (XVII ს.) მკაფიო ცნობებს იძლევა. იმ ხარჯს, რომელსაც გზად შემხვდური მოსახლეები ეწეოდნენ მგზავრის დასაკმაყოფილებლად, განეკუთვნებოდნენ, კერძოდ, „სამას-ზინძლო და ცხენი და აქლემი“, სტუმრებისათვის გამზადებული¹⁸⁷.

¹⁸⁶ 48, 151, 1 და 48, 153, 2.

¹⁸⁷ გორგიჯანიძე, გვ. 70.

ვახუშტის მოწმობითაც, შემხდურები უმზადებდნენ სტუმარს სადილ-ვახშამს, „მოართმიდენ სანოვაგესა სამხრისა და სერისასა“, შაჰის ხარჯზე და შაჰისავე სერვიზით. ასე იყო იქითობასაც და აქეთობასაც, სამი დღე იქით და ამდენივე აქეთ¹⁸⁸.

ცნობილია, რომ ვახტანგი შაჰის კარზე მტკიცედ უარობდა სარწმუნოების გამოცვლას. შაჰი ჰუსეინ I (1694—1722), საერთოდ, კეთილად განწყობილი ყოფილა ვახტანგთან. მას მოსწონდა ქართველი მეფე, რადგან, ჩანს, კარგად იცოდა მისი ფასი და წონა¹⁸⁹. ისე რომ, რადგან შაჰი ვერ ხედავდა სხვა უმტკივნეულო სახსარს ვახტანგის დასაყოლიებლად, მზად იყო თურმე ვახტანგი გამოეგზავნა ქართლის მმართველად „სჯულითავე თვისითა“¹⁹⁰; მაგრამ აქ საქმეში ჩაერივნენ ყაენის ფანატიკოსი მრჩეველები, ვახუშტის ცნობით, „ომარანი“, ესე იგი ამირები, დიდებულები¹⁹¹ და თავის მბრძანებელს ხელი ააღებინეს კომპრომისულ განზრახვაზე. როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები, ვახტანგი ამ მიზეზით დიდი ხნით ჩარჩა სპარსეთში, ყაენმა ის „უბატოდ ყენა შვიდ წლამდის“ (გურამიშვილი).

ისტორიულ წყაროებში არა ერთი მოწმობაა იმისა, რომ ვახტანგმა მაშინ დიდი ღრამა განიცადა. ზნეობრივი ძალდატანება „მუყრთა და მულიმთა“ მხრივ რამდენ სხვა ქართველ დინასტიაც თუ დიდებულსაც განუცდია მსგავს შემთხვევებში. დიდი მორალური დაწოლა გამოსცადეს შეუდრეკელმა ქართველმა მეფემ გიორგი XI-მ (1676—1709), ვახტანგის ბიძამ; აგრეთვე ერეკლე I-მა (1688—1703), დიდი ერეკლე II-ის პაპამ, და ა. შ. ცნობილია ერეკლე I-ის ბარათი (1677 ან 1678 წ.), თეოდორე რუსთა მეფის სახელზე გაგზავნილი სპარსეთიდან მოსკოვს, სადაც აღწერილია, თუ რა ხერხით, ალერსით და დიდი დაპირებებით, ანუ რა მუქარით აძალეებდა შაჰი (სულეიმან I) ერეკლეს ისლამის მიღებას. ამ წერილში მოყვანილია ის მოტივები, რომლითაც ხელმძღვანელობდნენ სულეიმანი და მისი ხელისუფალნი, როდესაც ისინი ქართველ ხე-

¹⁸⁸ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 119.

¹⁸⁹ შეადარე ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 118 და 121.

¹⁹⁰ ი ქ ვ ე, გვ. 119.

¹⁹¹ ვახტანგის ცხოვრების ამ ეპიზოდის შესახებ იხ. ჩვენი წერილი „ვახტანგ VI-ის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური ისტორიიდან (1712—1745), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის „მიმომხილველი“, III, გვ. 32 და შდგ. (შემდეგ: მიმომხილველი, III). ომარანი სიტყვის შესახებ იხ. ი ქ ვ ე, გვ. 39, შენ. 1.

ლისუფლებს ცინიკური გაბედულებით ავალებდნენ მამა-პაპათა სჯულის შეცვლას, სათანადო, ქრისტიანის ფსიქოლოგიისათვის უცხო, პროცედურის (წინადაცვეთის) ატანას. სულიმანს აწუხებდა ის აზრი, რომ მუსლიმი მეფეები გაკიცხავდნენ მას, თუ გამოიჩენდა სისუსტეს და ქრისტიანს ჩააბარებდა ქვეყანას, რომელიც იმყოფებოდა მუსლიმურ გარემოცვასა და მფლობელობაში¹⁹². ვახუშტის განმარტებითაც, მუსლიმებს „ცოდვად სჩნდათ ხარკის მიცემა და მსახურება ქრისტიანეთა“, ხოლო ამავე დროს ქართლის მეფეებსო, დასძენს ისტორიკოსი, „მრავალნი ჰყავთ მოხარკენი და მსახურნი მაჰმადიანნი“, და ასკვნის ის: „ამისათჳს უფროს (ესე იგი უფრო,—ვ. დ.) მაჰმადიანჰყოფდენ მეფესა (ეახტანგს.—ვ. დ.)“. ყოვლის გამათახსირებელ დაუსრულებელ ტერორსა და მონობას კარგად ეგუებოდა ცნობილი პრაქტიკა ზნეობრივი კომპრომისებისა; უფლებააყრილს რჩებოდა მორალური „თავისუფლება“ „გარეგნულად“ მიეღო შეძლებული და შეგინებული უცხო რჩული. ზემოთ ხსენებული გიორგი მეფე, იყო რა მოღების სარწმუნოებარიტუალების მოძულე, მაინც ახერხებდა სიკვდილის კარამდე ეტარებინა მუსლიმური ნიღაბი. ეს გამოირკვა, როდესაც გიორგი ავღანებთან ბრძოლაში შაჰის სარდლის პოსტზე დაეცა (1709). მაშინ ავღანისტანის ძლევა მოსილმა მეთაურმა, მირ-ვეისმა, მოკლულს, ალბათ ბრაზით, მკერდზე „აჰყარა ხატნი და ჯვარნი“, ხელიდან წაართვა „ფსალმუნი, რომელსა (გიორგი.—ვ. დ.) იკითხავდა ჟამსა მას“. ყოველივე ეს, როგორც ირანისადმი მეფის ორჯულობის მამხილებელი საბუთი, ავღანთა ბელადმა გაუგზავნა თავის მოწინააღმდეგე შაჰს: აი, ესეც შენი ცრუმუსლიმი და მოღალატე გიორგიო¹⁹³.

ჩვენ ვეჭვობთ, რომ გიორგის ამ საიდუმლოების გამჟღავნებას შაჰის კარზე რამე სენსაცია დაებადებინოს. ასეთი ნიღბის ტარება, რაკი ის ჩვეულებრივი იყო ირან-ოსმალეთის ბატონობის საუკუნოვან ხანაში (XVI ს-ის ნახევარი—XVIII ს. ნახევარი), თითქოს აღარც ღმერთს სწყინდა და აღარც კაცს. სრული ნღობის ღირსია ზემოთ ხსენებული ერეკლე პირველის მოწმობა, რომ მას შაჰი ევედრებოდა — ოღონოდ ის ნუ გააწბილებდა საქვეყნოდ ირანის მბრძანებლის მოთხვნას, ოღონდ აქ ელიარებინა ისლამი და მერმე

¹⁹² Переписка, на иностранных языках, грузинских царей с российскими государями, გამოცემული მ. ბროსეს მიერ, ს.-პბ., 1861, გვ. 101 (შემდეგ: Переписка).

¹⁹³ ვახუშტი, გვ. III.

იქ, თავის სამშობლო ქვეყანაში, „ეწირა“, რა რჯულზეც თვითონ ისებებდა¹⁹⁴.

წყაროებში კარგადაა ასახული ასეთი უმსგავსოების ამტანი იმდროინდელი ეთიკა და მორალი, ტანჯული ადამიანების გაორებულიობა და მათი ორეულები. აღმზრდელი მამა ზემოთ ხსენებული ისტორიკოსის—ფარსადან გორგიჯანიძის სახით კმოძღვრის საკუთარ შვილს: „ჭკვიანი ამას ჰქვიან — ხოშიადის შემნახავი იყოს და ყოველს კაცს საამებელი უთხრას და საწადელი თავისი არვის გაუტყუდოს...“¹⁹⁵ ადამიანის ეს გაორება რელიგიის სფეროშიც კანონზომიერად ვლინდებოდა. დიდი ქართველი დიდაქტიკოსი სულხან-საბა ორბელიანი ერთს ქადაგებაში (მას სასულიერო მკვებრ-მეტყველებაშიც შეუტანია თავისი წვლილი) ჩერდება „ქრისტეს მგმობართა“ ბედუკუდმართობაზე და საგანგებოდ იხსენიებს ერთ ვილაც ცინიკოსს, რომელიც მას თურმე „ელიზღებოდა“, ლიზლობა კი, როგორც ეს განმარტებული აქვს თვითონ ორბელიანს თავის ლექსიკონში, ნიშნავს—„რა კაცი უაღრესსა და უპატიოსნესსა თჯსსა კადნიერად და სუმრობით ეტყოდეს და წყენას არ ელოდეს“. იმ ვინმე მოლიზღარის საუბრის საგანი ყოფილა რწმენა, რომ ყოველ რენეგატს შეეძლო თავი „სასუფეველის შვილად“ ეგარძნო, ეგრეთ წოდებული განკითხვის დღეს ბინა სამოთხეში დაედო. როგორ? რომელი ორ მეტოქეთაგანი—ქრისტე აღმოჩნდებოდა ჰემმარიტი მსაჯული და გადამწყვეტი ადამიანთა ბედისა თუ „მოჰმედი“ (მუჰამადი), სულ ერთი იყო, ორსავე შემთხვევაში ორრჯულა დაზღვეული იქნებოდა წარწყმენდისაგან: ქრისტესთვის მის ერთგულებას დაამოწმებდა, ორბელიანის უტიფარი მოსაუბრის გადაწყვეტილებით, მისი მირონცხებულება, ხოლო მოჰმედისათვის ერთგულებას— მისი წინადაცვეთილება. საჭიროებისდა მიხედვით, პირველს ის უჩვენებდა თავის მირონცხებულ შუბლს, ხოლო მეორეს „სერსა მისსა წინადაცვეთილებისასა“¹⁹⁶, მაშასადამე, წინადაცვეთით კვალდაჩენილ სხეულის ნაწილს. ამ საუბრით შემფოთებულ ორბე-

¹⁹⁴ Перетиска, გვ. 101.

¹⁹⁵ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად, წ. I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბილისი, 1945, გვ. 286.

¹⁹⁶ სულხან-საბა ორბელიანი, სიბრძნე სიცრუისა. გიორგი ლეონიძის რედაქციით, რედაქტორის შესავლის გვ. XXVII. მოყვანილ სტრიქონებში „სერი“ ნიშნავს კდეს, ნიშნავს ხმარებულს მესაქონლეობაში. იხ. სულხან-საბა ორბელიანი ქართული ლექსიკონი, სიტყვასთან—სერი: იხ. სტ. მენთეშაშვილი, ქიზიყური ლექსიკონი, სიტყვასთან—სერი, თბილისი, 1943.

ლიანს ორრჯულა ადამიანები შეუდარებია სახარებაში იგავად მოხსენიებული ძალისათვის, „რომელი მიექცა ნათხევარსა თვისსა“, ღორისათვის, რომელი „ინწუბა სანგორელსა მწკრისასა“¹⁹⁷. ორბელიანს აშფოთებდა ქვეყნის ეს გამაპარტახებელი ორგულობა მშობლიური ხალხისადმი, მისი ენისა და კულტურისადმი, რომლის თვითმყოფობას ფეოდალურ ეპოქაში რელიგია ძალზე უწყობდა ხელს.

რაკი ეს ასე იყო, რაკი საქართველოს ორბელიანისთანა თავაჯაცები ასეთ თვალსაზრისზე იდგნენ, ბუნებრივ მოვლენად უნდა ჩათვლილიყო ის სიმტკიცე, ზოგი თანამედროვის აზრით, ალბათ „სიჯიუტე“, რომელსაც იჩენდა ვახტანგი შაჰთან კამათში, ყაენის მასთან „ვაქრობაში“. აქ საქმე არ ეხებოდა ვახტანგის კონფესიონალურ შეზღუდულობას, მის ბრმა ფანატიზმს, მის პირად სიპაათია-ანტიპათიას ქრისტესადმი თუ მოპმედისადმი. საქმე ეხებოდა ისტორიული მნიშვნელობის საკითხს: ააღებდა ის თუ არ აიღებდა შაჰის აგენტი-შეფის როლს, რაც მას დააკისრებდა დაყრდნობოდა საქართველოში „თათრობას“; ყოფილიყო საქართველოს მიწაწყალზე გამტარებელი აზიური „ხაზებისა“ პოლიტიკაში, კულტურულ მშენებლობაში; თავისი და თავისი ხალხის შემოქმედებითი ძალები აღერია სპარსულ, ყიზილბაშურ ძალებთან; შეგნებულად ჩამდგარიყო „მამადის ქოლათა“ რიგებში,—ესენი ხომ უყვე XVI ს-დან აღმოჩნდნენ ჩვენში იდეურად უარყოფილი და დაწუნებული; რაც უფრო მეტი ხანი გადიოდა ისტორიულ დროთა რბოლაში, მათ მეტი და მეტი მძულვარებით ებრძოდნენ ქართველი ხალხის კირისუფლები, თუ დასავლეთი ევროპის „ქრისტიანი მეფეებისა“ და რუსთა „ცარების“, თუ მხოლოდ ღმერთის მოიმედენი. თანამედროვე ქართველი საბჭოთა მკითხველისათვის მეტადრე ადვილია იმის შეგნება და სწორი განსჯა, თუ თავისთავად რა დიდი და პროგრესული, ისტორიულად „მართალი“ (ახალი ქართულით: სწორი) იყო ვახტანგისგან არჩეული გზა: მან იუცხოვა შაჰის კარზე მისადმი მიმართული მისი ადამიანობისა და მისი ერის სინიდისის შემაგინებელი წინადადება — ეგმო მამა-პაპათა რჯული, უგულვებლევო სამშობლოსათვის წამებულ ქართველთა ყიზილბაშებთან ბრძოლაში დათხეული უმანკო სისხლი, რომელიც ღალატებდა სამართლიან შურისგებას. „ეძიე, აღონაჲ უფალო, სისხლნი ივერიი-

¹⁹⁷ 2 პეტ. 2, 22; ივ. 26, 11. იხ. აგრეთვე ივ. ლოლაშვილი, ორბელიანის „სწავლანი“: საიუბილეო კრებულში—„სულხან-საბა ორბელიანი“, თბილისი, 1959, გვ. 135 და შდგ.

სა,—ასე გამოხატა იონა ხელაშვილმა (გარდაიცვალა 1837) ეს და-
დადისი თავის საკუთარ ლოცვაში, — დათხეულნი მირიან მეფი-
დგან ვიდრე აქამომდე და გამოიყვანე ერი იგი ქართველთა ძერიე-
თიღგან¹⁹⁸; ესე იგი, გამოიხსენ ფერეიდნიდან, ირანის პროვინ-
ციიდანო, სადაც კახეთიდან შაჰ-აბასის მიერ გადასახლებული ქართ-
ველები დღესაც ცხოვრობენ.

ასეთი წინააღმდეგობა, ვახტანგის მხრივ გაწეული, იყო სრუ-
ლიად შეგნებული და პრინციპული გადაწყვეტილების შედეგი,
მისი კრედოს გამოხატულება. ჩვენ უნდა მოვაგონოთ მკითხველს,
რომ ვახტანგს, მაშინ (1709--1712 წწ.) უკვე ცნობილ სჯულმდ-
გელს (რამდენადაც მისი „სამართლის წიგნი“ უკვე შედგენილი
იყო¹⁹⁹). სამეფო სელისუფლების არსის შესახებ გარკვეული
დადგენილება და განმარტება ჰქონდა გამოტანილი. კერძოდ, სამარ-
თლის მე-2 მუხლი დალადებს: „თუ მეფეს მეფობა შეეძლოს (იგუ-
ლისხმება: როგორც სუვერენს.—ე. დ.), ქნას; თუ არა (ამავე დროს
კი.—ვ. დ.) სახელი და საუკუნო (დიდება.—ვ. დ.) უნლოდეს, შეუძ-
ლებლად (=უფლებაშეზღუდულად.—ვ. დ.) მეფობას უქნელობა
სჯობს და ქელის აღება“²⁰⁰. აქ ნათლად ჩანს ვახტანგის ნებისყოფა
ებრძოლოს მის მავიწროებელ ფეოდალებსაც, „ყმებს“, და შაჰის
ტახტსაც. ამ პრინციპული დებულების ავტორი, მაშასადამე, თავის
ვალად თელიდა ხელი აეღო ისეთ მეფობაზე, რომელსაც უნდა
ჩამოსცლოდა მისი ქართულობისა და ამდენადვე ნამდვილობის ერთ-
ერთი ატრიბუტი—ქრისტიანობა. პატრიოტი კანონმდებლის რწმე-
ნით, „მამულისა და ქრისტეს რჯულის“ შემცველი და ორგული
ღირსი იყო ყოველგვარი სასჯელისა: „ყველა ავი იმაზე მართებუ-
ლი არის“²⁰¹.

თანახმად ასეთი, მის მიერვე დაკანონებული, მრწამსისა მოხდა,
რომ ვახტანგმა შაჰს რჩევა მისცა, საქართველოში მის ნაცვლად
გაეგზავნა ერთ-ერთი მისი ძმა, რადგან „არიან ძმანი ჩემნი,—განა-
ცხადა მან, — მაჰმადიანნი, და რომელი გნებავს, წარავლინე
ქართლს, და მე ვეყო (=ვიქნები) წინაშე შენსა“²⁰².

¹⁹⁸ იხ. Ц а р е в и ч И о а н н, Калмасоба, или хождение по сбору, თბი-
ლისი, 1945, გვ. XX.

¹⁹⁹ ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI, სამართლის წიგნი, შესავლის გვ. 17.

²⁰⁰ ი ქ ვ ე, მუხლი 2, გვ. 48.

²⁰¹ ი ქ ვ ე, მუხლი 222, გვ. 106.

²⁰² გ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 119.

ვანტანგს, ლეონის ძეს, გარდა 1711 წელს დაღუპული ქაიხოსროსი, კიდევ ჰყავდა ძმები: ზემოთ დასახელებული იესე, აგრეთვე სვიმონი, დომენტი (კათოლიკოსი) და თეიმურაზი. ვანტანგის მიერ ქართლის სამეფო კაცებად რეკომენდებულ „მაჰმადიან“ ძმთაგან უპირველეს კანდიდატად უთუოდ იესე იყო გაგულებული. მაგრამ ჩვენთვის მთლად ნათელი არ არის, რას გულისხმობდა ვანტანგი, როდესაც თავის შესახებ აცხადებდა: მე ვრჩები შაჰის კარზეო („მე ვეყო წინაშე შენსა“). ოღონდ მოვლენათა შემდგომი განვითარება გვიჩვენებს, რომ ვანტანგს მისდამი კეთილგანწყობილი შაჰის „წინაშე“ ხედებოდა ერთგვარი კონსულტანტისა და კურატორის როლი საქართველოს საკითხებში. მისი ბრძნული რჩევადარიგება ქართლისა (და ასევე კახეთის) საქმეთა წარსამართავად ირანის სამეფო კარისთვის, ცხადია, ძვირდასათვასებელი იყო. მით უფრო, რომ საქართველოში ვანტანგს დიდი ავტორიტეტი და გავლენა ჰქონდა. ეს ჩვენი დასკვნა პირდაპირ გამომდინარეობს შემდეგი ფაქტიდან: ვახუშტი, ეპოქის ყველაზე უფრო ღრმა და მრავალმხრივ მკოდნე, მისთვის ჩვეული ლაკონიურობით. თითქოს ნახტომის წესით, უცებ აცხადებს, რომ „არცა ინება იესემ ნებიოთა ვანტანგისათა (იგულისხმება: ქართლს, სამეფოდ.—ვ. დ.) წარმოსვლა“²⁰³. აშკარაა, განიარაღებული ჯანიშინის „ნებას“ დიდი ძალა შერჩენია იმჟამად. ჩანს, ვანტანგის ნება-სურვილის თანახმად მიუღია იესეს წინადადება ქართლისკენ გამგზავრებულიყო, როგორც შაჰის კანონიერი „ვალი“. ხოლო მას შემდეგ, რაც იესემ მიიღო სამეფო ინვესტიტურა და შეუდგა თბილისში პრაქტიკულ საქმიანობას, მიდგა რა ჯერი შაჰის მიერ დაკისრებულ ზოგ ღონისძიებათა განხორციელებაზე, უცბად იესე ატყობინებს შაჰს: „უკეთუ არს წინაშე შენსა (იგულისხმება: სამეფო კარზე, ქ. ისპაანში.—ვ. დ.) ვანტანგ, ვერა ვჰყოფ ბრძანებულსა (შენსა.—ვ. დ.), არამედ (წაიკითხე: ამიტომ.—ვ. დ.) წარავლინე პატიმრად“²⁰⁴.

ამის საპასუხოდ ვანტანგი მართლაც განაშორეს პოლიტიკურ სარბიელს, გადაასახლეს ირანის შორეულ პროვინციაში ქ. ქირმანს.

მაგრამ იესეს და მისი მომხრეების ამ გამარჯვებას წინ უსწრებდა სხვა საინტერესო ღონისძიებებიც, ვანტანგის თანამოაზრე დასის წინააღმდეგ მიმართული. ეს ღონისძიებები ერთობლივ კარგად ახასიათებს იმდროინდელი ქართველი ფეოდალური საზო-

²⁰³ ვახუშტი ი. გვ. 119.

²⁰⁴ იქვე. გვ. 121.

გადოების შიგნით ატეხილი სოციალურ-პოლიტიკური ბრძოლის დაძაბულობას, სათანადო დაჯგუფებათა აქტიუზაციას, იმ ეპოქაში ჩვეულებრივად მოდუნებული ცხოვრების გამოცოცხლებას, ადამიანების გამოფხიზლებას. უმეტესი გაწამაწია იყო მეფის ტახტის გარშემო.

როდესაც ვახტანგი ირანს მიემგზავრებოდა (1712 წ.), მას თან მიჰყვებოდა დარდი და ზრუნვა იმისათვის, რათა „არა შეირყეს ქართლი“. მან თურმე ასე აუხსნა ყაენს თავისი მასთან გამოცხადების მოტივი: „მე მოვედ, რათა არა და[მ]მართონ (ბეზღება არ დამიწყონ.—ვ. დ.) მტერთა და [არა] შეირყეს ქართლი“²⁰⁵. ამავე დროს ქართლში მყოფი იესეს მომხრეები შაჰის საყურადღებოდ ავრცელებდნენ ყოველგვარ ინსინუაციებს. იესემ, როგორც თოფჩიბაშმა, ბოროტად გამოიყენა თავისი გავლენა და თურმე „აღუდგინა“, აუმხედრა ვახტანგს თბილისის ყიზილბაშური გარნიზონი, დასწამა რა მას უმძიმესი დანაშაული—მუსლიმთა წმიდა წიგნის, „ყურანის“ დაწვა და სხვა არასაკადრისი გამოხდომა მუსლიმთავე წინააღმდეგ. ამას მოჰყვა შაჰის რწმუნებულის, ცნობილი ხოლოფას, იგივე ხულუფას (იხ. ქვემოთ), თბილისს ჩამოსვლა. მას დაკისრებული ჰქონდა აღნიშნული ბრალდების საფუძვლიანობა გამოერკვია. რაკი აქამდე მივიდა საქმე, რა თქმა უნდა, ვახტანგის სხვა მოწინააღმდეგენიც უნდა აღძრულიყვნენ ამ უკანასკნელის საპირისპიროდ. ამოქმედდნენ ვახტანგის ძმა სვიმონი, რომელიც ვახტანგმა ირანს გამგზავრებისას დატოვა „გამგედ ქართლისა“²⁰⁶ და სვიმონთან ერთად მასთან შეთანხმებული „მთავარნი ქართლისანი“; ამათ შორის არაგვის ერისთავი გიორგი და მისი სახლის წევრი დათუნა. ესენი დაუკავშირდნენ ხოლოფას, გაანდვეს მას თავის გულის ნადები, „შეიზრახნენ... ვახტანგის ბოროტსა ზედა“, და ყეენს წერილით მიმართეს: „არა გუნებავს ვახტანგ, არამედ მოგვივლინე იესე“²⁰⁷. ეს დასი „დიდ პოლიტიკას“ ეწეოდა. მას შემდეგ, რაც „დაიპყრა ვახტანგ ოსეთი“ და ასე დაამყარა თავისი კონტროლი საერისთავოს ურთიერთობაზე კავკასიის მთიანეთთან, ერისთავის სახლი ჭიბრში ჩაუდგა ვახტანგს²⁰⁸. თურმე ხსენებული ხოლოფაც კარიერის გაკეთებას ფიქრობდა ბაგრატიონების ხარჯზე. როდესაც

²⁰⁵ ვახუშტი, გვ. 118—119.

²⁰⁶ იქვე, გვ. 118.

²⁰⁷ იქვე, 119. სვიმონის პოლიტიკური კარიერის შესახებ იხ. ჩვენი წერილი „მიმომხილველში“, III, გვ. 30 და შდგ.

²⁰⁸ ვახუშტი, გვ. 119.

ის ზემოთ აღნიშნული მისიით გამოემგზავრა ირანიდან თბილისს, მას ყურში ჩასჩურჩულეს, „იღუმალ ამცნეს“, — ალბათ ომარებმა,—ვინძლო მან საქართველოში ამღვრეულ წყალში თევზის დაჭერა შეძლოს, დრო იხელთოს („უკეთუ იცეს ჟამი“) და „თვით დაიპყრას ქართლი“²⁰⁹.

თავისი ავტორიტეტული სიტყვა უნდა ეთქვა სამღვდლოებასაც, რომელსაც მეთაურობდა ვახტანგის ძმა, კათოლიკოსი დომენტი. მას მართლაც გამოუხატავს თავისი დამოკიდებულება ვახტანგის გამეფების საკითხისადმი, როგორც ჩანს, საგანგებო საეკლესიო კრებაზე. ოღონდ კრებაზე გამოტანილ ოქმს, ეტყობა, დიდი გავლირევა გამოუწვევია იმ წრეებში, რომელნიც თანაუგრძობდნენ ვახტანგის თვალსაზრისს ქვემარტი მეფობის შესახებ (ამაზე იხ. ზემოთ). მათ ეკუთვნოდა თვითონ ვახუშტიც, ამბების მემკვიდრე. ეს მომენტი ვახუშტის შემდეგი სიტყვებით აქვს გამოხატული: „ეჰა უცხო, რამეთუ ქრისტესთჳს აიძულებულისა ვახტანგისათჳს ნება-მოწმობა სცეს კათალიკოზმან, ეპისკოპოსთა და (საერთოდ დასმან. — ვ. დ.) სამღვდლოთამან“²¹⁰. ხოლოთჳ კი სასულიერო მამებმა „განკიცხეს“, და ის „წარივლტოდა ისპაანსავე“ * გაწვილებული.

ჩვენ თავის დროზე შემთხვევა გვქონდა გვეჩვენებინა მკითხველისათვის, რომ ვახუშტის აქ ციტირებული სიტყვები სპეციალისტებს ერთგვარად არ ესმოდათ, უფრო მეტიც: როგორც შემდგომმა ჩვენმა დაკვირვებამ დაგვარწმუნა, იმ სპეციალისტებს, სახელდობრ პლ. იოსელიანს და ბროსეს, თანაბრად ცალმხრივად აქვთ სათანადო ტექსტი გაგებული. რადგან ამავე დროს ისტორიული მოვლენა, რომელიც ასახულია მითითებულ ალაგას, და მასთან ერთად თვით ჩვენ მიერ აღძრული ტექსტოლოგიური საკითხიც გარკვეულ ინტერესს წარმოადგენს, ამიტომ თავს ნებას ვაძლევთ აქ კიდევ დავუბრუნდეთ მათ.

აღწერს რა გაკვრით ვახტანგის ირგვლივ შექმნილ ვითარებას და საზოგადოებრივ დაჯგუფებათა პოზიციებს სათანადო საკითხში, პლ. იოსელიანი იქვე შენიშნავს: „კათოლიკოსი, ეპისკოპოსები და მთელი სასულიერო დასი გამოეჭომაგენ ვახტანგსო“, რუსულ დედანში: „вступились за Вахтанга“²¹¹. ავტორი თავის წყაროს

²⁰⁹ ვახუშტი, გვ. 119.

²¹⁰ იქვე, გვ. 119—120.

²¹¹ იხ. ბისი Исторический взгляд на состояние Грузии под властью царей—магометан, Тифлис, 1849, გვ. 70.

არ უთითებს, მაგრამ, როგორც ეს ჩანს მის შრომაში მოცემული სათანადო ცნობებიდან, მისი წყარო უთუოდ იყო ვახუშტის დასახელებული შრომა. თავის მხრივ, ბროსემ, თარგმნა რა ვახუშტის ეს შრომა. სათანადო ადგილი, ჩვენ მიერ ზემოთ ციტირებულ, ფრანგულად შემდეგი სიტყვებით გამოთქვა: კათოლიკოსმა, ეპისკოპოსებმა და მთელმა სამღვდელოებამ „თავიანთი ხმა და თავიანთი მოწმობა მისცეს ქრისტესათვის დევნილი ვახტანგის წინააღმდეგ“ — «*dounèrent leur voix et leur témoignage contre Wakhtang*»²¹².

ეს წინააღმდეგობა იოსელიანსა და ბროსეს შორის, ცხადია, წარმოდგა ვახუშტის შრომის ციტირებული სიტყვების თავისებური სინტაქსური წყობიდან:

„ეჰა უცხო, — განმეორებით მოგვეყავს ჩვენ სათანადო ადგილი, — რამეთუ ქრისტესთჳს აიძულებულისა ვახტანგისათჳს ნება-მოწმობა სცეს კათალიკოზმან, ეპისკოპოსთა“... და ა.შ. აქ ნათელია, რომ სულიერმა მამებმა დასტური, „ნება-მოწმობა“ მისცეს შაჰს. მაგრამ ეს რაღას ნიშნავს: „ქრისტესთჳს აიძულებულისა ვახტანგისათჳს“? იოსელიანისათვის ეს ნიშნავს, რომ ნებართვა გასცეს ვახტანგის სასარგებლოდ, „ვახტანგისათჳს“ («*Вступились за Вахтанга*»). ქრისტეს სახელით ტანჯულის, „ქრისტესთჳს აიძულებულისა ვახტანგისათჳს“. მაგრამ ისმის საკითხი: რა უნდა დაენახა ვახუშტის სამღვდელოთა ასეთ მოქმედებაში „უცხო“ და არგაგონილი? ეს დანაწიების შეძახილი ვახუშტისა („ეჰა უცხო“) იოსელიანის გადმოცემაში, სამწუხაროდ, კარგავს თავის ნამდვილსა და ერთადერთ აზრს!

რაც შეეხება ბროსეს, მას, როგორც ეს ჩანს მისი თარგმანიდან, სწორად გაუგია, რომ სამღვდელოთა აღნიშნული „ნება-მოწმობა“ ვახტანგისათვის, საერთოდ, კარგს არას მოასწავებდა („ეჰა უცხო“!). ასე განწყობილმა ბროსემ, სამწუხაროდ, თავის თარგმანში უგულვებლყო ვახუშტისთან ნახმარი თანდებულის („ვახტანგის-თჳს“) ბუნება და ის ახსნა, როგორც *contre* (და არა როგორც *pro*).

ერთი სიტყვით; ვახუშტის აღნიშნულ წინადადებაში არ არსებობს არავითარი ისეთი მონაცემი, რომელიც დამაჯერებელს ხდიდეს, სულ ერთია, იოსელიანის გინა ბროსეს დასკვნას²¹³.

²¹² „ქართლის ცხოვრება“, ფრანგული თარგმანი ბროსესი... «*Histoire de la Géorgie*», ნაწ. II, ნაკვ. I, გვ. 110 და 111; ს.-პეტერბურგი. 1856.

²¹³ ადრე ჩვენ ბროსეს გაგებას ვიზიარებდით: „ნიმონილიველი“, III, გვ. 36, შენ. 3.

„ქრისტესთვის აიძულებულისა ვახტანგისათვის ნება-მოწმობა სცეს“ კრების წევრებმა: ამ წინადადებაში ვახუშტიმ. მისთვის დამახასიათებელი სტილით და ლაკონიურობით. ცხადია, გამოხატა ასეთი აზრი: სასულიერო კრებამ შაჰს დასტური. მისცა არჩევანი შეეჩერებინა ვახტანგზე (იგი ეცნო ვალიდ და მეფედ და არა რომელიმე მისი მეტოქე) მისი გამუსლიმების პირობის დაცვით. გაემეფებინა ვახტანგი არა როგორც, ასე ეთქვათ, თავის ნებაზე მავალი, არანედ—როგორც „ქრისტესთვის აიძულებულნი“, როგორც პირი. რომელსაც აიძულებდნენ ქრისტეს მიმართ, უნდა თუ არა, მისთვის მიუღებელი პოზიცია დაექირა.

აი, რას უნდა გამოეწვია ვახუშტის შეძახილი: „ეჰა უცხო“. მომხდარი ფაქტი, თვით კათოლიკოსის (ვახტანგის ძმის დომენტის) და სამღვდლო კრებულის მიერ გაცემული „ნება-მოწმობა“—არა უშავს, ვახტანგმა, თუნდაც „აიძულებულმა“. შუბლზე მცრონი მოიწმინდოს და „მოჰმედს“ შეუერთდეს, ის მაინც ჩვენთვის სასურველი მეფე იქნებაო—ასეთი თანხმობა მართლაც საარაკო ამბად უნდა დასახოდა ყოველს კომპრომისის ეერშემწყენარებელს. პოეტის სიტყვით რომ ვთქვათ, „ქვეშმარტ კაცს და ნამღვილ ქრისტიანს“ (ვ. რუხაძე).

ჩვენ ზემოთ საკმაოდ მკაფიოდ ვუჩვენეთ ვახტანგის შეხედულება რელიგიაზე. უკეთ, სახელმწიფო რელიგიაზე. ზემოთ აღნიშნული 222-ე მუხლი ვახტანგისეული „სამართლის წიგნისა“ აქ მოვიყვანოთ ისევ მთლიანად: „ქ. ვინც კაცმა ქვეყანასა და ქრისტეს რჯულს უორგულოს, კიდევ ხედავდეს, იმით რჯული წაკდებოდეს, (მაგრამ მაინც. — ვ. დ.) ამას მიჰყვეს, ღ[უ]თისა და ბატონისა (=მეფის. — ვ. დ.) — ორისავე მესისხლე იქნების, და ყოველი ავი იმაზე (წაიკითხე: თუნდაც სიკვდილი. — ვ. დ.) მართებული არის“. ეს ოლონდაც არის არა ფარისეველი მორწმუნის. ფუჰი პურიზმისადმი განწყობილი მლოცველის ვალა: ეს არის ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო სამართლის მუხლი, „ქვეყანისა და ქრისტეს რჯულის“ დამცველი კანონი. ამ კანონზე, ერთხელ კიდევ მოვიგონოთ, გადიოდა მიჯნა ყოველივე ჩამორჩენილ—აზიურსა და პროგრესულ—ევროპულს შუა. ამ კანონის მცველობამ განამტკიცა ხიდი, გადებული საქართველოსა და ევროპას, კერძოდ რუსეთს, შორის, ხელი შეუწყო ვახტანგის პეტრესთან დაკავშირებას. ამიტომაც იყო, რომ, როგორც ეს სწორად შეაფასა გიორგი ლერინძემ, დიდი სულხან-საბა ორბელიანი იდგა

ქრისტიანობის აქტიურ დამცველთა პოზიციაზე. სათანადო ასპექტში უნდა იქნეს განხილული გურამიშვილის სწრაფვა თავის დიდ შემოქმედებაში ხშირად მიმართოს ქართველთა მადონას და მის ძეს.

ყველაფერი ეს გასაგებს ხდის ვახუშტის უკმაყოფილებას, მისგან გამოხატულს წმიდა კრებულის მიმართ. ახლა ისიც გასაგებია, თუ რამ გამოიწვია ვახტანგის მწარე საყვედური იმავე სამღვდლოებისადმი, რომელიც მან გამოთქვა თავის ავტობიოგრაფიული ხასიათის ლექსში. საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ ერთი ნიშანდობლივი ადგილი:

„ერთა ღმერთი არ იწამეს, ბერთა რჯული შეურაცხევეს, არას კერპსა არ უქნია, ჩემ საქმეზე იმათ რაც ყვეს.

მოლა²¹⁴ ღმერთსა მახვეწებდა, ჩემთა მკვლელთა ბერნი დაყვეს, და ჩემს ცოლ-შვილთა ტყვედ ეძებდენ, საქონელი იავარყვეს“.

„თუცა (თუ.—ვ. დ.) ვიყავ ამათს რჯულზე, მაშ ესენი რას მტერობდენ?

თუ ქრისტესთვის თავი დავსდეგ, მაშ ისინი რათ მაქრობდენ? უცხო არის ჩემი საქმე, საარაკო, თუ ფიქრობდენ,

და მილთონთა ესჩან მეფედ მათად, თვისტომსა სწადს, რომ მაქრობდენ“.

რადგან ვახტანგისთვის სანუკვარი იყო ნამდვილი, რჯულიერი. მაშასადამე, ქრისტიანული მეფობა, ამიტომ მისი გამუსლიმების მომხრენი, სულ ერთია. იყვნენ ისინი ყიზილბაშები თუ მისიანები. ვახტანგს თავის მოსისხარ, „გამაქრობელ“ მტრებად, „მკვლელებად“ ესახებიან. აქ დეტალებიც საყურადღებოა: „მოლა“ რომ მოლა იყო, ვახტანგს საშუალებას არ უსპობდა ღმერთზე ელოცნა, ტყვეობასა და დევნილებაში მას შეხვეწოდა საშველად, ხოლო ამავე დროს თვით საქართველოში მონაზვნებსაც უკარგავდნენ

²¹⁴ აქ შესაძლებელია იგულისხმებოდეს თვით შაჰი ჰუსეინი. ცნობილია, რომ მას სარწმუნოების მეტი ერთგულებისათვის დერვიშსა და მოლას უწოდებდნენ. იხ. Петрос дн Саргис Г и л а н е и ц, Дневник осады Испагани афгани. Перснод и объяснения К. Патканова, Приложение к XVII т. „Записок Академии наук“, № 3, СПб, 1870, გვ. IV.

ვახუშტი (გვ. 138) თავის მხრივ იხსენიებს თოფალ-ფაშას, რომელმაც თბილისში ერთი ხნით შეცვალა ისაყ-ფაშა და რომელმაც, მოწმობს ჩვენი ავტორი „უბრძანა ქართველთა საკურველით ყოფა (ლექთა მოსაგერიებლად.—ვ. დ.) და პატივთა უყოფდა და ასწავებდა ერთობასა და ვედრებასა ლუთისასა“.

ღვთის ვედრების საშუალებას, ბერებს ჰკრეჭდნენო („ბერნი დაყ-
ჯეს“, 53; 3) „მოქმედის“ საამებლად. მართლაც „უცხო“ და „საარა-
კო“ იყო ის მდგომარეობა, რომ, ვახტანგისავე სიტყვით, თვით
„მილთონებიც“ (ბარბაროსები, „ბუსურმანები“) აღიარებდნენ მას
თავიანთ მეფედ, თვისტომნი კი მას „აქრობდნენ“ (94,4).

დავით გურამიშვილი თავის მხრივ ფხიზლად მიჰყევბა ასეთ,
საისტორიო მნიშვნელობის ფაქტებს. კერძოდ, ეკლესიის მამებზე
ის წერს: თუ საერთოდ, რენეგატები და მისთანანი სარწმუნოებას
უგულებელყოფდნენ, თუ ისინი „დაყრუედენ, ბრმანი შეიქმნენ,
საქმე ქნეს გასასტერები“²¹⁵, ამავე დროს საწალმართო საქმეს და-
შორებული აღმოჩნდნენო სასულიერო მამებიც: „თუმც იყვნენ ხუ-
ცეს-ბერები, მათაც კარგი ქნეს ვერები“²¹⁶. ისე რომ, მომენტის შე-
ფასებაში, როგორც მკითხველი ხედავს, ერთმანეთს ხედებიან ვა-
ხუშტიც, გურამიშვილიც, თვითონ ვახტანგიც. ამ „ხუცეს-ბერებში“
მკითხველი, ცხადია, ვერ დაინახავს სულხან-საბა ორბელიანს (ის
ბერად აღიკვეცა 1698 წ.).

ცნობილია, რომ კომპრომისის უარყოფელი ვახტანგი სპარ-
სეთში დიდი ხნით, მთელი შვიდი წლით ჩარჩა. როგორც ზემოთ
არის ნაჩვენები, გურამიშვილმაც აღნიშნა ყაენის შესახებ, რომ
„მან ვახტანგ, ძე ლევანისა, შეიპყრა ბაგრატიონი.

და ჟუპატიოდ ყენა შვიდ წლამდის იგ დიდათ საპატიონი“...
ოღონდ სინამდვილის აღსადგენად ამას უნდა დავძინოთ, რომ ეს
„შვიდი წელი“ ვახტანგს სპარსეთში ერთნაირ პირობებში არ გაუ-
ტარებია, თავიდან ბოლომდე „უპატიოდ“ ის იქ არ დარჩენილა. ამ
მხიმე წლების მნიშვნელოვანი ნაწილი მან იძულებითს გადასახლე-
ბაში გაატარა, სახელდობრ სპარსეთის უშორეს სამხრეთ-აღმოსავე-
ლეთ თემში, უკეთ, იქაურ ქალაქ ქირმანს. ამრიგად, ვახტანგი აღ-
მოჩნდა შორს არათუ თბილისიდან, არამედ ისპაანიდანაც, რომელ-
საც ქირმანის თემი ოცი დღის მანძილით, ისიც უდაბნოზე მიმავა-
ლი გზით, ჰშორავდა. ჩვენ ვიცით, რომ იქ ვახტანგი თავის ძვირ-
ფას დროს ანდომებდა საყვარელ ლიტერატურულ მუშაობას. მან
იქ სპარსულიდან თარგმნა კაპიტალური წიგნი „ქილილა და დამანა“
(1714—1716 წწ.).

მომდევნო დროს (1716—1719 წწ.) ის, ყაენთან შერიგების შე-
დეგად, კვლავ პოლიტიკურ ასპარეზზე მოქმედებს. როგორც ახლა
„სპასალარი ერანისა“, ის სპარსეთში უძღვება სამხედრო-ადმინის-

²¹⁵ 48, 150, 2.

²¹⁶ 48, 150, 3.

ტრაციულ საქმეებს. ხოლო ქართლს მართავს თავისი შვილის, ცნობილი ბაქარის (ვახუშტის ძმის) მეშვეობით, რომელსაც ყაენის თანხმობით მიეცა ქართლის „გამგეობა“ (ჯანიშინობა). ცხადია, ეს ნიშნავდა იესეს რალაც ორწლიანი მეფობის შეწყვეტას, რასაც მალე მოჰყვა ბაქარის ასეთივე ხანმოკლე მეფობა. მხოლოდ 1719 წელს ვახტანგი, საქართველოდან მისი სპარსეთს გამგზავრების შვიდი წლის თავზე, ბრუნდება თბილისს და განაგრძობს ქართლის მართვას.

იმ შვიდი წლის მანძილზე, როდესაც ვახტანგი მოშორებული იყო თავის ქვეყანას, ქართლის სამეფოში ხალხმა განიცადა ხელისუფლებისათვის აღვირახსნილი ბრძოლის საინტერესო ეპიზოდები. სულხან-საბა შეშვოთებით აღნიშნავს, რომ მეფე იესეს წყალობით „ასრე სრვა გახშირებულიყო“. მას იმდენად „მრავალი სული ამოეწყვიტა“, რომ „თბილისიც აყრას და ხიზენას აპირებდა“ („მოგზაურობა“, 1959 წ., გვ. 245). ქვეყანას ანადგურებდა ყაენის ჯაშუშობაში ხელმომთბარ მოღალატეთა მავნებლური საქმიანობა. კერძოდ, მეფის ტახტის დასაპყრად თუ გადასარჩენად ბრძოლის პროცესში თავი იჩინა ზემოთ ხსენებული კათოლიკოსი დომენტის „ანეკდოტურმა“ ცდამაც: შეემოსა მეფის უფლება, თუნდ გამუსლიმების (და არა მხოლოდ ანაფორის გახდის) ფასად²¹⁷. როგორც ზემოთ აღინიშნა, სწორედ დომენტისავე მეთაურობით მოითხოვა თავის დროზე ქართველ სამღვდელთა კრებამ ვახტანგს ტახტი დაეპირა ისლამის აღიარების გზით. ეს უნდა მოწმობდეს მაშინდელ საზოგადოებაში იმ აზრის პოპულარობას, რომ სამეფო ხელისუფლების შენარჩუნების გარეშე საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლა უიმედო იქნებოდა. ჩვენ ვიცით, რომ მაშინ ვახტანგმა ამ აზრს ანგარიში არ ვაუწია, მაგრამ ბოლოს, მიმდინარე პოლიტიკაში აუნაზღაურებელი მარცხის თავიდან ასაცილებლად, ვახტანგმა შეისმინა „ხმა ერისა“. მისი ისლამისკენ მიქცევა იყო უთუოდ მოჩვენებითი, იქნებ მსგავსად მისი ძის ბაქარისა, „უსუნათო“²¹⁸. ე. ი. გარეშე წინადაცვეთისა — „მხოლოდ სიტყვითა და არა საქმითაცა“²¹⁹. ამ გზით შეეძლო მას განეახლებინა, როგორც ეს ზემოთ არის ნაჩვენები, სამხედრო-ადმინისტრაციული მოღვაწეობა, ხოლო 1719 წელს—ირანის სპასალარობისაგან განთავისუფლებული დაბრუნებულიყო ქართლში.

²¹⁷ ამის შესახებ იხ. „მიმოიხილველი“, III, გვ. 30, 33 და შდგ.

²¹⁸ ს. ჩხეიძე, გვ. 31.

²¹⁹ ვახუშტი, გვ. 122.

ასე დაიწყო დროის ახალი მონაკვეთი. საქართველოში ვახტანგის განახლებული მეფობის ხუთი წელი (1719—1724 წწ.). გურამიშვილის „ქართლის კირში“ ასახული ძირითადი პოლიტიკური ფაქტებიც ამ წლების ფარგლებში თავსდება. როგორც დღეს ვიტყვოდით, მაშინდელი „მორიგი ამოცანები“ ბევრით არაფრით განსხვავდებოდნენ უფრო ადრინდელთაგან. მათ უბოლოდ მეტი სიმწვავე მიეცათ. ვახტანგი და მისი მომხრენი ახლა განაგრძობენ ანგარიშის სწორებას შინაურ მტრებთან, რაც ბაქარის მეფობაში იქნა წამოწყებული. გარდა ამისა, ირანში გამწვავებულმა სარწმუნოებრივმა რეაქციამ და ანტისუნიტურმა მოძრაობამ საბაბი მისცა დალესტინის ფეოდალებს — ირანის მეტოქე თურქეთის წაქეზებით გაეჩაღებინათ ახალ-ახალი შეიარაღებული თავდასხმები ყაენის ყმადნაფიც ქვეყნებში, მეტადრე მახლობელ ქართლსა და კახეთში, ზირვანსა და ამიერკავკასიის სხვა ნაწილებში. ასე რომ, ეგრეთ წოდებული ლეკიანობის გამომწვევემა მიზეზებმა დალესტინის გარეშეც იჩინეს თავი, სახელდობრ თურქეთ-ირანის მტრული ურთიერთობის სფეროში²²⁰. ასეთ ვითარებაში დალესტანთან დამოკიდებულების საკითხმა ვახტანგისათვის მიიღო გადაწყვეტი მნიშვნელობა.

უმთავრესი კი მაინც იყო თვითონ ირანში შექმნილი სამხედრო-პოლიტიკური კრიზისი, რომელიც ახალ ძვრებს უმზადებდა შაჰის მთელ საბრძანებელს. დაპყრობილი ხალხების უანგარიშო ექსპლოატაციის პოლიტიკა, რომელიც სპარსეთში განავითარეს მმართველმა წრეებმა, იძულებულს ხდიდა ადგილობრივ მეზატონეებს ყმების შრომით მოპოვებული დოვლათის „უმეტესი წილი“ შაჰის მთავრობისათვის ეძლიათ. ეს იწვევდა საერთო გაღატაკებას, უკმაყოფილებას, შაჰის კარისადმი სიძულვილს²²¹, მსგავსად გურამიშვილის სიტყვისა — „გაუორგულდა სპა-ჯარი, ერი მიმცემი ხარისა“²²².

ამ დროს განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა რუსეთის ურთიერთობის მოგვარების საკითხიც თურქეთ-სპარსეთთან, კავკასიის ხალხებთან. როგორც ვიცით, მაშინ, XVIII ს-ის მე-20 წლებში, რუსეთთან დაკავშირების საკითხმა ვახტანგის საგარეო პოლიტიკაში ცენტრალური ადგილი დაიკავა.

²²⁰ იხ. პეტრუშევსკი, კრებულში: „История Ирана с древнейших времен до конца 18 в.“, Л., 1958, გვ. 308.

²²¹ იქვე, გვ. 309.

²²² 47, 147, 1.

საგულისხმოა, რომ ლეკიანობის ლიკვიდაციისათვის გადაუდებელმა ზრუნვამ, საერთოდ, შაჰის ბატონობის ბურჯების შემავრების საპირობებამ, ჩანს, შთააგონა ყაენ ჰუსეინს ვახტანგი ისევ საქართველოში გამოეგზავნა, პირველად ყოვლისა არაგვისა, ივრისა თუ ალაზნის ხეობებში ჩამოწოლილი ლეკების შესაკაეებლად. როგორც ეს ზემოთაც იყო აღნიშნული, საქართველოს მმართველ წრეებში უპირატესობას შაჰი ვახტანგს ანიჭებდა. ცნობილია, რომ რუსეთის სამეფო კარსაც ამიერკავკასიის საქმეებში თავისი სტრატეგიული დასაყრდენი საქართველოში ეგულებოდა.

ამ პირობებში ვახტანგმა ისევ გამართა მკლავი. სამეფოში დაიწყო სახელმწიფოებრივ დამნაშავეთა დევნა და აქა-იქ სისხლიც დაიღვარა. როგორც გიორგი XI-ის დროს, XVII ს-ის ოთხმოციან წლებში, ყაენის სასარგებლო ჯამუშობისათვის თოფით იქნა მოკლული სომხითის მელიქი ქამარ-ბეგი, ისე ახლა ამ ქამარ-ბეგის ძე იმავე ბოროტებისათვის მეფემ „დახვრიტა თოფითა“. პასუხი მოსთხოვეს ძველი ბრწყინვალე წოდების ზოგ წარმომადგენელსაც. იმ პირთა შორის, რომელნიც არ დახოცეს, მაგრამ შერცხვენილები „განყიდეს ოსეთს თნებთა ზედა“, ყოფილან ბაგრატ ციციშვილი, ფეშანგი ფალავანდიშვილი, ჯამასპი ხერხეულიძე და ზოგი სხვა²²³.

ამ დროს „ლეკებს“ უკვე ბელადობდა ცნობილი სურხაი-ხანი (...სულხანი). მათი შემოტევების რადიუსი სწვდებოდა როგორც ქართლისა და მეტადრე კახეთის უშინაგნეს სოფელ-ქალაქებს, ისე „განჯას, ბარდას და შირვანს“²²⁴. მაშასადამე, „ლეკიანობის“ საკითხი—ეს იყო საერთო, საამიერკავკასიო საკითხი, რომელიც ერთგვარად აღელვებდა მოძმე აზერბაიჯანის, სომხეთის გლეხებს, ვაჭრებს, ეკლესია-მონასტრებს. ამიერკავკასიისა და თვით დაღესტნის მშრომელი, ღარიბი მოსახლეობის,—ვახუშტის ბაძვით თუ ვიტყვოდით,—„ნება-მოწმობის“ გარეშე ამ ქვეყნებს ომის დიდ ცეცხლს უნთებდნენ, ხოლო „მეცეცხურების“ როლი ეკუთვნოდათ სპარსეთსა და თურქეთს, რომელთა დამპყრობლური ურთიერთმეჭიბრი ვრცელდებოდა, კერძოდ, კასპიის კარზე, იორ-ალაზნის ხეობების სულაყ-თერგის ხეობებთან და, საერთოდ, სამხრეთის ქვეყნების—

²²³ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ბროსეს გამოცემა, გვ. 81. კიკინაძის გამოცემაში ტექსტის სათანადო ადგილი—გვ. 124 ნაკლულია.

²²⁴ ი ქ ვ ე, კიკინაძის გამოცემა, გვ. 124.

ჩრდილოეთისასთან დამაკავშირებელ გზებზე. მათთვის „ლეკიანობა“ ნამდვილად იყო კავკასიის ხაზებზე საკუთარი ბატონობის დაცვა-განმტკიცების პრობლემის ნაწილი.

ცნობილია, რომ ამავე ხანებში რუსეთში უკვე იმდენად იყო მომწიფებული კასპიის აუზის ქვეყნებისაკენ სავაჭრო გზების გაკვლევის საქიროება, რომ პეტრემაც დაიწყო სალაშქრო სამზადისი. 1721—1722 წლის გაზაფხულზე რუსეთის არმიის ნაწილები უკვე ასტრახანთან იყვნენ დაბანაკებული. ასეთ პირობებში ქართველი ხალხის წინააღიდეგ იშლებოდა პერსპექტივა,—როგორც ეს იყო საქართველოს კლიერების განვლილ დროს,—ამიერკავკასიის საერთაშორისო მნიშვნელობის საქმეებში აქტიური მონაწილეობის მიღებისა. პრაქტიკულად კი უზარანდობისათვის საქმე დაიწყო იმით, რომ თბილისს დაბრუნებულს,—წერს ვახუშტი,—„აქუნდა დავედრებული მეფესა ყენისაგან საქმე ლექთა“²²⁵.

ეს ფაქტი (ისე როგორც ზოგი ქვემოთ დამოწმებული ცნობაც) გარკვეულად ეხპაურობა ნ. ბერძენიშვილის დებულებას, რომ უფრო გვიან ირანის მპყრობელმა ქერიმ-ხანმა (1750—1779 წწ.), ლიარა რა ერეკლე II-ის უფლება განჯა-ერევნის სახანოებზე, „ამით დაადსტურა საქართველოს მეფის უპირატესობა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში“²²⁶. ჩვენ მიერ დამოწმებული ცნობა ვახტანგის დროინდელი საქართველოს შესახებ კიდევ უფრო გასაგებს და დამაჯერებელს ხდის სპეციალისტის აღნიშნულ დებულებას.

ვახტანგის დროინდელი საქართველოს დიდი სამხედრო-პოლიტიკური შესაძლებლობის აღიარების საგულისხმო ფაქტს ჩვენ ვპოვებთ ცნობილი არმენისტის, პროფ. კ. პატკანიანის (პატკანოვის, 1833—1889 წწ.) შემდეგ შენიშვნაში: „ვახტანგ-ხანს რომ მარჯვედ გამოეყენებინა პირობები,—წერს მკვლევარი,—მისთვის მისი ქართველებით ძნელი არ იქნებოდა სპარსეთიდან გაედევნა ავღანები და ეთამაშნა ის როლი, რომელსაც შემდეგ აზიაში თამაშობდა ნადირ-შაჰი. სპარსეთის დამპყრობლებს (იგულისხმებიან ავღანები:—ვ. დ.) შიშს გვრიდათ თუნდ ერთი გამოჩენაც ქართველთა მხე-

²²⁵ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 124.

²²⁶ „ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ის ტ ო რ ი ა“, I, დამზარე სახელმძღვანელო, თბილისი, 1958, გვ. 353.

დრობისა, რომლის ძალა მათ არა ერთხელ უგემნიათ თავისას, საკუთარ სამშობლოში“²²⁷ და ა. შ.

ვახტანგს აღებული მისიის შესრულების საქმეში, როგორც აღიარებულ მეთაურს, მხარში ამოუდგა ჯერ „კახბატონი“, კახთა მეფე დავითი (1703—1722 წწ.), მუსლიმობით იმამ-ყული-ხანი, ძე ერეკლე I-ისა, ძმა თეიმურაზ II-ისა და ბიძა ერეკლე II-ისა. საგურამოში მოხდა ვახტანგისა და დავითის თათბირი და შეთანხმება: „განაახლნეს სიყვარული და ჰქმნეს პირი“²²⁸. საერთო ინტერესებმა მოაგონა ამ ორ პოლიტიკურ მეთაურს ძმობა და ქართველობა. შეთანხმების შედეგად 1720 წლის გაზაფხულზე კარდანახში შევიდა კიდევ ქართლის მეშველი ჯარი. ქართველებთან შეთანხმებით უნდა ემოქმედა აზერბაიჯანის (შირვანის) ჯარსაც²²⁹.

მომდევნო ამბებში ვახტანგის დროშის ქვეშ ჩვენ ვხედავთ, ქართველთა გარდა, აზერბაიჯანელებსაც და სომხებსაც. იმისგან დამოუკიდებელივ. თუ „რა მოუვიდათ“ საბოლოოდ მაშინდელ იმედებს, კეთილ ზრახვებს, გეგმებს, ჩვენთვის თვით ის მატერიალური და სულიერი განსაცდელიც საინტერესოა, რომელიც მაშინ ქართველმა ხალხმა გადაიტანა.

წყაროების დამოწმების გარეშეც მკითხველისათვის ადვილად წარმოსადგენი იქნებოდა, თუ რა პოლიტიკური, სამხედრო თუ საყოფაცხოვრებო ორობტრიალი და აფორიაქება უნდა გაბატონებულიყო, კერძოდ, ქართლ-კახეთში, როდესაც ისევ მწვავედ წაჰმოიქრა სპარსეთისა და თურქეთის ურთიერთობის, აგერ მთელი საუკუნე იყო მიძინებული, საკითხი ამიერკავკასიის საზღვრებში. გარდა ადგილობრივი, შეიარაღებული ფეოდალებისა, თავიანთ „უფლებას“, თავიანთ წილს და „უღლუფას“ მოითხოვდნენ სპარსნიც, თურქნიც, ლეკნიც, — მოითხოვდნენ თუ თოფით ხელში, თუ ხმლით, ხანჯლით, მათრახით, თუ გურამიშვილისათვის ცნობილი „კეფით“; ყველა რაღაცას ეძიებდა—წასაღებს გინა წასარეკს:

²²⁷ Петрос дн Саргис Гиланенц, დასახ. შრომა, გვ. 32, შენ. 85. სანადო რუსული ტექსტი ასე იკითხება: „Еслии Вахтанг-хан сумел пользоваться обстоятельствами, то ему не трудно бы было с своими грузинами изгнать из Персии афган и играть ту роль, которую в последствии играл в Азии Надир-шах. Покорители Персии (именно афганы.—В. Д.) страшлись одного появления грузинских полчищ, силу которых они не раз испытывали у себя на родине“ и т. д.

²²⁸ ვახუშტი, გვ. 124 და 206.

²²⁹ იქვე, გვ. 207.

გადასახადებს, ჯოგს, ფარას, ტყვეებს, ხევს, დგამ-ჭურჭელს, ფულს, ნაყერს, ნაქსოვს, ნაშედობას. როდესაც გურამიშვილმა, მაშინ დატრიალებული ამბების შეჯამებისას ჩამოაყალიბა „ქართლის ჭირი“. იმ დრო-ყამთა სინამდვილით შთაგონებულმა, როგორც ვიცით, ესეც ჩაწერა:

„შეიქნა დიდი მტერობა, თქმა ერთმანერთის ძვირისა,
ამპარტავენობა და შური, ურცხვად ვატეხა ჰირისა,
ავაზაკობა, ქურდობა, გზებზე დასხდომა მზირისა,

და ტყვეობა, მოკვლა, ტაცება ქვრივთა, თბოლთა, ნწირისა“²⁵⁰.

მაშინდელი პოლიტიკური ამბების განვითარების მთავარ მიჯნად გურამიშვილმა, ზემოთ აღნიშნულის თანახმად. დასახა 1721 წელი. „ქართლის ჭირის“ იმ ნაწილში, რომელიც ჩვენ ჰირობით მივიჩნიეთ მის შესავლად, საზოგადოების მანენ ელემენტებისა და მათი „ცოდვების“ დახასიათებისას.—კიდევ მოვიგონოთ,—გურამიშვილი ქრონისტის მანერით წერს:

„ქორონიკონს ჭრისტეს აქეთ ათას-შვიდას-ოც-და ერთსა ცოდვა მათი უმეტესად ესმა, მოეხსენა ღმერთსა“.

ხოლო ამის საპასუხოდ ვითომ უფალმა

„აღმოსავლით მტერი აღძრა, მოუწოდა კვლავ სამხრეთსა და ღმერთმან მტერსა მოუვლინოს, რაც ქართლს უყვეს, ან
კახეთსა!“²⁵¹

ეს „აღმოსავლით მტერი“, ცხადია, იგივე ირანია მის წინააღმდეგ საკმაოდ ხშირად მოქმედი ავღანელებითა და სხვა ტომებით. ხოლო სამხრეთიდან, როგორც ეს ქვემოთ ჩანს. აღიძრა თურქეთი, მოლაშქრე უშუალოდ ირანის წინააღმდეგ და ირანის მეშვეობით—ყაენის ყმადნაფიცი ქვეყნების წინააღმდეგ, კერძოდ ამიერკავკასიაში.

მომდევნო სამ ხანაში (163, 164, 165), აგრეთვე „შესავალის“ რიგით, ავტორი გვამცნევს იმ მოვლენათა შესახებ, რომელთა საფუძველზე მას აგებული აქვს თავისი ნაწარმოები. „ქართლის ჭირის“ ამ სამი ხანის მიხედვით, ავტორს განზრახული აქვს ასახოს სპარსთა, თურქთა და მათ მიერ აშლილ ზოგ მცირე ტომთაგან საქართველოს რბევა-დაუძღურების სურათი; ამასთან ერთად საქართველოში—ძმათაშორისი ომი ქართლსა და კახეთს შორის, ქართლ-

²⁵⁰ 48, 154.

²⁵¹ 49, 162.

კახეთში ერთი ხნობით ისევ უცხო ტომის თურქების დამკვიდრება. ამას მიძღვნილი აქვს ცხრა თავი: ია — ით.

გურამიშვილი თავის მკითხველს ჯერ ცნობას აძლევს იმის შესახებ, რომ რადგან პეტრე პირველს შევიწროებული ვახტანგის „შველა ენება“, მან ქართველ მეფეს მოუწოდა შეკავშირებოდა რუსობას სამხედრო კავშირით („გიგობს..., შენს მტერზედ მიმიძღვე“), ირანის წინააღმდეგ. ეს მეფისათვის „სიო-ნიავივით“ საამური ცნობა თბილისის სასახლეში ჩამოიტანეს „ჩაფარ-ელჩებმა“ (თავი ია — „რუსთ კელმწიფისაგან ქართველთ მეფის ვახტანგის თავისთან მიპატიჯება“, სპეც. ხანა: 196).

ამას მოჰყვა მეფის თათბირი თავკაცებთან პეტრეს წინააღმდეგაზე მოფიქრებული პასუხის გასაცემად. მიუხედავად საკითხის ირგვლივ ორი საწინააღმდეგო აზრის გამოძევაებისა, გაიმარჯვა პეტრესთან დაკავშირების მომხრეთა ჯგუფმა; ეს იმიტომ, განმარტავს გურამიშვილი, რომ თვითონ მეფის „ნდომამ“ სძლია ყველა დანარჩენ მოსაზრებასო. ამას მოჰყვა მეფის ლაშქრობა განჯას (თავი იბ — „რჩევა ქართველის ბატონისა“).

მომდევნო თავში ასახულია ვახტანგის შაჰისადმი ორგულობის გამოძევა („არის რუსეთს წამავალი“). ყაენმა შური იძია: ვახტანგის სამეფო — ქართლი „მისცეს“ ზემოთ მოხსენიებულ კახთ მეფეს — კონსტანტინეს, თათრობაში მაჰმად-ყული-ხანს. ამას დაევალა ქართლში საქმეების შესწავლა და გაძლოლა (თავი იგ — „მტერთაგან მეფის ვახტანგის ყეენთან შესმენა და ყეენისაგან ქართლის წართმევა და კახის ბატონის მიცემა“). ეს დაწინაურება კონსტანტინესი მოდის 1723 წელზე.

კონსტანტინე ყეენის ამ წყალობას ჯერ არ დაეხარბა, ბრძნულად განქვერიტა აუცილებელი შედეგი, რომელიც უნდა მოჰყოლოდა ვახტანგის უფლებების უგულვებლყოფას („ფიცხლავ იდებს კრმალზედ იგ ნებს (=ხელს)“. კონსტანტინეს მის მიერვე მოწვეულ საბჭოზე გამოთქმულმა წამათამამებელმა აზრმაც ვერ განუქარვა ექვები (თავი იდ — „რჩევა კახის ბატონისა“).

თავისი განზრახვის თანახმად, კონსტანტინემ საერთო და პატრიოტული წერილით მიმართა ვახტანგს („თუმცა მიბოძა ყეენმა, მე ქართლსა არ გეცილები“). ხოლო რაკი ეს ნიშნავდა ირანის მბრძანებლის განკარგულების ძალზე სახიფათო უკუგდებას, კონსტანტინემ ვახტანგს ამასთანავე ერთმანეთში მოთათბირება და პაე-

მანი თხოვა. წერილის შესასწავლად და საპასუხისმგებლო გადაწყვეტილებების მისაღებად ვახტანგმა კვლავ თათბირი მოიწვია. ამას წინათ ნამეთარი და ბედის მაძიებელი იესე („იესე მეფემ“) და მისი „თათარი“ მომხრეები ვერ გაახარა ქართლ-კახეთის შეკავშირების და ვახტანგის გაძლიერების დასახულმა გეგმამ და განიზრახეს ჩაეშალათ სასარგებლო საქმე. ჯერ თითქოს გადაწყდა კონსტანტინეს თათბირზე მოწვევა (თავი იე—„წივნის მიწერა კახის ბატონისაგან ქართველთ ბატონთან: მეგობრობის თხოვნა“). მაგრამ ქართლ-კახეთის მოკავშირეობის ვერაშემწყყნარებლებმა მაინც თავისი გაიტანეს. იესეს მიერ გაგზავნილმა, ინსინუაციებით აღსავსე წერილმა კონსტანტინე იძულებული გახდა ვახტანგისგან ვითომ თვალთნაქცი მიპატივება უარეყო და გზიდანვე უკუქცეულიყო. ქართლსა და კახეთს შორის წარმოიქმნა მუხანათურად გამოწვეული „საომარი მიზეზი“, მით უფრო, რომ უკანდაბრუნებული კონსტანტინეს თანმხლებელი კახელი ჯარი მთლად გაძარცვეს „ქართველებმა“, ესე იგი ქართლელმა მოლაშქრეებმა (თავი იგ—„ჩხუბის ჩამოგდება ქართველის ბატონისა კახს ბატონთან“).

მოპირდაპირეთა შორის ომის ატეხამდე კონსტანტინემ, დანებდა რა ის კონფლიქტის გაღრმავების მწყურვალთ, ვახტანგს მიმართა ახალი მოტივირებული „ნოტიო“ და მოსთხოვა ქართლი. თუ კონფლიქტის ჩამოგდებად მისთვის, ქართლთან დაახლოების საკითხში, თითქოს სულ არ არსებობდა ყენი და მისი სურვილები, ახლა, პირიქით, კონსტანტინე ვახტანგს ურჩევს „უფალთა“ (მაშასადამე, ყენისა და ზეციერი მამის) დამორჩილებას. (თავი იზ—„კახის ბატონისაგან ბერების მოციქულად გაგზავნა ქართველთ ბატონთან და ქართლის თხოვნა“). წყენით აღბორებულმა ვახტანგმა („პირსა ოფლი მოედინა“) სრძანა ჯარის შეყრა („მოსპოს კახეთი“).

სომეხი თანამედროვის, პეტროს დო სარგის გილანენცის მოწმობით, მაჰმად-ყული-ხანის (კონსტანტინეს) განზრახვა იყო ვახტანგთან შესარიგებლად სომეხთა კათოლიკოსი ასტვანატური (1715—1726) გამოყენებინა შუამავლად²³². ამავე დროს, მისი გეგმის თანახმად, ვახტანგის სარდლობას უნდა ჩამოსცილებოდა მოკავშირე სომეხთა ლაშქარი²³³. სომეხ საზოგადოებრიობაზე, ეიქშიაწინის საკათოლიკოსოზე კონსტანტინეს თითქოს გავლენა უნდა

²³² „Дневник осады Испагани афганами“, გვ. 42 და შ.

²³³ ი ქვე, გვ. 44.

პკონიდა, როგორც შაჰის მიერ დანიშნულ ერევნის ხანს (კონსტანტინეს ერევანში პყავდა ნაიბი, ანუ მოადგილე).

მაგრამ ომის დაწყებამდე მოპირდაპირე, შეიტყო რა მან ვახტანგის მუქარა, ელვის სისწრაფით და ლეკებისგან ზურგამაგრებული თავს დაესხა თბილისს. სატახტო ქალაქი დაეცა, ვახტანგი გააქცევს (თავი იმ—„კახის ბატონის მოციქულების დაქვერა ქართველის ბატონისაგან“). ეს ომი მოდის 1723 წელზე.

ვახტანგის ცდა—საქმე გამოესწორებინა ნამეთარი ძმისა და ნამელარი ძის (იესეს და ბაქარის) მეშვეობითა და თურქთა ძალეზის ვაშოყენებით—დამარცხდა. გამარჯვება ვერ მოიპოვა ვერც კონსტანტინემ. ბატონობა ერთი ხნით დარჩათ ოსმალებს და მათზე დამყარებულ იესეს. ხოლო ვახტანგი რუსეთს გაემგზავრა (თავი ით—„ოსმალისაგან ქართლის დაქვერა და ქართველის ბატონის რუსეთს წაბრძანება“).

ოვლენების შემდგომი განვითარება მოხანს 38-ე, 39-ე, მე-40 და 41-ე თავებში, სადაც ნაჩვენებია: რუსეთს მყოფი ვახტანგის ამოცდები დაბრუნებულიყო საქართველოში დაკარგული ტახტის აღსადგენად (თავი ლმ—„მეფის ვახტანგისა და ძისა მისისა ბაქარისა დარუბანღს წაბრძანება“. 1733—1734 წწ.).

საქართველოსა და აზერბაიჯანში ირანის სარდლის (მერმე შაჰად გამოცხადებულის) თაჰმასპ-ყული-ხანის მიერ 1734—1735 წწ. თურქთა ხელიდან „განთავისუფლება“ შამახისა, განჯისა და წართლში—თბილისისა (თავი ლთ—„თამაზ-ხანისაგან შამახისა და განჯის აღება და ოსმალისაგან თიფლისის დაცლა“).

ირანის მხრივ მოთხოვნა რუსეთის ხელმწიფისადმი, რათა პეტრეს დროს დაპყრობილი კასპიისპირეთის ქალაქები თუ ოლქები ყენს უკან დაბრუნებოდა, და მოთხოვნის ორ ვადაში დაკმაყოფილება (თავი მ—„თამაზ-ხანისაგან რუსთ კელმწიფის ფერთმა შალთან (დოლოგორუკისთან?—ვ. დ.) წიგნის მოწერა და თავისის ქვეყნების თხოვნა“). ამავე თავში ცნობაა, რომ „ნადი-შამ“, ესე იგი ნადირმა, იმავე თამაზ-ყული-ხანმა, რომელმაც თავი უკვე ირანის შაჰად გამოაცხადა (1736 წლის იანვარი), წინადადება მისცა რუსეთში მყოფ ვახტანგს მორიგებოდა მას, საქართველოსათვის ხელსაყრელი პირობების საფუძველზე, მაგრამ ვახტანგმა უარყო წინადადება (ხანები: 517-ე და 518-ე).

რუსების მხრივ სპარსეთთან ომში შექნილი „გაღმა მკრის“, ე. ი. თერგის სამხრეთით მდებარე ოკუპაციაში დარჩენილი დერ-

ბენდის დაცლა და ვახტანგის იქიდან რუსეთისკენ უკუქცევა (თავი მა—„რუსთაგან გაღმა ძქრის დაცლა და მეფის ვახტანგის ამტარხანს გაბრძანება“).

მაშასადამე, ეს ამბები გურამიშვილის „სისტემატურ თხრობაში“ ქმნიან საქართველოს თავგადასავლის ერთ გარკვეულ, დასრულებულ ნაწილს, გარკვეული ხანის ისტორიას. თვითონ ავტორიც სწორად შენიშნავს: „აქ ცხადად ითქმის ყველაი დასაბამ-დასასრულისა“²³⁴.

უკვე ჩვენ მიერ წარმოდგენილი სქემაც ანიშნებს მკითხველს, რომ საკმაოდ ფართოდ აქვს გურამიშვილს მოხაზული მოვლენათა რიგი. ის გეგმანოზომილად „იკვლევს“ ამბებს. საგულისხმოა, რომ, განაგრძობს რა მუშაობას „ქართლის ჳირზე“ მე-60, მე-70 წლებში და უფრო გვიანაც, ავტორი უშუალოდ საქართველოს ისტორიის მოვლენათა აღწერა-დაფასების აღებულ გეგმას არ სცილდება. ის აღარ „ერევა“ თეიმურაზ II — ერეკლე II-ის (გურამიშვილი ხომ ამათი თანამედროვეც იყო!) ბრწყინვალე მეფობის ამბებში. მისთვის ეს დრო „დასასრულს“ იქით რჩება!

გურამიშვილისათვის მისი გეგმის დასასრული არსებითად არის ვახტანგის რუსეთს გადასახლების, ნაინცდამაინც — ვახტანგის ასტრახანს გარდაცვალების (1737 წ.), ფაქტი. მაგრამ უფრო საინტერესო ის არის, რომ, როგორც ეს ზემოთაც ჩანს, გურამიშვილი სათანადო მოვლენებს ეხება არა პასიური გადაცემა-განმეორების წესით, არამედ მათი აქტიური შეფასების წესით, ბრძნული აწონ-დაწონით. გურამიშვილი სარგებლობს საკუთრივ საისტორიო ღირებულების უხვ მასალას, დაგროვილსა და შემონახულს მისი ჰიბრადი გამოცდილების საგანძურშიც, მის თანამედროვეთა მეხსიეებშიც და უთუოდ მისთვის ხელმისაწვდომ საისტორიო ნაშრომებშიც (მაგალითად, ვახუშტის საისტორიო შრომა, დასრულებული 1745 წ.). ავტორი ყველაფერ ამას ურთავს საკუთარ კრიტიკულ შენიშვნებს, საკომენტარო განმარტებებს. როგორც კარგი პუბლიცისტი, ის კამათობს მკითხველთან: გარემოების შესაფერი ისტონაციით, ხან შემფოთებით, ხან აღმფოთებით, თითქოს ფიზიკური ყურითაც გასარჩევი ხმის ამალღებით, თუ მრისხანებით, თუ სანუგეშო ფიქრებში წასვლით. გურამიშვილი არა ერთხელ მიმართავს დაუფარავ ირონიას, მწარე დაცინვას.

მაგრამ განვიხილოთ გურამიშვილის სამემატრიანო მასალა რამდენამდე უფრო დაწვრილებით. როგორც ვიცით, ის სპარსეთის სამეფოში (უკეთ, ახლო აღმოსავლეთში) კვლავ დაწყებული პოლიტიკური აღრევისა და ეკონომიური კრიზისების პერიოდს იწყებს 1721 წლიდან²³⁵. ამ წლის ბოლოს, მართლაც, კრიზისმა სპარსეთში მიაღწია უმაღლეს წერტილს. ავღანებმა მაჰმედის მეთაურობით დაიწყეს გადამწყვეტი მნიშვნელობის შეტევა სპარსეთის სატახტო ქალაქ ისპაჰანის ასაღებად, დაიწყო ქალაქის ხანგრძლივი გარემოცვა (1722), რომელიც გაგრძელდა შვიდ თვეს.

ირანის მპყრობელობით შევიწროებული ხალხები, მათ შორის კავკასიისანიც, ახლა განსაკუთრებით საკირობდნენ პოლიტიკურ გამჭირახობას, აქტივობას, რომ მათი განთავისუფლების იმედები ანარქიის ტალღას არ წაელეკა. საერთო გაჭირვებამ ამიერკავკასიის ხალხებში აქა-იქ გამოავლინა ძველი კარგი ტრადიცია—ურთიერთ მხარდაჭერის შეგნება. საქართველოს ისტორიის ფურცლებზე აღიბეჭდა რამდენიმე ამ თვალსაზრისით დადებითი ფაქტი. იმ საერთო შიშინანობისა და საერთო სიძნელეების პირობებში ვახტანგმა რამდენიმეჯგის „წარავლინა სპანი და განარინა განჯა მომხდური სურხაი-ხანის რაზმებისაგან“²³⁶.

როდესაც ისპაჰანის ალყა დაიწყო (1722 წ. მარტი), ვახტანგს სამი ხელმწიფისაგან, თითქმის ერთად, მოუვიდა ერთმანეთის გამომრიცხველი წინადადება. მთავარი იმეამად იყო შაჰის ბრძანება, რათა ვახტანგი თავისი ჯარით „მწე ექმნეს“ დალუპვის კარზე მიმდგარ სეფიანთა ტახტს. სწორედ ამ დროს ტფილისს მოაღწია საუკუნეთა მანძილზე ქართლის ხელისუფლების სანუკვარმა ამბავმა: „მოვიდა წარმოვლინებული რუსთ-ხელმწიფისაგან მამუკა, რათა მივიდეს მეფე მის-თანა (პეტრესთან.—ვ. დ.), ოდეს (პეტრე.—ვ. დ.) გამოვიდეს სპარსეთს (თავისი ლაშქრით.—ვ. დ.)“²³⁷. ეს იმას ნიშნავდა, რომ თავი ებმოდა ქრისტიანი „ცარის“ სამხედრო-პოლიტიკურ გამოსვლებს ირან-თურქეთის წინააღმდეგ. ამავე დროს თურქეთის სულთანმა, პეტრეს შიკრიკის ვახტანგთან ჩამოსვლის „მცნობმა“, თავის მხრივ მოითხოვა, რომ ქართველი მეფე „ექმნეს მორჩილ მას“²³⁸. საგული-

²³⁵ სპარსეთის იმდროინდელი ამბების შესწავლაში უახლესი სპეციალური ლიტერატურიდან მკითხველს შევლის ი. პეტრუშევსკის ზემოთ დასახელებული ნარკვევი.

²³⁶ ვახუშტი, გვ. 125.

²³⁷ ი ქ ვ ე.

²³⁸ ი ქ ვ ე.

სხმაოა, რომ ასეთი სამი „ნოტის“ მიმღებ საქართველოში ატმოსფერო იმდენად გახურებული იყო და შაპის ხელისუფლება უკვე ისე შერყეულიყო, რომ მეფის მიერ მოწვეულ თათბირზე აშკარად აჯანყების სული გამოვლინდა: ქართლის „მთავერებმა“, გვაუწყებს წყარო, „არა ინებეს წარსვლა ისპაჰანს“ იმ მოტივით, რომ შიში ჰქონდათ—„დაშთების ქართლი უკაცური, და არიან მტერნი მრავალნი“²³⁰. ქართლის მხრივ გაღებული მსხვერპლი ისედაც დიდი იყო. ისპაჰანზე მომდგარ ავღანებთან ბროლაში მოკლულ იქნა ვახტანგის კიდევ ერთი ძმა, როსტომი, სარდალი—„ყულარაღასი“ და მასთან ერთად განადგურდა მეზობელი ქართველი რაზმი. ე. წ. ყული²⁴⁰.

მაშინ საერთოდ მიჩნეული იყო, რომ უკვე დადგა ჟამი ყაენის ყმობისაგან განთავისუფლებისა. ჭერ კიდევ 1721 წლის ნოემბერში ქართლის მეფის საინფორმაციო წერილში ოფიციალური რუსეთას წარმომადგენლის საყურადღებოდ დამაჯერებლად იყო ნათქვამი, რომ აქ, კავკასიის ყაენის ყმადნაფიც მხარეში, არ არსებობს შაპის მორჩილი ეფექტური სამხედრო ძალა, რომელიც შაჰს შეეძლო რუსთა თუ ქართველთა მხედრობისათვის დაეპირისპირებინა, კერძოდ, რუსეთის ლაშქრის ჩრდილო კავკასიიდან „იბერიაში“ შემოსვლისათვის ხელი შეეწალა. სპარსთა ბატონობამ ძალზე დააზარალა ყაენის ყმადნაფიცი ხალხები, მაგრამ, ვახტანგის იმავე წერილის ცნობით, პეტრეს მხრივ სპარსეთის საბრძანებელში სამხედრო მოქმედების დაწყების შემთხვევაში ქართლის მეფეს შეეძლო ორმოცდაათი ათასამდე მეომარი, სადაც მეფე აღმოჩნდებოდა, გვერდით ჰყოლოდა თოფქვეშ და გამოეყვება კიდევ მთელი ოთხი თვის მანძილზე“²⁴¹. ამას ერთვოდა აზერბაიჯანისა და სომხეთის ხალხების განმათავისუფლებელი მოძრაობა, ახლა — უკვე პეტრეს უძლეველი არმიის „საქმეში“ ჩარევის იმედიც; ამიტომ ვახტანგისათვის უფრო გასაბედავი გახდა, ვახუშტის აღნიშნული ცნობის თანახმად, აღრინდელივით შაჰს აღარ ზღებოდა ირანში. უთუოდ ვახუშტის ამ ცნობამ მისცა უშუალო საფუძველი პროფ. პეტრუშევსკის მტკიცებასაც, რომ ვახტანგმა, ლეკებთან ომით დატვირთულმა და პეტრეს ლაშქრის ჩამოსვლის მომლოდინებ, შაჰს უარი შეუთვალა დახმარების აღმოჩენაზე²⁴². ცხადია, ეს უაფუძველოდ არ ჩაუვლიდა ქართლის მეფეს. ამ დროს, როგორც აღნიშნავს სეხნია ჩხეიძე, ყაენმა კახეთის მეფობა დაუმტკიცა დავითის ძმას კონსტანტინეს, იგივე მაჰმად ყული-ხანს

²³⁰ ი ქ ვ ე . ამ ცნობას ზოგიერთ დეტალს დასძენს სეხნია ჩხეიძე (გვ. 33).

²⁴⁰ ვ ა ხ უ შ ტ ი , გვ. 125.

²⁴¹ „П е р е н и с к а“, გვ. 222 და 223.

²⁴² ი . პ ე ტ რ უ შ ე ვ ს კ ი , დასახ. შრომა, გვ. 312.

(კონსტანტინეს შესახებ იხ. ზემოთ) და დიდი ნდობის ნიშნად, ყახეთს გარდა, „მისცა“ მას პროვინციები შამშადილუ და ყაზახი, რომელიც ქართლის მეფის საბრძანებელს ეკუთვნოდა. ქვემოთ ჩვენ დაეინახავთ, რომ ამ ფაქტმა ბევრი ბოროტება დაბადა აღმოსავლეთ საქართველოში. ქართველმა ლაშქარმა ამჯერადაც ისევ განჯას მიმართა საშველად („განჯელნიცა ევედრებოდენ განრინებასა“) — ეს მაინც „ოჯახის მიხედვის“ საქმე იყო. სურხაი-ხანის წინააღმდეგ იქომის გადახდა აღარ დასჭირდათ, რადგან სურხაი-ხანი თვითონ მოეცალა გონივრულად ვახტანგის ჯარს. სამაგიეროდ ქართველმა მეომარებმა განჯელებს ჯარი მიაშველა ანარქიული და ქურდბაცაცა რაზმების გასაქრობად. „მოსრნეს ურჩნი და (სხვანი კი.—ვ. დ.) დაუმორჩილეს ხანსა“²⁴³. ამრიგად, შაჰის ირანისაგან ფაქტიურად გამდგარი აზერბაიჯანი, კერძოდ განჯის სახანო, და ასევე გამდგარი ქართლის სამეფო თავის ღონისძიებებში პოულობდნენ საერთო ენას, მაშინ როდესაც ეს არ ხერხდებოდა სოციალურ-ეკონომიურად უფრო ჩამორჩენილ დაღესტანთან ურთიერთობაში.

ამასობაში პეტრე ასტრახანს ჩავიდა (ივნისში), საიდანაც ყაენის საბრძანებელში „ღვთისსაფარველანდილ“ ხალხებს სანუგეშო მანიფესტით მიმართა. პეტრეს განჯრახვა იყო თავიდან აცილებინა დაუძღურებული სპარსეთისათვის. ყაენის ქვეშევრდომი თუ ყმადნაფიცი ქვეყნებისათვის თურქების შეჭრა (რასაც დღე-დღეზე ელოდნენ). ამ მიზნით, ლაღადებდა მანიფესტი, პირველ რიგში უნდა აღკვეთილიყო დაღესტნიდან მომდინარე ანარქია და თავდასხმები. რომელთა შედეგად მთელი შირვანი დაღესტნელ ბელადებს ჰყავდათ დაპყრობილი და შემფოთებული. ამ მდგომარეობის ძალიან თურქეთმა თავის საფარველქვეშ მიიღო სურხაი-ხანი, როგორც შირვანის ხანი.

რუსეთის ლაშქრობა ამ ანარქიულ ძალებს ემუქრებოდა განადგურებას; ამათ ხომ რუსებს დიდი ნივთიერი ზარალი (ხუთი მილიონი მანეთის ღირებული) და მწუხარება მიაყენეს 1712 წ., ამოუყლარტეს რა მათ შემახაში (შირვანის მთავარ ქალაქში) 300-მდე ვაჰარი²⁴⁴.

ერთი სიტყვით, პეტრეს ჩანაფიქრი დიდი გეგმა ახლო აღმოსავლეთისაკენ ლაშქრობისა თავისი განხორციელების ფაზაში შედარ-

²⁴³ ეახუშტი, გვ. 125—126.

²⁴⁴ В. П. Бутков, Материалы для истории Кавказа, ч. I, 1873, СПб, გვ. 17.

ოდა (ეს იყო გეგმა ვოლგა-კასპიის მხარეთა და კასპიის სანაპირო „ძირითადი სამეაბრეშუმეო რაიონების დაკავებისა“²⁴⁵).

იმავე წლის დამდეგ ივლისში ვახტანგს კარზე ეწვია პეტრეს მიერ გამოგზავნილი ელჩი—ბადურ (რუსებისათვის ბორის) თურქისტანიშვილი. პეტრე უკვე მდ. სულაქის შესართავთან იყო დაბანაკებული კასპიის სანაპიროზე. ვახუშტი ამ ადგილს უწოდებს სოლასს, გურამიშვილი—სოლალს. პეტრე მოუწოდებდა ვახტანგს, წერს ვახუშტი, „რათა მივიდეს შირვანს მეფე მის-თანა“²⁴⁶. რუსეთში კმაყოფილებით აღნიშნავდნენ, რომ იმ ხანებში ვახტანგი საჯაროდ დაუბრუნდა ქრისტიანობას.

პეტრესთან „მისვლა“, მასთან „შირვანში“ შეხვედრა გულისხმობდა იმას, რომ ვახტანგს უნდა ეტარებინა თავისი ლაშქარი გრძელი და ძნელი გზით თბილისიდან ყაზახისა, შამშადილუსა და განჯის მუსლიმური პროვინციების გადალახვით და უნდა შირვანის უშორეს ნაწილში—ქალაქ შემახანზე და კასპიის ზღვისპირეთზე გაჰრილიყო. პეტრეს შტაბის ვარაუდით, შემახას ვახტანგის ლაშქარი გამოგლეჯდა ხელიდან თურქეთის ყმანათიცი სურხაი-ხანს, ხოლო დერბენდ-ბაქოს რუსის გენერლები დაიკავებდნენ²⁴⁷. იგულისხმებოდა, რომ ვახტანგს, საქართველოს გარეთ მოსაგრე სარდალს, თან ეყოლებოდა ოცი ათასი მეომარი. ეს რაოდენობა ნაეარაუდვე იყო ვახტანგისავე ზემოთ მოხსენიებულ წერილში იმ შემთხვევისათვის, თუ ქართველთა მეფეს, როგორც იქ ეწერა, ლაშქრობა მოუსდებოდა თავისი სამეფოს საზღვრებს გარეთ²⁴⁸.

თუ ვახტანგი ამ გზას დაადგებოდა, მას საქმე ექნებოდა, გარდა დაღესტნის ბელადებისა, ვინ იცის, კიდევ რომელ მოწინააღმდეგე თესლსა და ტომთან!

მაინცდამაინც პეტრეს წერილში, აკადემიკოსი ბუტკოვის ცნობით (რომელიც საუვეთესოდ ფლობდა იმდროინდელ სარაქაო მასალებს), ღიად იყო დატოვებული პაემანი (სად, როდის) რუსთა და ქართველთა მომავალი შეხვედრისა. პეტრეს განზრახვა ამავე დროს იყო ნათელი. საყურადღებოა, რომ პეტრე, ბუტკოვის მასალების უწყებით, ვახტანგს უკვე კონკრეტულ „პუნქტებს“, ინსტრუქციებს, უგზავნის, ისეთს, როგორის გაცემაც ვახტანგის სახელზე იურიდი-

²⁴⁵ ი. პეტრუშევსკი, დასახ. შრომა, გვ. 314.

²⁴⁶ ვახუშტი, გვ. 126.

²⁴⁷ იხ. „Очерки истории СССР. XV в.“ Первая четверть, М., 1954, გვ. 610.

²⁴⁸ პ. ბუტკოვი, დასახ. შრომა, გვ. 19.

ულად მაშინ მხოლოდ ყაენს შეეძლო. კერძოდ, ქართველ მეფეს უნდა განეწყო ჯარი; დაჩქარებით დასწამოდა თავს ლეკებს „მათს ქვეყანაში“; თავის ქვეშევრდომებში სიკვდილის დასჯის მუქარით აღეკვეთა „სპარსელების“ ძარცვა-რბევის შემთხვევები (რათა შევიწროებული „სპარსელები“ არ დათანტულიყვნენ და რუს-ქართველთა ჯარებს არ დალუპოდათ თავის დასარჩენი ბაზები)²⁴⁹ და ა. შ. უნდა ვიფიქროთ, რომ პეტრეს მხრივ ასეთი ინსტრუქციების გაცემის ფაქტი სავსებით ეგუებოდა რუს-ქართველთა წინასწარი ურთიერთ მოლაპარაკების დედააზრს. სეხნია ჩხეიძეს გაცნობილი უნდა ჰქონოდა პეტრესგან ვახტანგის მეერ მიღებული „გრამოტა“, ან, სეხნიასავე სიტყვით, „ქარტა წყალობისა“, რადგან სეხნია დიპლომატიკური ქალაქების სტილით შემდეგს წერს, თითქოს იმ ქარტიდან ციტატა მოჰყავდეს: „ძალითა ქრისტესითა,—თითქოს ასე იკითხებოდა პეტრეს წერილში,—აღვსდევ ტახტით ჩემით და მოვსრნე მტერნი ჩემნი და წარმოვალ ადგილთა შირვანისათა, ნახებრწყინვალება და სპათა სიმრავლე“²⁵⁰.

ის სიამე, რომელიც ამ წერილმა მოგვარა ქართლის მეფეს, აღუბეჭდავს არა მარტო სეხნიას („იამა მეფეს სიხარულითა დიდითა“), არამედ გურამიშვილსაც. აქ მკითხველის ყურადღებას იპყრობს „ქართლის კირში“ (და არა რომელიმე იმდროინდელ ისტორიკოსთან!) იმ ფაქტის გამომჟღავნებაც, რომ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ყველას ერთნაირად როდი გახარებია პეტრეს მიწვევა ქართველი მეფისა და მისი ლაშქრისა. მაგრამ ჭერ მოვიყვანოთ გურამიშვილისეული 196-ე ხანა, რომელიც შემდგომი საინტერესო სახით ვაღმოგვეცემს პეტრეს წერილის შინაარსს:

„ქელმწიფემ ვახტანგს მისწერა: მოდი, მიგიჩნევ მამადო, იესოს ქრისტეს მიენდევ, ნუ მოგატყუებს მამადო²⁵¹, გიჯობს მე ზურგი მომყუდო, გულზედა გული მამადო, და მერე შენს მტერზედ მიმძღვე, ვით თივას ცეცხლებ მამადო“.

პეტრეს წერილში ვახტანგისათვის და მისი თანამებრძოლი დასისათვის, როგორც ეს, ვფიქრობთ, ზემოთაც საკმაოდ ნათლად არის ნაჩვენები, არ იქნებოდა, რა თქმა უნდა, დასამტკიცებელი „ქრისტეს“ უპირატესობის საკითხი „მამადის“ წინაშე. დიპლომატიურ

²⁴⁹ პ. ბ. ტკოვი, დასახ. შრომა, გვ. 19.

²⁵⁰ ს. ჩხეიძე, გვ. 34.

²⁵¹ მამადო—მაჰმადიო.

ძობარტვაში პეტრეს სამდივნოს თუ რისამე მტკიცება დასჭირდებოდა, ისევე იმის, რომ პეტრესადმი „ზურგის მოყუდება“ ვახტანგს ნამდვილად და საიმედოდ „უჯობდა“, რომ ასეთი მოკედლება თუ „ზურგის მობმა“ და ვახტანგის მხრივ პეტრეს ლაშქრის წინამძღოლობა, საერთოდ, რეალური, განსახორციელებელი საქმე იქნებოდა. ახლო აღმოსავლეთის სამხედრო-პოლიტიკური მდგომარეობა, სათანადო ძალთა განწყობილება მაშინ ისეთი რთული და მერყევი იყო, რომ დღეს აწონილ-მოზომილი საქმე და საიმედო ვარაუდი ბევრჯერ მეორე დღესვე გადასასინჯი ხდებოდა. ამის კარგ მაგალითს ირანიც იძლეოდა. სწორედ იმ ხანად, რსე რომ პეტრეს წიგნს დაასწრო, ავღანთა გარემოცვაში სულშეხუთული ყაენი ჰუსეინი ისევე ვახტანგს უხმობდა, „რათა დაიპყრას შირვანი“, ესე იგი შირვანი გაათავისუფლოს ლეკებისაგან. ამ დავალებას თან მოჰყვა ვახტანგისათვის, სათანადო წესით, „სპასპეტობა აღრიბეჟანისა“ და სახელმწიფო ნიშნები: „თაჯი და ჯილა, ხმალი და ხანჯალი მოოჴვილნი“²⁵². როგორც ამაზე ადრე, ახლაც ყაენისა და რუსთ მეფის მომართვებს კვლავ დაემატა თურქეთის დესპანის ჩამოსვლა თბილისს—„დამორჩილების“ მოსათხოვნად²⁵³.

სამი ელჩის, ურთიერთ დაპირისპირებული დესპანის ერთად დაკმაყოფილება, რა თქმა უნდა, აღემატებოდა ვახტანგის შესაძლებლობას. ის ვერ შეძლებდა, ვთქვათ, ალექსანდრე II კახბატონის (XVI—XVII სს. მიჯნაზე) ოდენს, რომლის მარჯვე პოლიტიკურმა სვლებმა თურქეთ-სპარსეთის მიმართ საგანგებო ყურადღება მიიქცია ჩვენი დროის სპეციალურ ლიტერატურაში²⁵⁴.

ვახუშტი, თავის მხრივ, მართალი უნდა იყოს, როდესაც წერს, რომ სამკერძო მომართვის (სპარსეთი, რუსეთი, თურქეთი) აწონვის შედეგად ვახტანგმა, ცხადია, მეტად სახიფათო სითამამით „განუტეგნა ყოველნი (წაიკითხე: უკუაგლო სხვა ყოველი მოტივი.— ვ. დ.) და აღირჩია რუსთ მეფე“ მოკავშირედ²⁵⁵. ასეთი უკომპრომიზო გადაწყვეტილებით მანამდე, მის წინაპარ ქართველ დიპლომატთაგან, შეიძლება ითქვას, ჯერ არავის არ გაეწოდებინა რუსეთის

²⁵² ვახუშტი, გვ. 126. შდრ. ს. ჩხეიძე, გვ. 34.

²⁵³ ვახუშტი, გვ. 126.

²⁵⁴ ნ. ბერძენი შვილი, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVI—XVII საუკუნეთა მიჯნაზე, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბილისი, 1944, ნაკვ. 1, გვ. 95—96.

²⁵⁵ ვახუშტი, გვ. 126.

დიპლომატიისათვის ხელი რუს-ქართველთ ურთიერთობის მოგვარების გზაზე.

ვახუშტი (არც სეხნია) არას ამბობს იმ თათბირის შესახებ, რომელზედაც ალბათ წყდებოდა ეს საქოქმანები საკითხი, სამაგიეროდ, გურამიშვილი ავსებს ამ მნიშვნელოვან ხარვეზს. ის, როგორც ზემოთ ნაჩვენებია, მთელს თავს (თავი იბ) უთმობს თათბირის მსვლელობას, იქ გამოთქმული შეხედულებების საერთო ხასიათს. სამწუხაროდ, თათბირის მონაწილენი „ქართლის ქირში“ გამოდიან მხოლოდ კოლექტიური სახელით: „ყმანი“ (ვახტანგის ვასალები, მრჩეველები). ამათ შორის სათათბირო საკითხის ირგვლივ, ეტყობა, საკმაოდ ფართოდ გაშლილა კამათი, საფიქრებელია, დიდი ისტორიული გამოცდილების გამოყენებით და საარქივო საბუთების გათვალისწინებითაც, „დასხდენ რიგით“, როგორც ამას მოითხოვდა ე. წ. ხელმწიფის კარის გარიგება, „ივეზირეს, წინ წიგნები დაიყარეს“²⁵⁶.

აზრები გამოთქმულია pro და contra; იყვნენ პესიმისტები, ოპტიმისტებიც, გამოსახული პერსპექტივის კმაყოფილები, რომელთაც თათბირზე პეტრეს საწინააღმდეგოდ წამოყენებული მოტივები „განიკმარეს“, დაიწუნეს²⁵⁷.

ოპტიმისტების ანგარიშით, ქართველები, გახდებოდნენ რა საბოლოოდ „ქრისტიანის კელმწიფისა კელდებულნი“, ესე იგი შევიდოდნენ რა პეტრეს საფარველქვეშ, იქნებ ვერ „გაკეთდებოდნენ“, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში, წინააღმდეგ პესიმისტების ვარაუდისა, არაფერს არ წააგებდნენ:

„ჩვენ მაგაზე რად წავხდებით, თუ არ უფრო გავკეთდებით“²⁵⁸
უიმედოებს კი მაინც ბოლომდე არ შეუცვლიათ აზრი და იმედ-
ლიანებს—

„მათ მიუთხარეს; თუ უჭკო ვართ, ნახავთ, ბოლოს გამოჩნდების: არც ჩვენ ვსწუნობთ, კარგი არის, თუ ეგ საქმე მალ მოხდების. მაგრამ მტერნი შეგვიტყობენ, ყველა ჩვენზე წამოდგების.

და ვინემ რუსნი გვიშველიან, მანამ ჩვენი გარდაგვკლების“²⁵⁹.

თათბირზე კამათი ბუნებრივად დასრულებულა. რადგან მეფე ვახტანგი პეტრესთან პირადად დაკავშირების მომხრე იყო, რადგან ი. „ამჟობინებდა წასვლასა“, ყმებმა მას პირდაპირი ურჩობა ვე-

²⁵⁶ 55, 203, 2.

²⁵⁷ 55, 204.

²⁵⁸ 55, 204, 4.

²⁵⁹ 55, 205.

დარ ჰკადრეს. მით უფრო, რომ დანოუჯადებელი აზრის მქონე მოკამათენი ვახტანგს ორჯულებად ესახებოდნენ, მეფე მათ „ერთ-გულად არ უყუროდა“²⁶⁰. ერთი სიტყვით, „მეფე იყო და ბრძანებდა, იქმოლა, რასაც ინებდა“²⁶¹.

კამათი, როგორც ამას გვაფიქრებინებს „ქართლის კირის“ მომდევნო ხანები, კულუარებში, ოჯახებში გადასულა. პესიმისტები აქ თავის გულის ნადებს უკვე მთლიანად ამკლავებდნენ. ესენი არა მარტო „ტიროდენ“ თურმე, რადგან ცულ „ბოლოს“ ელოდნენ („ბოლოს მხედველთა საცრემლედ გაშალეს კელის მანდილი“), არამედ კიდევ „სძრახედედენ“ მეფეს, „იტყოდენ გმობასა“, უწუნებდნენ რა პოლიტიკას.

რუსეთთან დაკავშირების შესახებ გადაწყვეტილებას აფასებდნენ როგორც შეუსაბამობას, როგორც უტოპიურ განზრახვას—ერთსა და იმავე ღროს სამი სახელმწიფოს ყმადნაფიცობა ეტვირთა. ისინი თურმე ჩიოდნენ:

„სამს დიდს კელმწიფეს პირს აძლევს, სამგან იკეთებს ყმობასა ყენის სპასალარია, თავს ირჰვამს მის რაყმობასა!

და რუსთ კელმწიფესთან მამაობს, ხვანთქართან ჩემობს ძმობასა“.
ხოლო ამ ტაეპებს წინ უძღვის იმავე კრიტიკული აზრისა და ირონიის შემცველი შემდეგი სტრიქონები:

„მესამე კიდევ მოიბა, ორი საბელი თავს ება.

და სამი ვეშაპი ერთს ლომსა აწ ვითარ მოეთავსება?!“²⁶²

ეს იმას ნიშნავს, რომ პესიმისტებს იმთავითვე არ სწამდათ, რომ ყენი და სულთანი („ხვანთქარი“) საქმეში რუსეთის ჩარევის შედეგად დაეხსნებოდნენ ქართველ მეფეს, რომ პეტრე მოცემულ რთულ პირობებში უცილოდ შესძლებდა მისი დიდი გეგმების გადაუღებლად განხორციელებას; ხოლო ვისაც ეს არ სწამდა, მას მხოლოდ იმისი რწმენალა უნდა დარჩენოდა (და რჩებოდა კიდევ). რომ პეტრეს მანიფესტისადმი მიმხრობა, მისი არმიის რიგებში ჩადგომა მტრებს ახალ საბაბს მისცემდა—საქართველოსათვის აღრინდელზე უფრო მოეკირებინათ სამხედრო-პოლიტიკური მუხრუქი.

წყაროები ერთხმად აღნიშნავენ, რომ ვახტანგი დაადგა, პეტრეს საერთო გეგმის შესაბამისად, განჯის გზას (ალბათ აგვისტოში). მაგ-

²⁶⁰ 55, 206, 4.

²⁶¹ 57, 216, 2.

²⁶² 56, 213, 3—4 და 56, 214, 2—4.

რამ ჯერ კიდევ ქართლის აღმოსავლეთი საზღვრის („გატეხილი ხიდის“) გადალახვამდე, ყაზახის ფარგლებში შესვლამდე, თავს დაატყდა მძიმედ ჩამაფიქრებელი შემთხვევა. კონსტანტინე მას მტრად მოეკიდა, ვახტანგთან შეხვედრას დემონსტრაციულად თავი აარიდა. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ეს ერთი ხანი კონსტანტინეს თავი მოჰქონდა ყაზახის პატრონად და ესეც საკმაო საბაბი იყო მათ შორის კონფლიქტის ჩამოსაგდებად. ამ „ორი საქართველოს“ ორი მეფის მაშინვე მორიგების კეთილი განზრახვა ფუჭი აღმოჩნდა ფეოდალური ინტრიგების პროვოკაციული გაღვივების გამო, ხოლო ინტრიგების გამომწვევი ქართლში მყოფი იესე იყო. ქართლის რეაქციული წრეების ამ ფალაგანმა არ ინდომა ქვეყნისათვის სიკეთე, არ შეიწყნარა ქართლისა და კახეთის ინტერესთა შესაძლებელი შერიგება გარეშე მტრების წინაშე. წყაროებიდან ცნობილია, რომ ყოველ შემთხვევაში სექტემბრის 6-ს ქართველთა და მის მოკავშირეთა ლაშქარი ვახტანგის სარდლობით უკვე შამქორში („მამულსა განჯისასა“) იყო დაბანაკებული²⁶³. ასე რომ, პეტრეს შტაბის საერთო გეგმის ერთი ნაწილი უკვე ხორციელდებოდა.

ამის თაობაზე გურამიშვილს ნათქვამი აქვს, რომ ვახტანგი „წაჲვიდა, განჯის მიდამოს სისხლის ღვარს მოადინებდა“²⁶⁴. იარაღი აქაც სურხაი-ხანის რაზმების წინააღმდეგ მოქმედებდა. განჯის შესახებ ვახუშტი დასძენს, რომ ვახტანგმა „დაპყო სამ თთუჭ მუნ და ვერა რაი სცნა ხელმწიფის პეტრესი“²⁶⁵. სეხნია უმატებს: „შეიქნა დაყოვნება ხელმწიფისა, თურე ხელმწიფე აშტარხანიდამ დაბრუნებულიყო“²⁶⁶.

სპეციალურ ლიტერატურაში, მეტადრე საბჭოურში, კარგად ჩანს, თუ რა სტიქიურმა და პოლიტიკურმა პირობებმა შეშალეს პეტრეს დიდი აღმოსავლური გეგმა და გადაადებინეს მას ეს საქმე, მისივე დაპირების თანახმად, შემდგომი, 1723 წლისათვის²⁶⁷.

სექტემბრის 7-ს პეტრემ დატოვა კასპიისპირეთი (დერბენდი) და ასტრახანის გზით უკუიქცა ჩრდილოეთში. მომხდარი არასასიამოვნო ამბავი ქართლის ხელისუფლებს ეუწყათ თბილისში პეტრეს

²⁶³ ს. ჩხეიძე, გვ. 34.

²⁶⁴ 57, 216, 4.

²⁶⁵ ვახუშტი, 126.

²⁶⁶ ს. ჩხეიძე, გვ. 34.

²⁶⁷ „Очерки истории СССР. XVIII в.“, Первая четверть, გვ. 610—611.

„დესპანის“ მეშვეობით²⁶⁸. ცნობა ვახუშტის (ჩვენი ისტორიკოსის) მეშვეობით ჩაუტანეს „განჯის მამულში“ მყოფ ვახტანგს. ვახტანგი უკუიქცა თბილისს.

წყაროები საფუძველს იძლევა დავასკვნათ, რომ ვახტანგის რომხრეთა წრეში გარკვეული აზრი შემუშავებულა, როგორც ამას მკაფიოდ გვიჩვენებს, ყოველ შემთხვევაში, გურამიშვილის მსჯელობა. ისინი არ ამართლებდნენ თბილისს დაბრუნებული ქართველი ლაშქრის ხელმძღვანელობას, არ ამართლებდნენ დამოუკიდებელი იმ ცნობებისაგან, რომელნიც მიღებულ იქმნენ პეტრეს მიერ კასპიის ექსპედიციის მსვლელობის შესახებ. საკითხის საინტერესოება საბაბს იძლევა მკითხველის ყურადღება შევაჩეროთ გურამიშვილის წიგნდულებზე იმ უთანხმოების შესახებ, რომელიც პოლიტიკური ორიენტაციის გამო ჩამოვარდნილა ვახტანგსა და მის შვილს, ბაქარს შორისაც. აი „ქართლის ჭირის“ სათანადო ხანა:

„ორთაჲ შუვა მტერს ეშმაკსა ჩამოეგდო რაღაც შური,
ვისგან წაჲდა, დაგვიანდა საქმე კარგი, დასაშური;

ვერა ნახეს რუსთ კელმწიფე, ვერ აჩვენეს სამსახური,

და ყვენზედაც ავად დარჩნენ, მათ დაკარგეს ორგნივ პური“²⁶⁹.

სამწუხაროდ, ბაქარის (ამ კარგად ცნობილი კულტურული მოღვაწის) პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი საქმიანობა ჯერ კიდევ არ არის სათანადოდ შესწავლილი. ჩვენ აქ ოდენ ცნობად უნდა მივიღოთ მისდამი მიმართული გურამიშვილის საყვედური. მაგრამ არა ნაკლებ საინტერესოა, რომ თუ ერთ შემთხვევაში, როგორც მკითხველმა დაინახა, „უიმედოთა“ გვერდით გურამიშვილიც თითქოს წუნს დებს საქართველოს ბედის დაკავშირების პოლიტიკას პეტრეს რთულ სადამოსავლეთო გეგმებთან, აქ, ციტირებულ 218-ე ხანაში, მას, პირიქით, ხაზგასმით აქვს შეფასებული პეტრესთან ამ გეგმის საფუძველზე შეთანხმება, როგორც „საქმე კარგი, დასაშური“.

საგულისხმოა, რომ ერთხელვე ირჩია რა დევიზად „ქმნა მართლისა სამართლისა“, გურამიშვილმა თავის მოღვაწეობაში, ჩანს, ბოლომდე დაიცვა თანამიმდევრობა. ის დარწმუნებული ყოფილა, რომ ვახტანგის განჯის ექსპედიციის წარუმატებლობა მიზეზობრივად დაკავშირებული იყო იქნება არა მხოლოდ, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში—თვით ქართველი ხელმძღვანელების ურთიერთ მოუარიგებლობის სამწუხარო ფაქტთან; ხოლო რადგან ასეთი იყო მისი

²⁶⁸ ვახუშტი, გვ. 126.

²⁶⁹ 57, 218.

შეხედულება, ის კიდევ პირუთენელად კიცხავს მათ, ვისაც დამნაშავედ რაცხს, ამ შემთხვევაში თვით მეფეს, მის საერთოდ სათაყვანებელ ვახტანგს და არა მხოლოდ ბაქარს. გურამიშვილი მათ მიმართ, რამდენადაც მათ ვერ მოეხერხებინათ საერთო ენის გამოძებნა, კარგად გამოქვავებულ ირონიასაც მიმართავს:

„ერთმანერთის ნაუზირი მათ მოსწონდათ ამაღ არა:

მამა რუსეთს იზიდევდა, შვილი ყუენისა კარა.

მათმან სვემა და სოფელმა სხვა რიგად რამ მოაგვარა,
და ვერც მამამ და ვერცა შვილმან მოსაკმარი ვერ იქმარა“²⁷⁰.

ეს ერთი შემთხვევაც (ხოლო მსგავსი შემთხვევები „ქართლის ჭირში“ ბლომდაა) დიდკაცებისა, თვით ზეფისა და მეფისწულის მიმართ საყვედურისა და ირონიის ხმარებისა, ანიშნებს მკითხველს, თუ სახელდობრ ვის შეიძლება გულისხმობდეს გურამიშვილი, რიგით ფეოდალებს გარდა (მათ შესახებ იხ. ზემოთ), როდესაც თავის წინასიტყვაობაში ჩვენ მიერ უკვე აღნიშნულის თანახმად აღმსარებლის ტონით დალაღყოფს:

„ტყუილი ვპტქვა, ჩემი ტქმული შეიქმნების რა სავარგი?

მართალი ვპტქვა, მეშინიან, ვა, თუ გავქდე დასაკარგი“²⁷¹.

საგულისხმოა გურამიშვილის შემოქმედებაში გამოქვავებულნი ეს ჯანსაღი განწყობილება, რომელიც იწვევს მას—მისი ხალხის დაჩაგრულობის მიზეზი ეძიოს არა მაინცდამაინც, ასე ვთქვათ, სხვის კარზე, სხვის სამშობლოში, არამედ ჯერ და უპირველესად საკუთარ კარზე, საკუთარ საზოგადოებრივ ურთიერთობაში.

აღებულნი ისტორიული ეპიზოდის, „განჯის“ წაგებულნი ექსპედიციის შეფასებაში გურამიშვილი ახლოს მოდის სენხია ჩხეიძესთან, რომელიც, როგორც ბევრჯერ სხვა საკითხებთან დაკავშირებით, აქაც თავის დამოუკიდებელ და საგულისხმო ცნობას გვაწვდის. ის, მისთვისაც ჩვეული ლაკონიურობით, წერს, თუ რა მოხდა პეტრეს უკუქცევის შემდეგ განჯის ქართველ-სომეხთა სამხედრო ბანაკში. „შეექმნა მეფეს,—მოწმობს ავტორი ვახტანგის შესახებ,—ჰმუნვა დიდი (პეტრეს წასვლის გამო.—ვ. დ.), აუტყდა ზურგით კერძო ბატონი კახთა კოსტანტილე (sic), რადგან ყაზახი და შამშადილო იმისი იყო; შექნეს (მისმა მეომრებმა.—ვ. დ.) ნუზლის ჰერა და კაცთა სურა, ველარ წავიდა (ვახტანგი.—ვ. დ.) შირვანისკენ“²⁷². მეფე

²⁷⁰ 57, 219.

²⁷¹ 50, 167, 1—2.

²⁷² ს. ჩხეიძე, გვ. 34. ყაზახისა და შამშადილოს შესახებ იხ. ზემოთ.

ვახტანგი ზემოთ მოხსენიებულ საინფორმაციო წერილში თავისი ადრესატის საყურადღებოდ წერდა, რომ საქართველოს ლაშქარს, რადგან ირანი ასე დაუძღურდა, გარეშე ძალის დაუხმარებლად, საკუთარი ძალებითაც შეეძლო „წამოეწყო საქმე“. დაეწყო ომი²⁷³. სენხია ჩხეიძესაც, ჩანს, ეს აქვს სათქმელი. ხოლო თუ ვახტანგი განჯას ვერ გასცილდა (და „განჯის მამულშიც“ სახელი დიდად ვერ გაითქვა), აქაც ერთი მნიშვნელოვანი მიხეზი შინაფეოდალური აღრევა იყო.

ფეოდალური აღრევა და ანარქია—ეს ზედნაშენური რიგის სოციალური მოვლენები გურამიშვილის შემოქმედებაში თითქოს თვითკმარი მნიშვნელობის ფაქტებად გადაქცეულიყვნენ, ისეთი ზედმიწევნილობითა არიან „ქართლის ჭირში“ გადმოცემული და დამუშავებული. მისდევს რა კვალში საქართველოს ისტორიული ცხოვრების მსვლელობას, გურამიშვილი, როგორც ზემოთ არის ნაჩვენები, საკმაოდ ვრცლად, საგულისხმო დეტალების შემოტანით განიხილავს 1723 წლის ქართლსა და კახეთს შორის ატეხილ ომს, რომელმაც მოითხოვა ძმათა სისხლის დათხევა და რომელიც დამთავრდა ახალი პოლიტიკური კატასტროფით—ოსმალეთის მიერ ქართლ-კახეთის საკმაოდ ხანგრძლივი ოკუპაციით. ზემოთ უკვე მოცემული „ქართლის ჭირის“ სათანადო თავების მოკლე შინაარსს აქ ჩვენ შეუჯავსებთ ზოგი დეტალით.

ცნობილია, რომ ისპანის ალყა დამთავრდა შაჰი ჰუსეინის კაპიტულაციით (1722 წ. ოქტომბრის 10), საყაენოს უმეტესი ნაწილის ავღანების მიერ დაპყრობით. ჰუსეინის მემკვიდრემ თაჰმასპმა (შაჰთამაზი) ხელისუფლება შეინარჩუნა საყაენოს ჩრდილო პროვინციებში (რეზიდენცია ქ. თავრიზში.) გურამიშვილმა იცის, რომ მის მეფობაში საყაენოს მძიმე მდგომარეობა კიდევ უფრო გართულდა. შახ-თამაზმა (აჟე ხმარობს გურამიშვილი მის სახელს)

„სამხრეთით აღძრა ოსმალთა, აღმოსავლეთით ავღანნი;

„ჩრდილეთის მკარეს რუსეთსა გილანით მისცა დავღანი

და დაღესტნით ქართლსა, კახეთსა წაართო ყუმაშ-ყავღანი“²⁷⁴.

ქართლშიც „მისგან შეირყა მეტეხი, მისგან დაიქცა სიონი“²⁷⁵.

რაც შეეხება რუსეთს, ცნობილია, რომ პეტრეს ჩრდილოეთისაკენ უკუქცევის შემდეგ, მისი არმიის წარმატებული მოქმედების

²⁷³ „Переписка,“ გვ., 222—223.

²⁷⁴ 53, 187, 2—4. ავღანთა შესახებ იხ. ზემოთ.

²⁷⁵ 53, 188, 2.

შედგებად, კასპიის პირებზე თავმასპმა იმპერიას დაუთმო (1723 წ. სექტემბრის ხელშეკრულების ძალით) დერბენდიც, ბაქოც, პროვინციებიც—გილანი (ადმინისტრაციული ცენტრი—რეშტი), მაზანდერანი და ასტრახათი. გილანი, დერბენდ-შემახას გვერდით, განთქმული იყო მებარეშუმეობით.

ის ფაქტი, რომ თავმასპმა თავისი შემოსავლის ეს დიდი წყარო (ბაჟი თუ ზვერი) ხელიდან გაუშვა, გურამიშვილმა გადმოცა სიტყვებით: „...რუსეთსა მისცა დავლანი“. „დავლა“ უნდა ნიშნავდეს იმავე „დამლას“, ხოლო დამლა, როგორც ცნობილია, უპირატესად „საქალაქო გადასახადებს“ ერქვა (აკად. ვ. ბარტოლდი). რამდენიმე წლის შემდეგ, როდესაც იგივე სპარსეთი განემზადა თავისი პრივილეგიების უკან მისაღებად, გურამიშვილისვე სიტყვით, შაჰის მოხელემ საყვედურით აავსო რუსეთის მეფე: „...ანუ ბაჟს, დავლას რად იღებთ საღუქნეს, საქულბაქოსა“²⁷⁶

გურამიშვილმა იცის, რომ შახ-თამაზის პოლიტიკამ საქართველოს აღებ-მიცემობაც შეზღუდა დაღესტანთან: ჩანს, გაძნელებულა იქ ქართლ-კახეთიდან ფართლელის—„ყუმაშ-ყავლანის“ შეზიდვა.

ყუმაში—ცნობილი „ყუმაჩი“, გინა „კუმაჩ“-ია, ყავლაც—ქსოვილია, სახიანი ჩითი. საბუთებიდან ჩანს, რომ საქართველოდან დაღესტანს საზიდავი საქონლის ასორტიმენტი საკმაოდ მდიდარი ყოფილა. გვიანდელი რუსული წყაროთი შიგ შედიოდა „ყოველი ხარისხის ბურმეტი“, ყუმაში (кумаши), „ალაღტა“ (?), ნარმა, **вхнсыкш**, აგრეთვე რუსული ტილო (ქარებვისათვის), ნაირ-ნაირი აბრეშუმეული და წითელი სპილენძი ჭურჭლეულის სახით²⁷⁷. აქ ჩამოთვლილ საქონელში ბურმეტი—ბამბის უხეში ქსოვილია, სპარსული²⁷⁸; ალაღტა (аладта) უნდა იყოს კორექტურაში დამახინჯებული ალაჯა (аладжа, თურქ. ალაჯა), ესე იგი „ერთგვარი ნახევარმაული, რომელიც იქსოვება თბილისის გუბერნიის ახალციხის მაზრაში“²⁷⁹; **вхнсыкш** —ერთგვარად დაჩითული სახეებიანი ბამბეული ქსოვილი.

²⁷⁶ 99, 511, 4.

²⁷⁷ А к т ы, собранные Кавказскою археологическою комиссиею, V, Тифлис. 1873. გვ. 334.

²⁷⁸ Д а л ь, Толковый словарь, I, სიტყვასთან—Бурмет.

²⁷⁹ С. П. З е л и н с к и й, Объяснительный словарь татарских, грузинских и армянских слов, სიტყვასთან Аладжа; Тифлис, 1889; Д а л ь, Толковый словарь, I, სიტყვასთან—Аладжа.

დავით გურამიშვილი ჩვენ საშუალებას გვაძლევს გავითვალისწინოთ, რომ ამ ასორტიმენტში წარმოდგენილი „კუმაჩი“ მის დროსაც საგარეო ვაჭრობის საგანი იყო საქართველოსთვის. აქედან დართლეთულის დაღესტანში შეზიდვის დამაბრკოლებელ მიზეზად გურამიშვილი უნდა გულისხმობდეს რუსი ვაჭრების კონკურენციის გაძლიერებას ქართველ ვაჭრებთან.

აღნიშნულთან დაკავშირებით ჯერ არს განიმარტოს ერთი ენობრივი ფაქტიც, გურამიშვილის მიერ ნახმარი. სათანადო სტროფი შეიცავს თამაზ-ხანის (ნადირის) მოთხოვნას, რომელიც მან წაუყენა რუსეთს, და მთლიანად იკითხება ასე:

„სოლალს, დარუბანდ, არმოანს, თქვენ რა კელი გაქვსთ ბაქოსა?

დასაბაქველი მბაქველმან არც აგრე უნდა ბაქოსა;

რადა ქნავთ ანუ რად სთესავთ თქვენ ჩემსა სათამბაქოსა,

და ანუ ბაქს, დავდას, რად იღებთ საღუნეს, საჭულბაქოსა?“²⁸⁰

ამ სტროფში პირველი ტაეპი ჯერ უნდა შესწორდეს, რა თქმა უნდა. ხელნაწერ დედანთან შეჯერებით. შემდეგნაირად: „სოლალს, დარუბანდს არმოანს, თქვენ რა კელი გაქვსთ ბაქოსა“²⁸¹. გამოდის, აქ უნდა დავინახოთ „დარუბანდი არმოანი“ (უმძიმოდ!). დაბეჭდილ ტექსტში მძიმით გამოყოფილი სიტყვა „არმოანს“ ამოდ აფიქრებინებს მკითხველს, თითქოს ესეც, სოლალ-დარუბანდის გუერდით, რადაც მესამე გეოგრაფიული პუნქტი ჩანდეს (ალბათ ამიტომ არ იქნა იგი შეტანილი „დავითიანის“ ლექსიკონში!). სამწუხაროდ, ასეთ გაუგებრობას ვერ ასცდა ნ. ზაბოლოცკის ცნობილი თარგმანი, სადაც სათანადო ადგილას იკითხება: „Разве вам Дербент подвлас-тен, Армоан (?—в. д.), Баку. Схлук?“²⁸²

ა რ მ ო ა ნ ი—ს ი ტ ყ ვ ა რ ა მ ი დ ა ნ (ზედსართავი სახელი) არის ნაწარმოები და ნიშნავს ისევე „არამს“. არა ჰალალს, უკანონოდ მითვისებულს. არმოანი (არამოვანი) ისევეა ნაწარმოები „არამიდან“, როგორც იმავე „დავითიანში“ სიტყვა მ ა გ რ ო ვ ა ნ ი ნაწარმოებია „მაგარიდან“ და ნიშნავს „მაგარს“²⁸³. ეს ჩვენი მოსაზრება, ეფიქრობთ, ამაგრებს ნ. ბერძენიშვილის განმარტებასაც, რომლის მიხედვით „არჩილიანში“²⁸⁴ ნახმარი სიტყვა თ ე ლ ო ვ ა ნ ი („თაქსა

²⁸⁰ 99. 511.

²⁸¹ „დავითიანი“, 1598-გ. გვ. 83. დაცულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

²⁸² Давид Гурамишвили, Давитиани, Тбилиси, 1954, გვ. 92.

²⁸³ გურამიშვილი ხმარობს „მაგროვნად დანაჯარია“: 54, 193, 4: 70, 310, 3. შეადარე აგრეთვე „თამბაქოვანი“ (33, 45, 1).

²⁸⁴ „არჩილიანი“, ტ. I, 258, 3, 3 და სათანადო ლექსიკონი, შედგენილი ნ. ბერძენიშვილისაგან; ი ქ ვ ე, ტ. II, გვ. 178, სიტყვასთან თ ე ლ ო ვ ა ნ ი.

თავსე თეაღნი თლიღნი თომარს თანა თელოვანსა“) ნიშნავს „თელს“. მასხადაძე, არჩილსაც იმავე წესით უწარმოებია: თელი (მთელი) — თელოვანი.

თაჰმასპის მპყრობელობა საქართველოსთვის, როგორც ზემოთაა ნაჩვენები, აღინიშნა ქართლში ვახტანგის ნაცვლად კონსტანტინეს გამეფებით.

გურამიშვილი ვახტანგის ასეთი „დამცრობის“ მიზეზად თვლის მასის გავრცელებულ ვერსიას—ვახტანგი შეთქმული იყო ირანის „დიდ ვესირთან, გურამიშვილის სიტყვახმარებით—„ეთმანდოლეთთან“ (ეთიმად-ად-დოულე). გურამიშვილმა ისიც იცის, რომ შაჰმა ეს მოხელე—ეთმანდოლე ფათ-ალი-ხანი „უსიკვდილოდ დანახადა. აღმოსთხარა ორივე თვალი“²⁸⁵. მთავარი მაინც იყო გამქლავ-ნებული კავშირი ვახტანგისა პეტრესთან („არის რუსეთს წამავალი“)²⁸⁶.

საყურადღებო დეტალებით არის „მორთული“ ვახტანგისა და კონსტანტინეს შორის კონფლიქტის განვითარების სურათი. „ქართლის ქირში“ ამახთან დაკავშირებით ჩანს კახეთის სამეფო კარის ერთგვარი სილუეტები, მისი აქსესუარები, კერძოდ, „კარაე-სევა-ნი“, „დევანი“, ჩახაა „დღივან-ვეზირნი“, „ყაფიჩნი“, „ყმანი და მონანი“²⁸⁷.

კახეთის მეფის იმ დარბაზობაზე, რომელზედაც იხილავდნენ აღნიშნულ კონფლიქტს, მონაწილედ ჩნდება მაშინ ახალგაზრდა თეიმურაზი (შემდგომში თეიმურაზ II), კონსტანტინეს ძმა და ვახტანგის სიძე²⁸⁸, უკვე სიჭაბუკეში აქტიური მონაწილე სამხედრო-პოლიტიკური ამბებოა. გურამიშვილი, თითქოს თვითმხილველი, მეფე კონსტანტინეს იცნობს როგორც „ერთ კმელ კაცსა“ და „ბერწოვანს“ (ის მართლაც უძეოდ გარდავიდა)²⁸⁹. საგულისხმოა, რომ გურამიშვილს კონსტანტინე, საერთოდ, ნათელ პიროვნებად ჰყავს დასახული: კახეთის მეფეს თითქოს ტანჯავს ქართლ-კახეთის გათიშულობა: ის ელტვის ვახტანგთან „ძმობის“ დაცვას²⁹⁰, მის „მამად მოკიდებას“²⁹¹. მისი მაღალიდებული მრწამსით, „წარწყმენდილი არს,

²⁸⁵ 57, 220, 3—4; 57, 221, 3—4.

²⁸⁶ 58, 222, 3.

²⁸⁷ 58, 226; 58, 227, 1.

²⁸⁸ 58, 227, 1; 59, 235, 2 და სხვაგან.

²⁸⁹ 58, 227, 3.

²⁹⁰ 59, 229, 1.

²⁹¹ 60, 238, 2.

ვინც რა თქვას ძმასთან ძმის დასაშორებში²⁹². საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ კონსტანტინე, უთუოდ სუსტი ნებისყოფის პოლიტიკური მოღვაწე, ველარ გასწვდა მის ირგვლივ გაბმულ ინტრიგების ქსელს. ვახუშტის აღნიშნული აქვს ის ფაქტი, რომ ვახტანგი და კონსტანტინე, შერიგების უთუოდ გულწრფელად მოსურნენი, ყაზახის სადავოდ გადაქცეული საკითხის მოსაგვარებლად გაეშურნენ (სხვადასხვა მხრიდან) ხუნანს, ნეიტრალურ ადვილს, თანხმობის აღსადგენად; მაგრამ, თურმე, იესეს ფარულმა წერილმა, ვახტანგის მტრობით დაწერილმა, ინსინუაციებით სავსემ (ვითომ კონსტანტინეს სიკვდილს უმზადებდნენ) კონსტანტინე ექვემდებარებოდა და აიძულა—მორიდებოდა ვახტანგთან შეხვედრას²⁹³. ამრიგად, კონსტანტინეს გზიდან უკუქცევის შემთხვევა, „დავითიანში“ დეტალურად და საინტერესოდ განხილული (თავი ივ), ავტორს დაკავშირებული აქვს იმ ფაქტთან, რომ ორ მეფეს შორის „წაკიდების ვაშლად“ იქცა ქართლის ტახტი²⁹⁴.

იქნებ ეს იყო მეორე შემთხვევა—იმ ვითარებაში მომხდარი, როდესაც, ვახუშტის ცნობით, კონსტანტინემ გამოხატა, სამწუხაროდ, განუხორციელებლად მიტოვებული სურვილი—ქართლის მიჩემებისაგან თავი გონივრულად შეეკავებინა. ერთი სიტყვით, „ქართლის ჭირში“ ასახული ვერსიის თანახმად, კონსტანტინეს ფეოდალებმა არ მისცეს საშუალება, მას ვახტანგთან ურთიერთობაში ჩამოეგდო „სამართალი ბატონ-ყმური“²⁹⁵.

ამას იქით რჩებოდა კონსტანტინეს ურყევი მისწრაფება, ისტორიულ წყაროებში კარგად გამოვლენილი,—არ ასცდენოდა შაჰის ერთგული სამსახურის გზას, რომელზე სულამ მას მოუპოვა, კახეთის ტახტს გარდა, ქართლის ტახტიც, ყაზახ-შაშადილუც, ერეკლანოც²⁹⁶, პატივი და ნდობა ყაენის კარზე. ამის შესაბამისად ის კიდევ ენერგიულად იცავდა ვახტანგის „შესაგონებლად“ (როგორც ეს მკაფიოდ ჩანს „ქართლის ჭირში“), ასე ვთქვათ, ლეგიტიმისტურ იდეებს—ისევ ყაენის სასარგებლოდ. კონსტანტინეს სწამს, რომ ვახტანგსაც, მეფეს, ჰყავს „უფალნი“ და ურჩევს მას: „დამორჩილება უფალთა უთქვამს დავითის ენასა“²⁹⁷. ეს დავითი—ძველი მე-

²⁹² 61, 248, 4.

²⁹³ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 208.

²⁹⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 209—210.

²⁹⁵ 64, 269, 2.

²⁹⁶ ს. ჩ ხ ე ი ძ ე, გვ. 33.

²⁹⁷ 65, 279, 3.

ფსალმუნე მეფეა, ხოლო უფალნი—მეფე ქვეყნიური (აქ: ყაენი) და მეუფე ზეციერი (ამის შესახებ იხ. ზემოთ). ამასთან დაკავშირებით გურამიშვილი აფორისტული სიმარჯვით გამოთქვამს პატრონყმური საზოგადოების პრაქტიკულ სიბრძნეს „შენ თუ შენს უფალს არ უსმენ, ნურც შენს მონას ეკვ სმენასა“²⁹⁸. მას ეხატება ფეოდალური იერარქიული კიბე, რომელზეც სულ ზემოთ ზის ყაენი, ქვემო საფეხურზე ვახტანგ „გურჯისტანის ვალი“ და მის ქვემოთ კახბატონი. დრიად საყურადღებოა აქ გამჟღავნებული შეგნება ქართლის უპირატესი მდგომარეობის შესახებ საქართველოში.

მთელი ამ „ჰზნეთსწავლულების“ მთავარ აზრს კი მეფე კონსტანტინესთვის შეადგენდა ქართლის შენარჩუნების საჭიროება.

რაც შეეხება ქართლისთვის ატეხილ საბედისწერო ომს (1723 წ.), რომელსაც მეტადრე ვახუშტი დაწვრილებით აგვიწერს²⁹⁹, გურამიშვილი მის შესახებ ზოგ დეტალს აღნიშნავს. ომის ასპარეზი, საერთოდ ფართო (თბილისი, ტაბანმელა, მცხეთა და სხვ.), „ქართლის ჭირში“ დაკავშირებულია მხოლოდ „თიფლისთან“ (გურამიშვილი ალბათ რუსულ „ტიფლისს“ კბაძავს). აქ ნახსენები არიან ავლაბარი, ნარიყალა, რომელსაც „მიმბაში“ (ათასისთავი) იცავდა, შაისტახტი, ციხის კარი³⁰⁰, მეტეხი და სიონი³⁰¹. აღნიშნულია ის დიდი ნგრევა, რომელიც თავს გადახდათ ვაჰრებს, „მოქალაქეს“, „სომხებს“, როდესაც „კახებთან“ ერთად მათმა მოკავშირე „ჭარელებმა“ (ლექებმა) „წამოუხვნეს (წაართვეს.—ვ. დ.) საქონელნი, სახლ-დუქნები დააქციევს“³⁰², „ზოგი მოკლეს, ზოგი დასჭრეს, ზოგს წაგვარეს საყვარელნი“³⁰³. ყოველივე ეს მოხდა იმავე თაჰმასპის წყალობით, გურამიშვილის სიტყვითაც—„მისგან შეირყა მეტეხი, მისგან დაიქცა სიონი“³⁰⁴. სეხნია ამ ცნობას დასძენს, რომ მაშინ „სიონთა ღუთისმშობელი“ დაიკარგაო³⁰⁵. ამრიგად „დანამარცხეს ქართველთ ჯარი, ვახტანგ მეფე გააქციევს“³⁰⁶. თბილისი აღებულ იქნა

²⁹⁸ 65, 279, 4.

²⁹⁹ ვახუშტი, გვ. 127 და შდგ.

³⁰⁰ 68, 302, 2—3.

³⁰¹ 53, 188, 2.

³⁰² 69, 304, 2; 69, 305, 1—2.

³⁰³ 69, 304, 4.

³⁰⁴ 53, 188, 2.

³⁰⁵ ს. ჩხეიძე, გვ. 36.

³⁰⁶ 69, 305, 3.

1723 წ. მაისში. სეხნია აზუსტებს ამბის თარიღს: ეს მომხდარა შაბათს, „სალხინოს დღეს“³⁰⁷.

თურქებმა ისარგებლეს საქართველოში შექმნილი ანარქიით. კონსტანტინე იძულებული გახდა თბილისის კლიტეები ოსმალთა სარდლისთვის ჩაებარებინა (1723 წ. ივნისსა თუ ივლისში). ვახტანგს იმედი არ გადაუწყვეტია რუსებისგან დახმარების მიღებაზე, მაგრამ უარი არ თქვა თურქებთან მორიგებაზეც. მისი საერთო ხელმძღვანელობით (მისი საყრდენი იყო ცხინვალი—გორი) თურქებთან სცადეს თანამშრომლობა ბაქარმაც და იესემაც. ვახტანგისთვის ეს თანამშრომლობა თითქოს მისაღები ჩანდა, რადგან ლეკიანობას, რომელმაც მთელ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში დიდი შიშიაწობა გამოიწვია, დაუპირისპირდა თურქობაც, მის ჩასახშობად აღიძრა ოსმალთა.

საქმე მაინც დასრულდა ვახტანგის ხელმძღვანელობის დაცემით. სათურქო გადასახადები, თბილისის ფაშის უზომო მოთხოვნები აუტანელ ტვირთად დააწვა ქართველ ხალხს. ბაქარი გაიქცა თბილისიდან ვახტანგთან. თბილისის ბედი მალე გორმაც გაიზიარა, მასაც ოსმალთა დაეუფლა³⁰⁸. ვახტანგმა თავის მხრივ, რადგან მწარედ განიცადა მთავრების, მათ შორის ქსნის ერისთავის, ორგულობა, ვახუშტის ბუნდოვანი გამოთქმით—რა „იხილა მეფემან ეს ე ვ ი თ ა რ ე ბ ა ნ ი ქ ა რ თ ვ ე ლ თ ა , ი წ ყ ო ს ხ ვ ი ს ა გ ა ნ ზ რ ა ხ ვ ა“³⁰⁹. შემდეგ დატრიღლებული ამბები უკარნახებენ მკითხველს ვახუშტის სიტყვების ნამდვილ აზრს: ვახტანგმა განიზრახა სამოქმედო ასპარეზი დროებით რუსეთს გადაეტანა, იქაურ ხელისუფლებასთან დაემყარებინა უშუალო კონტაქტი და იქიდან გამოსძლოდა სპარსეთ-თურქეთზე ამხედრებულ ქარს. ცნობილია, რომ ვახტანგმა, დიდი ამალით, მართლაც დატოვა საქართველო (1724 წლის ივლისის ხუთმეტს³¹⁰).

ვახტანგის სახლიდან თურქებთან თანამშრომლობა ერთ ხანს განაგრძო იესემ, რა „მიიქცა სჯულსა მათსა (სუნასა.—ვ. დ.) ზედა“³¹¹. ეს უკანასკნელი ფაქტი გურამიშვილმა თბილისის დაცემის ფაქტს შეაღწეა:

³⁰⁷ 69, 304, 3; 69, 305, 1.

³⁰⁸ ვ ა ხ უ შ ტ ი , გვ. 133.

³⁰⁹ ი ქ ე ე . გვ. 132.

³¹⁰ ი ქ ე ე , დანართი („ქორონიკონები“), გვ. 387.

³¹¹ ი ქ ე ე , გვ. 133.

„ოსმალო თიფლის[ს] შევიდა, კარები დახვდათ ღია რა,

იესე მეფე მათ შერჩა. მათს მოძღვარს მან აღიარა;

ვახტანგ რუსეთსა წაბძანდა. რაჭაზედ გადაიარა“³¹².

ამრიგად, ორ პოლიტიკურ მეტოქეთაგან (ვახტანგი და კონსტანტინე) საქართველოში საბრძოლო ასპარეზს ჩამოსცილდა ვახტანგი. მაგრამ ამან შვება ვერ მოუპოვა კონსტანტინეს. სულ მოკლე ხანში გამოირკვა, რომ კონსტანტინეს პოზიციები ძლიერ იყო შერყეული თვითონ მის „მამეულ“ კახეთში, რომელსაც თურქ-სპარსთა თვალწინ დაეპატრონენ ლეკები. ვახუშტის ლაკონიური შეფასებით, „ლეკთა დაიპყრეს კახეთი, მაჰმადიან ჰყუნეს და დაუდგინენს მოლანი მათნი დაბნებთა, ციხე-სიმაგრეთა შინა“³¹³; ისე რომ, კონსტანტინე ერთ ხანს „ვერღარა შთავიდოდა კახეთს ლეკთა გამო, ვინაიდან მათ დაიპყრეს“³¹⁴. ასეთმა ფაქტმა განაწყყო გურამიშვილი ამ ტაეპის გასამართავად:

„ქართლი ოსმალომ დაიპყრა, კახეთი ლეკთა მოლამა“³¹⁵.

ამ მოვლენების განვითარებასთან დაკავშირებით მკითხველის ყურადღებას იპყრობს ერთი დეტალი, რომელიც განმარტებას მოითხოვს.

ვახუშტის უწყების თანახმად, თბილისის დაცემისთანავე კონსტანტინე აღმოჩნდა ლეკთაგან დევნილი. მან ჯერ ამაოდ სცადა განჯაში თავის შეფარება³¹⁶. იქიდან „წარმოვიდა კახეთს. არამედ, — წერს ვახუშტი, — აქვნდა შიში ლეკთაგან და ივლტოდა ღამე მტკერის კიდესა ეტიკობითა ტურასითა და მოვიდა საგარეჯოს“. აქ ყველაფერი ნათელია: კონსტანტინემ ლეკთა მძლავრების პირობებში დაკარგა საშუალება კახეთში, უკეთ, შიდა კახეთში. მაშასადამე თელავშიც, შესვლისა და ამიტომ (ხაზგასმით აღვნიშნოთ ეს) „მოვიდა საგარეჯოს“. მაგრამ მივყვეთ ისევ ვახუშტის სიტყვებს, სადაც ჩვენ ვპოულობთ ერთ გარკვეულ შეუსაბამობას. „მაშინვე, — წერს ვახუშტი, — მოადგნენ ლეკნი (საგარეჯოს. — ვ. დ.), და ვერღარისა მყოფელი (კონსტანტინე — ვ. დ.) განივლტო ღამით და მივიდა თელავს (?! — ვ. დ.) და განამაგრა იგი. ხოლო ლეკთა დაიპყრეს კახეთი, მაჰმადიან ჰყუნეს და დაუდგინენს მოლანი მათნი.

³¹² 70, 312, 1—3.

³¹³ ვახუშტი, გვ. 211.

³¹⁴ იქვე, გვ. 212.

³¹⁵ 71, 323, 2.

³¹⁶ ვახუშტი, გვ. 211.

დაბნებთა, ცინე-სიმაგრეთა შინა³¹⁷. გამოდის, რომ კონსტანტინემ ვერ შეებედა კახეთში, იგი მას გაეცალა და, საკითხავია, ეს რაღას ნიშნავს: „მივიდა თელავს და განამაგრა იგი“? იქვე, ტექსტის მომდევნო ათი სტრიქონის გამოტოვებით, კვლავ იკითხება: კონსტანტინე „ვერღარა შთავიდოდა კახეთს ლეკთა გამო, ვინადგან მათ დაიპყრნეს“³¹⁸. ცოტა ქვემოთ, ამბის გაგრძელებად მოთხრობილია, თუ როგორ უშველეს საკუთარ თავს „თელაველებმა“, როგორ უკუაქციეს მათ თელავის კედლებიდან ლეკთა რაზმები და, შემდგომ ამისა, როგორ „მოუწოდეს მამად-ყული-ხანს“ ამ მისგან მიტოვებულ რეზიდენციაში. მოწოდების შედეგად კი კონსტანტინე „ჩამოვიდა, და დაემორჩილნენ ყოველნი (ძას, უკვე.—ვ. დ.) თელავს მყოფს“³¹⁹.

ჩვენ საგანგებოდ შევამოწმეთ ვახუშტის ისტორიის შემცველი ხელნაწერები³²⁰ და დადასტურდა, რომ ჩვენ მიერ შენიშნული შეუსაბამობა არა არსებული გამოცემებიდან, არამედ თვითონ ხელნაწერებიდან მომდინარეობს. მკითხველის სასიამოვნოდ, აღნიშნულ გაუგებრობას ბეჯითად ასწორებს დავით გურამიშვილი. თუ ჩვენ კვალში მივყვებით მოვლენათა განვითარებას, როგორც ის წარმოდგენილია ვახუშტისთან, ერთი მხრივ, და „დავითიანში“, მეორე მხრივ, ნათელი გახდება, რომ, ალბათ „კალმის შეცდომით“, ვახუშტის მოთხრობაში, „თელავი“ უადგილო ადგილას შეენაცვლა მეორე გეოგრაფიულ სახელს — „თვალის“. მართლაც, გურამიშვილმა კარგად იცის, რომ კახეთიდან გაქცეული თავი კაცები და თვითონ მეფეც შეხიზნული იყვნენ მთაში:

„კახმა ბატონმა მიმართა ფშავ-ჭვესურეთის კიდესა,

კახთა ცოლ-შვილით თ ვ ა ლ ი ვ ს ა მძლივ ფეკი მოიკიდესა“³²¹.

თვალის მდებარეობს თიანეთის წყლის სათავესთან³²². ჩვენი დასკვნით, მაშასადამე, ვახუშტის შრომის მითითებულ ადგილას

³¹⁷ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 211.

³¹⁸ ი ქ ვ ე, გვ. 212.

³¹⁹ ი ქ ვ ე.

³²⁰ იხ. ვ ა ხ უ შ ტ ი ს „საქართველოს ისტორია“, ავტოგრაფი (ბელნაწ. № 103, დაცული საქ. ცენტრარქივის ძველ საბუთთა განყოფილებაში), გვ. 199 12: „და მივიდა თელავს“. იხ. აგრეთვე ხელნაწერი: 4990-S, დაცულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბელნაწერთა ინსტიტუტში: ვ ა ხ უ შ ტ ი, ანუ ისტორია გეორგიისა, გვ. 378 („და მივიდა თ ე ლ ა ვ ს“).

³²¹ 70, 313, 1—2.

³²² ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 91.

უნდა წავიკითხოთ: კონსტანტინე საგარეჯოდან „განივლტო დამით და მივიდა თვალის (არა თელავს) — ვ. დ.) და განამაგრა იგი. ხოლო ლეკთა დაიპყრეს კახეთი“.

მაგრამ ყველაფერი ეს, თურქების წარმატებაც და ქართლ-კახეთის დამარცხებაც, მაინცადამაინც, პირობითი და მერყევი ჩანდა.

თურქთა მძარცველური მმართველობა და დაღესტნელ ფეოდალთა თარეშები ერთიმეორეს ემატებოდნენ. ურთიერთ მეტოქე დაჯგუფებანი, თურქთა მომხრეები თუ სპარსთა მედროშენი, ისე როგორც დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი მხარეც, ყველანი მწვევედ განიცდიდნენ ამ საერთო ძნელბედობას, მეტადრე ეკონომიურ სიძნელეებს. საერთო გაჭირვებამ ოსმალთა წინააღმდეგ გააერთიანა სპარსული ორიენტაციის მიმდევრები (კონსტანტინე) და ქართველი ხალხის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის შინ, საქართველოში, დარჩენილი ხელმძღვანელები, რომელთაც მეთაურობდა გივი ამილახორი³²³. ამ პოლიტიკურ გაერთიანებაში კონსტანტინე, საფიქრებელია, საქმისთვის დიდ დანაკლისად თვლიდა, რომ გვერდით აღარაჟ ჰყავდა ვახტანგის ძე ბაქარი (რომელიც, როგორც ზემოთაა აღნიშნული, მამას გაჰყვა რუსეთში). მაშინ როდესაც გივი ამილახორი კონსტანტინესთან დააკავშირა მხოლოდ ოსმალების მტრობამ, ბაქარი, როგორც ჩანს (საკითხი კიდევ საკვლევია), იყო საერთოდ იდეური თანაგანმზრახი კონსტანტინესი. ამის მტკიცებისათვის საბუთს იძლევა ისევ გურამიშვილი, ისევ ზემოთ მოყვანილი მისეული ტაეპი, რომელშიც ასე არიან დახასიათებული ვახტანგი და მისი ძე ბაქარი: „მამა რუსეთს იზიდევდა, შვილი ყეენისა კარა“³²⁴. საერთოდ, ბაქარის უკმაყოფილო ჩანს სულხან-საბაყ („მოგზაურობა...“. თბ., 1959, გვ. 245).

აღბათ ბაქარის ასეთმა პოლიტიკურმა პოზიციამ იყო, რომ იგი კონსტანტინესთან, მამამისის მეტოქესთან, აშკარად დააკავშირა თურქების გაბატონების ყამს. სახელდობრ, როცა ბაქარმა, მამის მსგავსად, თბილისი დატოვა (სამულდამოდ, როგორც ეს მერმინდელმა ამბებმა გამოაჩინა), იგი და მაჰმად-ყული-ხანი, იგივე კონსტანტინე, ერთმანეთს მცხეთაში შეხვდნენ, სადაც მათ „ჰყვეს აღთქმა, ერთობა სიყვარულისა და წარვიდენ თვის-თვისად“³²⁵.

ოსმალების წინააღმდეგ დარაზმული ძალები ბედის საცდელად ამხედრდნენ კონსტანტინეს მეთაურობით. ეს მოხდა ვახტანგის სა-

³²³ ს. კ ა ბ ა ძ ე, საქართველოს ისტორია, ახალი საუფუნეების ეპოქა (1500—1810 წწ.), ტფილისი, 1922, გვ. 149.

³²⁴ 57, 219, 2.

³²⁵ ვ ა ხ შ ტ ი, გვ. 133.

ქართველოდან გასვლის შემდეგ. 1724 წელს, საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, ივლისის მეორე ნახევარში, ნიშანში იყო ამოღებული ციხე-ქალაქი გორი. ის დიდი ბრძოლა გორისათვის, რომელიც მაშინ აჯანყებულმა ქართველმა ხალხმა მწვავე ტყვილებით გადაიტანა, ისტორიაში დაუკავშირდა ორი გეოგრაფიული პუნქტის სახელს: თედოწმიდისას და ზედაველისას. ომის აღმწერი ვახუშტი თავის „საქართველოს ცხოვრებაში“, რომელსაც ჩვენ აქ არა ერთხელ ვიმოწმებთ, ასახელებს სწორედ თედოწმიდას (საომრად გაწყობილი ქართველები „დასდგენ თედოწმიდას“)³²⁶, მაგრამ დასახელებული შრომის დანართში („ქორონიკონები“) ავტორს აღნიშნული აქვს, რომ ქართველნი ოსმალთ „შეებნენ“ ზ ე დ ა ვ ე ლ ა ზ ე დ³²⁷. მარი ბროსემ ვახუშტის სათანადო ტექსტის ფრანგულად თარგმნისას სქოლიოში აღნიშნა, რომ „ზედაველა“ მხოლოდ ვახუშტის „ქორონიკონებში“ („.. Dates“) არის მოხსენიებული³²⁸. სპეციალისტთაგან ბროსე იყო პირველი, რომელმაც გამოიყენა გურამიშვილის „დავითიანი“, როგორც საისტორიო წყარო. იგი ამ ქმნილებას ყოველთვის დიდი ინტერესით ეკიდებოდა; ოღონდ მას, ეტყობა, მხედველობიდან გამორჩა ის ფაქტი, რომ გურამიშვილი იცნობს ზედაველას და მის სამხედრო თავგადასავალს. ამასთან ერთად ჩვენ სწორად მიგვაჩნია ბროსეს მოსაზრება, რომ ჰამერის მიერ აღწერილი 1724 წლის ომი უნდა ყოფილიყო იგივე ზედაველას ომი. ჰამერი ფრიად საყურადღებო ფაქტებს უმატებს ვახუშტის ცნობებს ჩვენთვის საინტერესო სამხედრო ეპიზოდის შესახებ. ვახუშტის ცნობები ეხება კერძოდ ქართლის სამეფოს ლაშქრის მოკავშირეთა ერთ ნაწილს („კახნი, თუშნი, ფშავნი და ხევსურნი“), მაშინ როდესაც ჰამერის მიხედვით ქართლის ჯარს მოკავშირეები სხვა მხრიდანაც მოსვლია (იხ. ქვემოთ). აღნიშნული ორი წყაროს საფუძველზე მკითხველს ასეთი სურათი წარმოუდგება.

როდესაც საომრად „შეკრბენ ქართველნი“ (ქართლები), მათ თავის მოკავშირედ კახეთიდან „მოიყვანეს მაჰმად-ყული-ხან კახით, თუშით, ფშაველ-ხევსურითა და დასდგენ თედოწმიდას“³²⁹. თედოწმიდა, როგორც ეს ნაჩვენებია ვახუშტის გეოგრაფიაში³³⁰, მდებარე-

³²⁶ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 134.

³²⁷ ი ქ ვ ე, გვ. 387. სამაგიეროდ ვახუშტი აქ, აღარ ახსენებს თედოწმიდას.

³²⁸ „Histoire de la Géorgie“, ტ. II, ნაკვ. 1, გვ. 125, შენ. 2.

³²⁹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 134. მითითება ნახე: დ. დონდუა, დავითიანის ტექსტის დახუსტებისათვის, გვ. 55, ფურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1956, №1

³³⁰ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 75.

რობს „გორს ზეით, კარალეთის პირისპირ, ლიაზვის დასავლით, რუისის მთის ძირს“ და ა. შ. ბუნებრივია, რომ თუშ-ფშავ-ხევსურნი და კახნი, რუსთველის სიტყვით თუ ვიტყვით, გორს მოეჯარნეს ამ მხრიდან, ჩრდილო-აღმოსავლიდან. მაგრამ ლაშქრის სხვა ნაწილები, ჩანს, ქალაქს მისდგომიან სამხრეთიდან, სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან, სახელდობრ ზედაველას მხრიდან. ზედაველას დავაკების მღებარეობა კარგად არის დადგენილი³³¹. ერთ-ერთი განმარტების თანახმად, ის გაშლილია, მტკვრის მარჯვნივ, ხიდისთავსა, ქვახერელსა და დოესს შორის³³². ზედაველაზე უნდა მომხდარიყო გადამწყვეტი მნიშვნელობის ბრძოლა. გურამიშვილმა ამ ბრძოლას ოთხი ხანა მიუძღვნა (314, 315, 316 და 317). მართალი უნდა იყვნენ მკვლევრები, როდესაც ფიქრობენ, რომ გურამიშვილი თვითონაც იღებდა მონაწილეობას ომში³³³. აღნიშნულ ადგილას გურამიშვილი წერს: „არ იმართოდა ლაშქარი ზედაველაზე დატევით“. თუ ჰამერი მართლაც გულისხმობდა ომის ამ ასპარეზს, მაშინ ჩვენ მივიღებთ, რომ ზედაველაზე გადმოსროლილი იყვნენ, ქართველებს გარდა, აზერბაიჯანელებიც. ჰამერის მოწმობით, მაჰმად-ყული-ხანმა, როდესაც ის სპარსელებმა იხმეს საშველად, აღჯაყალაში (ხუნანი) მსწრაფლ თავი მოუყარა ათი ათასზე მეტ ქართველ მეომარს; ხოლო ამათ, გორის ციხეზე იერიშის მისატანად, შეუერთდნენ ჯარები განჯისა, შამშადილუსი (des Chemse(d)inis) და ლეკთა³³⁴. მაჰმად-ყული-ხანს, როგორც ერევნის ბატონს, ალბათ სომხელებიც შეელოდნენ. ომის მსვლელობაში ჯერ ქართველ ლაშქარს ხვედრია გამარჯვება: „მათ ჩვენმან ჯარმან აჯობა პირველ მისვლაზე შატევით“³³⁵. ამას მოწმობს ვახუშტიც: როდესაც თურქებმა შეიტყვეს ქართველთა ლაშქრის მოძრაობის შესახებ, მათ, გორის საშველად დაძრულებმა, თან „წარმოიძღვანეს იესე საბარათიანოს სპითა და წარმოვიდნენ. ხოლო ქართველნი მიეგებნეს გ უ ფ თ ა ს, ეკვეთნენ, და ივლტოდენ ურუმნი“³³⁶. ამ ცნობის ჩამწერი ვახუშტი სხვაგან,

³³¹ იხ. ე. მაისურაძე, ზედაველა.

³³² დ. დონდუა, დასახ. ჯურნალი, გვ. 55.

³³³ ალ. ბარამიძე, დავით გურამიშვილი, ბიოგრაფიულ-კრიტიკული ეტიუდი, გვ. XXII: „დავითიანი“, ალ. ბარაჩიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, თბილისი, MCMXXXI. გ. ლეონიძე, დ. გურამიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, თბილისი, 1956, გვ. 7.

³³⁴ „Histoire de la Géorgie“, ფრანგული თარგმანი ბროსესი, ტ. I. ნაკვ. 1, გვ. 125, შენ. 2.

³³⁵ 70, 316, 3.

³³⁶ ვახუშტი, გვ. 134. ურუმებად იწოდებიან თურქები.

თავის „გეოგრაფიაში“, გუფთის ადგილმდებარეობას უწვენებს ლიხვის ხეობაში და უთუოდ გულისხმობს იმ ადგილს, სადაც თანამედროვე რუკებზე აღნიშნულია დიდი გუფთა (შტირ-გუფთა), ლიხვის მარჯვენა მხარეზე ფაწას შესართავთან. ცხადია, ეს ის გუფთა არ არის. ქართველებისგან თურქების დამარცხება უთუოდ უნდა მომხდარიყო იმ, სხვა გუფთასთან, რომელსაც ასახელებს პაპუნა ორბელიანი (XVIII ს.), 1743 წლის ამბებთან დაკავშირებით. როდესაც ქართლის ქვეყანაში გრძელდებოდა ლეკიანობის წინააღმდეგ ბრძოლა, „ხანი ქართლისა (ალი-ხან.—ვ. დ.) წავიდა, — მოწმობს პაპუნა ორბელიანი, — მივიდა ატენის ბოლოს, გუფთის მინდორში გააქეთებინა სანგრები, დადგა მაშიგა“³³⁷.

გუფთასთან დამარცხებული და გაქცეული თურქები იესემ უკან მოაბრუნა და ისევ საომარ მწყობრში ჩააყენა. ჩანს, აქ თავისი „ძალა“ გამოიჩინეს იმ ჯარებმა, რომელნიც, ჰამერის ცნობის თანახმად, თურქებმა გორს მიაყენეს რეჯებ-ფაშის (თბილისი), იუსუფ-ფაშის (გორის ციხისთავი) და ისაყ-ფაშის (ჩილდირი) მეთაურობით³³⁸. ამ ფრაგმენტული ცნობებიდანაც კარგად ჩანს, რა უწყალო დაწოლა განიცადა გორის გასათავისუფლებლად მახვილამოწვილიმა ქართველმა ლაშქარმა. ასპარეზიდან გაქცეულ გივი ამილახვარს. რომელმაც თან „წარმოიყვანა“ მაჰმად-ყული-ხანი, „მოყუნენ ოსმალნი“ კვალდაკვალ, ქართველები თუ მათი მოკავშირეები „მოსწყვიტნეს ესოდენ, რამეთუ თავნი ურმებითა წარიღო (სამშობლოს ზოლალატემ.—ვ. დ.). ერასტი ყაფლანის შვილმან ტფილისს რაჯაბ-ფაშისა თანა“³³⁹.

„ვაი იმ დღეს! ოსმალონი ბევრს უბრალოს სისხლსა ღვრიდენ, საცა შეხვდისთ მუშა კაცი, გლახა-მწირსა თავსა სჭრიდენ“³⁴⁰.

ამრიგად, თურქებმა „დაიპყრეს ყოველი ქართლი“³⁴¹. ამის შესახებ დაუწერია გურამიშვილს:

„მათ ჩვენმან ჯარმან აჯობა პირველ მისვლაზე შატყევით, და მაგრამ ბოლოს კი დამარცხდა შინათვე ნალალატყევით“³⁴².

³³⁷ „საქართველოს ცხოვრება“. გვ. 76: ზ. კიკინაძის გამოცემა, თბილისი, 1913, თარიღი 1743 წ. აქ ნაწარაუდვევი გვაქვს კონტექსტის მიხედვით.

³³⁸ ბროსე, დასახ. შრომა, გვ. 125, შენ. 2.

³³⁹ ვახუშტი, გვ. 134.

³⁴⁰ 71, 317, 1—2.

³⁴¹ ვახუშტი, გვ. 134.

³⁴² 70, 316, 3—4.

ზედაველას ომის შემდეგ ქართლ-კახეთის პოლიტიკური მდგომარეობა ადრინდელზე უფრო დამძიმდა. იესე თბილისის ფაშის ნების ამსრულებელ მოხელედ იყო ქცეული. მოსახლეობას ავტორიტეტული ხელმძღვანელობა და დამცველი აღარ ჰყავდა. თურქებმა ქვეყანას მძიმე გადასახადები შეაწერეს. კათოლიკოსი დომენტის ცდა, ქირისუფლობა გაეწია ქართლისათვის, ფუჭი აღმოჩნდა. კათოლიკოსი თურქებმა ტენედოსის („თენადოს“) კუნძულზე ტყვედ მოათავსეს³⁴³. მაკმად-ყული-ხანი (კონსტანტინე), როგორც იტყვიან, ბორგავდა. შაჰის ერთგულებაში მყოფმა, მან მცირე ხნით კიდევ აღიდგინა კახეთის მეფობა. სიცოცხლის ბოლო წლებში, მსგავსად იესესი (გარდაიცვალა 1727 წ.), მან უგულებელყო შაჰის შერყეული ხელმწიფება და თურქებს მიეკედლა. ოსმალოს სარდლობის გეგმის თანახმად ის, დაღესტნელი რაზმების მიერ ზურგგამაგრებული, თავზე საომარ მებს აყრიდა არაგვისა და ქსნის ერისთავებს, საამილახოროს (ლიახვის ხეობაში). მისი მოკავშირე დაღესტნელი ბელადები, მისგან ხელგახსნილები, თამამად დათარეშობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ყოველ კუთხეში. ვახუშტის მოწმობით, კონსტანტინე პირობის თანახმად იღებდა მათი ნაალაფეის ხუთისთავს³⁴⁴. საქმე გათავდა თურქების მომდღურებით და კონსტანტინეს სიკვდილით დასჯით (1729 წ.)³⁴⁵. როგორც საქართველოში, ისე სომხეთშიც მას ავი სახსოვარი დარჩა³⁴⁶.

გურამიშვილიც მისი ტრაგიკული ბოლოს აღსანიშნავად არ მოვირიდა ირონიას:

„კახს-ბატონს კ ო ს ტ ა ნ ტ ი ლ ე ს ა საქმე მოუქდა ყალათი, ტანთ ხეანთქრის ქურქი ჩაიცვა, დასთმო ყეენის ხალათი; მტერს დამორჩილდა ნებითა, ველარა ქნა რა ძალათი, და მიენდო, თავის თავზედა აკმარებინა ჯალათი“³⁴⁷.

ფაქტიურად 1723 წელს თბილისის დაცემით დასრულდა გურამიშვილის მიერ ასე ბრძნულად და ცოცხლად ასახული ხანა საქართველოს ისტორიისა. დასრულდა, კერძოდ, ქართველ ბაგრატი-

³⁴³ ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 135.

³⁴⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 213.

³⁴⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 136, 137, 213. კონსტანტინეს სიკვდილის თარიღის გამო იხ. წერილები, ს. ჩიქვანის, გ. ნატროშვილის („ლიტერატურული გაზეთი“, № 26, 1.VII.55); გ. ლეონიძის („ლიტერატურული გაზეთი“, 22.VII.55, 12.VIII.55).

³⁴⁶ გ ი ლ ა ნ ე ნ ც ი, დასახ. შრომა, გვ. 44 და შდგ.

³⁴⁷ 71, 322.

ონთა დინასტიური ერთი შტო, ისე როგორც „მეპატრონე“ სპარსეთშიც შეწყდა გოროზ სეფიან შაჰთა დინასტიაც. საქართველოს ისტორიაში ზემოთ ნაგულისხმევ ხანას მოჰყვა ქართველი ხალხის ცხოვრების მომდევნო ხანა—დრო ქვეყნის ახალი აღორძინებისა და ევროპული გზით განვითარებისა. ამ ხანაში მოღვაწეობდნენ უკვე ზემოთ მოხსენიებული თეიმურაზი, მისი ძე ერეკლე II და მათ თანამებრძოლთა ახალი თაობა, გამაგრძელებელი ვახტანგის, სულხან-საბა-ორბელიანის, დავით გურამიშვილის საუკეთესო ტრადიციებისა.

თბილისის დაცემის შემდეგ მომხდარი „ქართლის ჰირში“ აღწერილი ფაქტები გარეპოლიტიკური ისტორიის მიხედვით უკავშირდებიან ირანში ნადირ-შაჰის გაძლიერების პერიოდს, ხოლო ეს ფაქტები, შეიძლება ითქვას, უფრო განეკუთვნებიან სწორედ თეიმურაზ-ერეკლეს მეფობის დასაწყის ხანას. სხვა სიტყვით, ისინი არ შეადგენენ იმ ხანის „ორგანულ“ ნაწილს, რომელსაც „ქართლის ჰირში“ მაინცდამაინც თავისი გამოსახულების მთლიანობა ახასიათებს. ამისაგან დამოუკიდებელიც „ქართლის ჰირი“ ამ ნაწილშიც ისევე საინტერესოდ იკითხება, როგორც წინა ნაწილში.

ცნობილია, რომ ვახტანგი დიდი ამალით, კერძოდ, სულხან-საბა-ორბელიანის მონაწილეობით, რუსეთს გადასახლდა, შეუერთდა მოსკოვის კოლონიას (1725 წ.). უფრო გვიან იქვე ჩავიდა დაღესტნის ტყვეობიდან გაქცეული გურამიშვილიც (1729 წ.).

რუსეთის დედოფლის ანა ივანეს ასულის დასტურით, ვახტანგი და ბაქარი, იმედოვნებდნენ რა, რუსეთი მალე შეიძლებდა საქართველოს განთავისუფლებას, ჩრდილოეთიდან (მარშრუტი: პეტრებუხი—მოსკო—ედილისპირეთი) გამოეშურნენ სამხრეთისკენ. მათი ვარაუდით, ისინი დაუკავშირდებოდნენ კასპიისპირეთზე (დერბენდი—ბაქო) გამაგრებულ რუსის სარდლობას. ამას გადმოგვცემს გურამიშვილი³⁴⁸. ისინი ალბათ მოადგნენ ასტრახანს 1736 წ. (იხ. ქვემოთ). გურამიშვილიც, მოსკოვის ქართველთა კოლონიაში ჯაბადარბაშად³⁴⁹ განწესებული, ამ ექსპედიციაში მონაწილეობდა („ნავში ჩავსხდით და წავედით“³⁵⁰). მაგრამ ჯერ ასტრახანს („ზღვათა ბაგემდის“) არ იყვნენ მიღწეული, როდესაც, გზაში, შემოეყარათ სვიმონ აბრამიშვილი³⁵¹. ამისგან ეუწყათ მათთვის თავზარდამცემი, მაშინ

³⁴⁸ თავი ლმ, სპეც. 95, 487 და 95, 488.

³⁴⁹ 94, 476, 1.

³⁵⁰ 95, 488, 1.

³⁵¹ 95, 489, 3.

უკვე მოძველებული ფაქტი: „შამახია თამაზ-ხანმა დაიქირაო“³⁵², მაშასადამე, თურქების ბატონობას ისევ სპარსეთი იჩემებდა. შეძრწუნებული ვახტანგი მიენდო ბედს და უკეთესი მომავლის მცირედი იმედით დერბენდში „ჩამოხდა“. იქ, „დარუბანდს“, ქართველი მეფე ზეიმით მიიღეს: „რუსთა ზარბაზნის შილინგით გარს ცეცხლი მოუკიდესა“³⁵³. გურამიშვილის ამ ცნობათა შემოწმება ადვილია: სვიმონ აბრამიშვილი („აბრამოვი“) იყო რუსეთის სამსახურში — გლჩი, ანუ რეზიდენტი, სპარსეთში.

ყაენის სარდალმა თაჰმასპ-ყული-ხანმა (თამაზ-ხანმა), დაიბრუნა რა თურქთაგან მინატაცები მიწები, „გაათავისუფლა“ აღმოსავლეთი საქართველოც, ჩრდილოეთი სომხეთიც, აზერბაიჯანიც, სადაც 1734 წ. მართლაც დაიქირა (და დააქცია) შემახა.

გურამიშვილი თამაზ-ხანის საქმეებს დაწვრილებით განიხილავს. ეს სარდალი — „იყო ერთი თარაქამა ელთა თავი ხვარასნელი“³⁵⁴, ნამდვილ სახელად ნადირი, „ნადი-ყული“³⁵⁵. წყაროების მიხედვით, ნადირ-ყული, ტომით აფშარი (ყიზილბაში, ირანის აზერბაიჯანიდან), მართლაც დაბადებულა ხორასანში³⁵⁶. გურამიშვილი სწორად აღნიშნავს, რომ ამ ძლიერმა და შემმართველმა სარდალმა სულ დაჩრდილა თავისი მბრძანებელი (შაჰი-თაჰმასპი, გურამიშვილთან — შაზ-თამაზი³⁵⁷). შაჰმა ის „ვით ბრმამ, წინა აღიმძღვარა“³⁵⁸. ნადირმა მორჩილების ნიშნად დაირქვა „თაჰმასპის მონა ხანი“, სპარსულად „თაჰმასპ-ყული-ხან“, გურამიშვილთან — თამაზ-ხანი. მერმე თავისი მბრძანებელი ტახტიდან გადაადგო, თვალის ასახვევად შაჰად გამოაცხადა რვა თვის მემკვიდრე აბასი (1732—1736)³⁵⁹, ხოლო 1736 წ. შაჰად თვითონ გამოცხადდა ნადირ-შაჰის სახელით³⁶⁰. მისგან თაჰმასპის ასეთი დაჩაგვრა გურამიშვილს სახოვანად აქვს აღწერილი (თავი ლთ).

ჯერ კიდევ 1734—1735 წლებში ნადირმა თავისი სამხედრო ოპერაციების შედეგად ერთბაშად შეცვალა ახლო აღმოსავლეთში,

³⁵² 96, 490, 1.

³⁵³ 96, 495, 4.

³⁵⁴ 97, 497.

³⁵⁵ 97, 497, 1.

³⁵⁶ პეტრუშევსკი, დასახ. შრომა, გვ. 316.

³⁵⁷ 97, 497, 3.

³⁵⁸ 97, 498, 3.

³⁵⁹ პეტრუშევსკი, დასახ. შრომა, გვ. 317.

³⁶⁰ იქვე, გვ. 319—320. მერმე უფლებაყრილი ეს უკანასკნელი წარმომადგენლები სეფიანთ დინასტიისა დახოცეს (იქვე).

კავკასიაში სამხედრო-პოლიტიკურ ძალთა განწყობილება, შეარყია თურქეთის ძლიერება, „გათავისუფლა“ მათი ბატონობისაგან აღმოსავლეთი საქართველო—თეიმურაზისა და ერეკლეს უშუალო ხელმძღვანელობით (1735 წ.), აზერბაიჯანი, ჩრდილოეთი სომხეთი და ა. შ. ამ პირობებში დედოფალმა ანამ თავის ბედრობას და ატოვებინა კასპიისპირეთი, იმ არასწორი ვარაუდით, რომ ნადირი რუსეთს გამოადგებოდა მოკავშირედ თურქეთის წინააღმდეგ (განჯის ხელშეკრულება 1735 წ.). გურამიშვილი იცნობს სპარსეთის ელჩს ხულუფას, რუსულ წყაროებში ხულუფა-მირზა-კათის, გულუფას სახელით ცნობილს³⁶¹. გურამიშვილმა იცის, რომ ხულუფამ „პეტრებუხს“ გააბა მუშაობა მაშინ იქ მყოფი ვახტანგისა და ბაქარის წინააღმდეგ: „იმან სცნა ვახტანგ მეფისა საქმე და განარახულობა“³⁶². ჩვენ ვიცით, რომ ხულუფა პეტერბურგს ეწვია 13. IV. 1736 და ის 19. VI. 1737-ს ჯერ კიდევ იქ იმყოფებოდა³⁶³. ვახტანგისა და მისი ერთგულების სავალალოდ, წერს გურამიშვილი, გამჟღავნებულა ვახტანგისა და ბაქარის სამხედრო-პოლიტიკური გეგმა— ანა დედოფლის ლაშქარს სათავეში ჩადგომოდნენ, შემახა გაეთავისუფლებიათ ვითომ თურქთაგან და აქედან შედგომოდნენ საქართველოს განთავისუფლებას³⁶⁴.

როგორც ზემოთ აღნიშნულიდან ჩანს, ვახტანგმა და ბაქარმა მაშინ კიდევ არ იცოდნენ, რომ თურქები უკვე სპარსელების მიერ იყვნენ იქიდან განდევნილი. ალბათ მათ მაშინ კიდევ არ იცოდნენ, თუ უკვე როგორ მტკიცედ იპყრობდნენ ქართლ-კახეთში პოლიტიკურ სახელმძღვანელო პოზიციებს თეიმურაზი და ერეკლე. მამაშვილი მაშინ უკვე თავდადებული იბრძოდნენ ნადირის დროშის ქვეშ, ნადირის სამხედრო-პოლიტიკური წარმატებების ქართლ-კახეთის სასარგებლოდ გამოსაყენებლად.

როგორც ვიცით, მხოლოდ გზაში, ასტრახანის ახლოს, ვახტანგმა და ბაქარმა გაიგეს კავკასიაში მომხდარი ახალი, მათთვის სავალალო ამბები. გურამიშვილი გზა-გზა არ ტოვებს კავკასიაში მოვლენათა განვითარების ზოგ სხვა დეტალსაც. მან იცის, რომ ნადირმა „განჯის კარები დამუსრა“ („ზალაყინისა ჟეკითა“)³⁶⁵, ესე იგი დაატოვებინა ის თურქებს (1735 წ.). ოსმალებმა, როგორც აღნიშნუ-

³⁶¹ მის შესახებ იხ. „მიმოხილველი“, III, გვ. 35 და შუნ. 2 და 3.

³⁶² 98, 505, 3.

³⁶³ „მიმოხილველი“, III, გვ. 35.

³⁶⁴ 98, 506.

³⁶⁵ 98, 509, 3.

ლი აქვს ხატოვანი ენით ავტორს, „თიფლისი ნებით დაცალეს, გავ-
ლეს ბეცებით, კეკითა“³⁶⁶. ზემოთაც ნაჩვენები იყო, თუ როგორ
მოითხოვა ნადირმა სოლადის (სულაქის), დერბენდის, ბაქოს დაც-
ლა, ბაყ-დავლის აკრეფის უფლებაზე ხელის აღება. რუსეთის რწმუ-
ნეებულმა („კელმწიფის გვამანსარია“³⁶⁷: ალბათ კომისარი) მისი
მოთხოვნები დააკმაყოფილაო. ერთი სიტყვით, ნადირი იმხანად
დიდ გამარჯვებებს ზეიმობდა: „კლმით შეაშინა თურქეთი, დალის-
ტანი და ბუხარა“³⁶⁸.

ცნობილია, რომ ნადირის ეს თარეშ-წარმატებები მისთვის დას-
რულდა კატასტროფით: 1747 წ. ის შეთქმულებმა მოკლეს, რო-
გორც სისხლში მოსვრილი დესპოტი. ამ დროს ქართლ-კახეთი უკვე
განიცდიდა თავისი მორიგი აღდგენის პროცესს, როგორც ორი სა-
მეფო ორი მეფით (თეიმურაზი და ერეკლე).

ამრიგად, რუსეთს გახიზნული ქართველი დინასტიისათვის და მი-
სი თანამოსაგრეებისათვის 1736 — 1737 წლებში მთელი სიცხადით
გამოირკვა მათი საქართველოში დაბრუნების სიძნელე, თუ შე-
უძლებლობა. ყოველ შემთხვევაში, პირადად ვახტანგმა თავისი მი-
სია იმხანად საბოლოოდ დასრულებულად ჩათვალა. მან არ მიი-
ღო, გურამიშვილის ცნობის თანახმად, ნადირის წინადადება—დაბ-
რუნებოდა საქართველოს, როგორც ისევ შაჰის ყმადნაფიცი მეფე:
„არ წავიდა, არ მიენდო, მისი ყმობაც ითაქილა“³⁶⁹. მაგრამ მოს-
კოვს დაბრუნებაც ზედმეტად ჩათვალა, როგორც ჩანს, მელანქო-
ლიასა და აპათიაში ჩავარდნილმა, ბრძოლებში დაქანცულმა. გურა-
მიშვილმა, თვითონ საქმის თანადამხდურმა, აღწერა ვახტანგის გან-
შორების დრამატიზმით აღსავსე სურათი მისი ამაღლის იმ ნაწილ-
თან, რომელიც ასტრახანიდან ისევ მოსკოვს ბრუნდებოდა (1736—
1737 წ.) დიპლომატიური მუშაობის გასაგრძელებლად, ახალი ცდე-
ბის ჩასატარებლად, ვინძლო ტახტი უკან დაბრუნებოდათ (თავი მ).
ვახტანგი მალე გარდაიცვალა ასტრახანს (1737 წ.). ქართველი ხალ-
ხის საამაყო შვილის გარდაცვალება მის ჭირისუფალთაგან ყველა-
ზე უკეთ მოთქვა გურამიშვილმა (თავი მგ): „გაი, რა ბოძი წაიქ-
ცა!“³⁷⁰.

³⁶⁶ 98, 509, 4.

³⁶⁷ 99, 514, 1.

³⁶⁸ 99, 516, 2.

³⁶⁹ 99, 518, 1.

³⁷⁰ 106, 569, 1.

გამოეთხოვენ მოსკოვის კოლონიის ქართველები, ბაქარის მეთაურობით, ვახტანგს სამარადისოდ. „ქართლის ჭირში“ ამის შემდეგ რჩება ადგილები აღნიშნული კოლონიის შემდგომი ბელის მოკლედ აღსაწერად (თავი მგ), კოლონიის ცალკეულ წევრთა აქა-იქ მოსახსენებლად (ბაქარ ვახტანგის ძე, ტეტია ყაფლანისშვილი, ადამ ციციშვილი³⁷¹ და ზოგი სხვა), კოლონიის რუსეთის ომებში სხვადასხვა ფრონტზე მონაწილეობის მომენტების აღსანიშნავად; დაბოლოს, თვითონ დიდი დავით გურამიშვილის რუსეთში ჩატარებული სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწეობის აღსახსნავად, მისი ცხოვრების ძვირფასი დეტალების ჩამოსათვლელად მოძმე უკრაინაში მისი ხანგრძლივი ცხოვრების მათიანედან (თავი მგ) და ა. შ.

მაგრამ, რადგან ამ რიგის საკითხები, როგორც მკითხველი ხედავს, ერთობლივ მოსკოვის კოლონიის (ნაწილობრივ პეტერბურგის კოლონიის) ისტორიას უკავშირდება, ხოლო ეს ისტორია ჯერ კიდევ შესწავლის საგნად რჩება სპეციალისტების ხელში³⁷², ამიტომ წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ მიერ დადებულ საზღვარს აღარ ვსცილდებით, „ქართლის ჭირის“ სხვა მონაცემებს სხვა საისტორიო საკითხებთან დაკავშირებით დაუზღუდვით.

აქ გვრჩება მხოლოდ, დასკვნის წესით, ბეჯითად აღვნიშნოთ „ქართლის ჭირის“ დამახასიათებელი საგულისხმო ნიშანი: თუ ამ ნაწარმოების კითხვისას პირობით უგულებელყოფილი იქნებოდა მისი შაირსიტყვიანი ფორმა, მისგან მივიღებდით კარგად გააზრებულ სამატიანეო მნიშვნელობის ძეგლს; იგი, პროზით გადმოცემული. შეძლებდა ქართულ საისტორიო მწერლობაში ჩარჩენილი ხარვეზების გარკვეული ზომით შევსებას.

დასასრულ, გურამიშვილის საოცრად მდიდარი ლექსიკაც მშვენიერი ისტორიული წყაროა მკვლევრის ხელში. ამიტომ წინამდებარე ნაშრომს ჩვენ დამატებით ვურთავთ ზოგიერთი სიტყვის ახსნას, რომელნიც ჩვენი მიზნებისათვის საგანგებო ინტერესს წარმოადგენენ.

³⁷¹ 106. 573, 2; 107, 579, 1—2.

³⁷² იხ. ზემოთ მოხსენიებული დ მ ი ტ რ ო კ ო ს ა რ ი კ ი ს, აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ი ს, ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ ი ს ა და სხვათა სათანადო მონოგრაფიული ნაშრომები.

ზოგიერთი სიტყვის ახსნა

- ა ლ ა ჯ ა 96—(თურქ. ალაჯა) ზოლ-
ბიანი ქსოვილი, შეტადრე—ქრელი
ზოლებიანი ჩითი. Z., I, გვ. 84.
- ა რ მ ო ა ნ ი 97—არამი, არა ქალალი
(ზედსართავის ასეთი წარმოება და-
მახასიათებელი ჩანს ავტორისათვის.
შდრ. მაგროვანი (იქვე), თავმდაბ-
ლოვანი (იქვე, შენ.), ბერწოვანი
(გვ. 98). სიტყვა არმოანი შეედომით
გაგებული იყო, როგორც გეოგრა-
ფიული სახელი.
- ბ ე გ ლ ა რ ბ ე გ ი 48—(თურქ. ბეგ-
ლერ-ბეგი) ბეგთა-ბეგი, რამდენიმე
საბეგოს შემცველი ოლქის უფრო-
სი. Z., I, გვ. 205.
- ბ ო ბ ლ ა ნ ი 39—დაფი, „ტყვისაგან
შემზადებული საკრავი“, ო. ბერძ.
ტიმიპანონ იხ. ი. ქ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი-
ლი, ქართული მუსიკის ისტორიის
ძირითადი საკითხები, თბ., 1938, გვ.
211—212.
- ბ უ რ მ ე ტ ი 96—(აზერბ.) უხეში წი-
თელი მიტკალი. ნყა, I, გვ. 671;
სიტყვასთან: შილე; ნარმა შელე-
ბილი, ყყნ.
- გ ე ა მ ა ნ ს ა რ ი 112—კომისარი.
- და ვ ლ ა 96—იგივე დამლა (იხ.).
- და მ ა რ თ ვ ა 60—დაბეზლება. შდრ. ჩ.
და მ ლ ა 96—(სპ.-თურქ. დამლა) საქა-
ლაქო გადასახადი, ნ., გვ. 34; ბაჟი, Z.
- და ნ ა ს ა ლ ა 98—ნასალი (იხ.) უყო.
- და ყ ვ ე ს 72—გაქრიკეს. ვახტანგი,
გვ. 21, 93, 3. შდრ. ჩ., სიტყვას-
თან: დაყვენვა.
- ღ ე ვ ა ნ ი 98—(სპ. დეივან; მხ. რ.:
დივან) დივანი (საქდომი). Z., II,
გვ. 448.
- ღ ი ვ ა ნ ი 48—(არ. დივან) სენატი,
ტრიბუნალი, ნყა, I, გვ. 582; სამ-
საჯულო, * „სამდიენო სახლი“, ვ.
გაბ., გვ. 179. შდრ. დევანი.
- ე თ მ ა ნ დ ო ლ ე 98—(არ. ეთიმაღ
ად-დოულე) „სახელმწიფოს ბურ-
ჯი“, ირანის უპირველესი ევზირის
ტიტული. ვ. ფ., გვ. 468. გურამი-
შვილთან იგულისხმება ირანის
უპირველესი ევზირი ფათ-ალი-ხა-
ნი.
- ე ლ ი 59—(თურქ. იილ) ხალხი, ტო-
მი (მომთაბარე). ნყა, I, გვ. 203;
ვ. ფ., გვ. 468.
- ე რ ე ი ს ი ე ი 8—„მწერი მოსავლის
მაენე“, ჩ., შდრ. სომხ.: ერევილ.
- ე რ თ ა ქ ა მ ა 11—პურობა, საჯარო
პურისქამა (საკეთილოდ თუ სასამ-
ძიმროდ).
- ე ტ ი კ ო ბ ა 102—ეტეკის, ანუ მეგ-
ზურის, დანიშნულების შესრულე-
ბა; შდრ. ივ. გ.: ეტიკი.
- ვ ა ლ ი 48—(არ. ვალი) გამგებელი,
პატრონი. გ. წ., გვ. 293, 14; ვ. ფ.,
გვ. 477; საქ. ისტ., I, გვ. 299.
- თ ა ჯ ი 47—(სპ. თაქ) გვირგვინი, ნყა,
I, გვ. 330.
- თ ო მ ა რ ი 52—(ჩალატ.—ყირგიზ. თუ-
მალ) „ქუდი შეეარდნის თავზე“,
„ფრთა, ქალები რომ ქუდებზე იყე-
თებენ“, სულთანი (სამკაული). ნყა,
I, გვ. 406. შდრ. Z., I, გვ. 327:
„თურქ.—ალმოსავლ. თომალა—მიმი-
ნო, შეეარდენი“.
- თ ო ფ ჩ ი 60—(თურქ. თოფჩი) მე-
ზარბაზნე, არტილერისტი (თოფ-
ქვემეხი). Mar., სვეტი 1062.

- თ ო ფ რ ი ბ ა შ ი 60—(თურქ. თოფრი-
ბაში) მენარბაზნეთა (არტილერიის)
უფროსი. იხ. თოფჩი.
- ქ ა რ ა ვ - ს ე ვ ე ა ნ ი 98—იხ. სევანი
- ქ ე ფ ა ლ ი—„წერილთა ფურცელი“. ო.
ქ ვ რ ა გ ნ ე ლ ი 8—„ქუთა ფოთლის
შემქმელი“, ო.
- მ დ ი ვ ა ნ ბ ე გ ი 48—(სპ. დივანბე-
გი) სამოქალაქო საქმეთა მოსამარ-
თლე. Буда, I, გვ. 582. შღრ. ვ. ფ.,
გვ. 470; „თავი მოსამართლე“, სამ-
დიენო სახლის გამგებელი. ვ. გაბ.,
გვ. 179—185; იხ. დივანი.
- მ ე ფ ს ა ლ მ უ ნ ე 38, 100—„ფსალ-
მუნთ შემქმელი“, ო. ბიბლიური მე-
ფის, დავითის, ეპითეტი. იხ. ფსალ-
მუნი.
- მ რ ლ თ ო ნ ი 72—მლონ, ველური,
„ბასურმანი“, ბარბაროსი. Дарн.,
გვ. 503.
- მ ქ ა ლ ი 8—კალია.
- მ ი მ ბ ა შ ი 100—(თურქ. მინბაში)
ათასისთავი (თანამდებობილი), ცი-
ხისთავი. ვ. ფ., გვ. 470.
- მ ო ქ ა ლ ა ქ ე 100—ძველ თბილისში
თავისუფალ მწარმოებელთა და ვა-
ქართა მდიდარი ზედაფენის, პრივი-
ლეგიული უმცირესობის წარ-
მომადგენელი, „მოქალაქის“ წოდე-
ბით აღიქვრილი. შ. მ., გვ. 316.
- მ ყ რ ე ლ ო ბ ა 17, 25—ბატონის მიერ
მისგან გაქცეული გლეხების აყრა
მათი ახალი ადგილსამყოფელოდან
ე. წ. „მყრელების“ მემკვიდრით—მათ
უაუხსაქცევად. ორივე ტერმინი ნახ-
მარია ი ს ტ. საბ., V, გვ. 9, 24;
საქ. ისტ., I, გვ. 331. „მყრელობა“
უნდა გამოდგეს გლეხთა ნებისმიე-
რი აჯანყებითი აყრა-გაქცევის აღ-
სანიშნავადაც.
- ნ ა ი ბ ი 48, 82—(არ. ნაიბ) მოადგი-
ლე, ნაცვალი, მმართველი. გ. წ.,
გვ. 268.
- ნ ა ს ა ლ ი 98—(არ. ნახაყ) ამოგლე-
ჯა, მოძრობა, წართმევა, გ. წ., გვ.
- 254, სხეულებრივი სასჯელი, მოკვე-
თა ცხვირისა, ყურისა და სხვ. აქ.
შ ა ნ ი ძ ე „მნათობი“, 1942, №11,
12, გვ. 218—221.
- ნ ე ზ ლ ი 94—(არ. ნეზლ), სურსათი.
Z., II, გვ. 909; საგზალი. ჩ.; შღრ.
Мил., გვ. 562; სამასპინძლო (ბი-
ნატ, საქმელიც, მოვლაც).
- ნ ე ზ ლ ი ს ქ ე რ ა 94—ნეზლის (იხ.)
ძარცვა, ტაცება.
- რ ა ყ ა შ ი 54—(არ. რაკამ) მეფის
ბრძანება, სიგელი ბეჰედლასმული.
Гр., I, გვ. 388; ვ. ფ., გვ. 472.
- რ ო ქ ი 60—(ახალბერძ. როგა) საბო-
ძვარი, ჭამაგირი. ჩ.; შღრ. Дале,
III, სვეტი 1730, Pyra.
- ო მ ა რ ა ნ ი 62—(არაბ. ომარა; მხ.
რ.: ამირ) მბრძანებელნი, მმართველ-
ნი, თავადნი; სარდლები, Буда, I,
გვ. 95.
- რ ო ქ ი კ ი 35—(სპ. როზიკ) „დლიუ-
რი საზრდო“, გ. წ., გვ. 82; ულუ-
ფა, ჭამაგირი, ჩ.; შღრ. სომხ: რკო-
ქიკ.
- ს ა მ ა ს პ ი ნ ძ ლ ო 60—„დასახვედრი
სტუმართა“, ვასამასპინძლებელი.
სავალდებულო მიღება-გამასპინძ-
ლებისთვის გასაწვევი ხარჯი.
- ს ა ქ უ ლ ბ ა ქ ო 96—ქულბაქზე (იხ.)
შეწერილი ვალასახადი, იგივე „სა-
ლუქნე“.
- ს ე ვ ა ნ ი 98—(სპ. სუან)—კარავი.
Bros., II, II, გვ. 25.
- ს ე რ ი 64—ცხოვართა ყურის დაქ-
ლევა (მეტხვარებში). ო.; სათანა-
დო ქლე; მენთ.
- ს ე ფ ე 22—„დიდებულთათვის“, ო.;
კარი (მეფისა), მეფე, შაჰ., გვ. 234;
უფალი, ივ. ჯ., II, ნაკე. 2, გვ. 393;
საბატონო, ივ. გ., გვ. 365. შღრ.
ს. ჭანშია, შრომები, I, გვ. 285.
- ს უ ნ ა 101—(არ. სუნნათ) მუჰამადის
რქული, კანონი. გ. წ., გვ. 101;
Буда, I, გვ. 637.

- ტარულა 57—(მონგ. დარულა) ბაზრის ზედამხედველი (ირანში). პოლიტიკისტი (დიდ ქალაქებში). *Byz.*, I, გვ. 547.
- ყერთმარშალი 82—(გერმ. ფელდმარშალ) ფელდმარშალი, უმაღლესი სამხედრო წოდება.
- ქოლა 60—(თურქ. ქოლე) მონა, მსახური, *Mag.*, სვეტი 615.
- ქულბაქი 96—(სომხ. კულბაკ), ბაზარი, დუქანი, *ო., შდრ. Z.*, II, გვ. 757; ქულბე (სპ.).
- ყავლა 96—(სპ.—თურქ. ლოულაი) მყვირალა; ფერადსახიანი ჩიოთი, *Мил.*, გვ. 360.
- ყაფიჩი 98—(თურქ. კაფიჩი) კარისკაცი; მეკარე, მსახური (ყაფი—კარი). *Z.*, II, გვ. 691. ვ. გაბ., გვ. 191—192; ივ. ს., გვ. 279—281.
- ყორული 98—(თურქ. კორუე) ადგილი დაკავებული, *K.*, გვ. 981; (თურქ. კორკულუე; მოაჭირი, პარაპეტი, *Z.*, II, გვ. 715).
- ყული 85—(თურქ-თათრ. კულ) მონა, *Byz.*, II, გვ. 88; ისტორიულად: მოლაშქრე მონათაგანი, *Mag.*, გვ. 621.
- ყულარადასი 85—(თურქ. ყულარადასი) ყულების „აღა“, უფროსი (იხ. ყული), მეფის მცველების უფროსი. ვ. ფ., გვ. 287; ვ. გაბ., გვ. 200—201.
- ყუმაში 96—(არაბ. კუმაშ) ქსოვილი, *Byz.*, II, გვ. 64; *М.*, 386; *Кумаи*, წითელი ან ლურჯი ჩითეული, პ.
- ყუმაშ-ყაყლანი 96—ყუმაში (იხ.) და ყაყლა (იხ.). შეედომით გაგებულია როგორც გეოგრაფიული სახელები (იხ. იორ., გვ. 344 და 36, გვ. 34, 4; გვ. 215, შენ. 17).
- შემოყორულეს 98—გარემოიყვებს, ირგვლავ შემოერთყენენ. იხ. ყორული.
- შილინგი 110—(შალინგ) ზალპი, ბათქი, *Гр.*, I, გვ. 509; სალუტი. ივ. გ., გვ. 374.
- ხალათი 14, 108—(არაბ. ხილათ) საპატიო სამოსელი. ვ. წ., გვ. 66.
- ჭაბადარბაში 109—ჭაბადართათვი, უფროსი. იხ. ჭაბადარი.
- ჭაბადარი 109—(თურქ.-სპ. ჭაბადარ) აბჯროსანი (მეომარი). *Мил.*, გვ. 147; *Гр.*, I, გვ. 208; „ზედამხედველი ჭაბახანისა, არსენალისა“, უმ., გვ. 191; ივ. გ., გვ. 320.
- ჭანიშინი 48—(სპ. ჭანეშინ) მოადგილე. ვ. ფ., გვ. 476.
- ჭილა 47—(თურქ. ჭილა) ქოჩორი, სავარცხელი (ფრინველისა); აღმასებით მოქვილი ფრთა შპის ვვირგვიზუე. *Гр.*, I, გვ. 214.

- Б. — В. В. Бартольд, Персидская надпись на стене Ангийской мечети Манучэ. Ангийская серия, № 5. СПб, 1911.
- Bros. — M. Brosset, Histoire de la Géorgie, T. II, livr. II, SPb, 1857: ფრანგული თარგმანი.
- Буд. — Лазарь Будагов, Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, т. I — II, СПб, 1869 — 1871.
- გიულდენშტადტი — J. A. Gildens-tädt, Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge, T. I, SPb, 1787.
- Гф. — Гаффаров, Персидско-русский словарь, т. 1 — 11, М., 1914 — 1927.
- გ. წ. — გ. წერეთელი, არაბულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1951.
- Дагб. — А. Дагбашян, Полный армяно-русский словарь, тб., 1911.
- Даль — Даль. Толковый словарь, т. 1 — 4, изд. 4, СПб. 1912—1914.
- Эм. — История Армении Монс. Хоренского, перев. Н. Эмина, М., 1893.
- ვახტანგი — ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის რედ., თბ., 1947.
- ვახუშტი — ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, გამოცემა ზ. კიკინაძისა, თბ., 1913.
- ვ. გაბ. — ვ. გაბაშვილი, დარბაზის რიგის მონუმენტი, ენიმკის შიკაბე, XIII, თბ., 1942.
- Вс. — Вейсман, Греческо-русский словарь, СПб, 1882.
- ვ. ფ. — ვ. ფუთურაძე, ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, თბ., 1955.
- Зб. — Давид Гурамышвилл, Давитиани, перевод Н. Заболоцкого, Тб., 1953.
- ივ. გ. — დ. გურამიშვილი, დავითიანი, თბ., 1958, ზედღართული ლექსიკონი ივ. გიგინეიშვილისა.
- ივ. ს. — ივ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, I, თბ., 1952.
- ივ. ჯ. — ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. 2, ნაკვ. 2. თბ., 1929.
- იორ. — დავით გურამიშვილი, დავითიანი, თბ., 1931, ზედღართული ლექსიკონი ს. იორდანიშვილისა.
- ისტ. საბ. — ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, წ. V, ტფ., 1913.
- К. — D. Kékélian, Dictionnaire turc — français, Constantinople, 1911.
- Mag. — Д. Магазаник, Турецко-русский словарь, под ред. В. Гордлевского, М., 1931.
- მენთ. — სტ. მენტეშაშვილი, კიზიყური ლექსიკონი, თბ., 1943.
- М. — Б. В. Миллер, Персидско-русский словарь, М., 1953.
- ო. — ს. - ს. ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძის რედ., ტფ., 1928.
- პ. — მ. პალიევკატოვი, სტ. ტოლოჩანაოვის . . . ელზობა იმერეთში, ტფ., 1926.
- საქ. ისტ. — საქართველოს ისტორია, I, დამზარე სახელმძღვანელო, ნ. ბერძენიშვილის რედ., თბ., 1958.
- უმ. — დასტურდამალი ვახტანგ VI-ისა, რედ. პ. უშიკაშვილი, ტფ., 1886.
- შ. გ. — შ. მესხია, იხ. საქართველოს ისტორია, I, დამზარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958.
- ჩ. — დ. ჩუბინოვი (ჩუბინაშვილი), ქართულ-რუსული ლექსიკონი, სპბ., 1887.
- Чуб. — Д. Чубинов (Чубинашвилл), Русско-грузинский словарь, СПб, 1886.
- Z. — J. Zenker, Dictionnaire turc-arabe-persan, T. I—II, Leipzig, 1866.

Варлам Дарнспанович Дондуа
ДАВИД გურამიძევილი II ისტორია გრუზინი
(на грузинском языке)

Издательство Академии наук Грузинской ССР
Тбилиси—1959

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი ნ. ბერძენიშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი გ. ლლონტი
ტექრედაქტორი ნ. ჯაფარიძე
კორექტორი ლ. ცქვიტინიძე.

გადაეცა წარმოებას 8.10.1959; ანაწყოების ზომა 6×10; ხელმოსყეროლია
დასაბეჭდად 8.12.1959; ქალაღდის ზომა 60×92¹/₁₀;
ქალაღდის ფურცელი 3,75; საბეჭდი ფურცელი 7,5; საავტორო
ფურცელი 6,48; სააღრიცხვო-საგაომცემლო ფურცელი 6,60;
შეკვეთა 1590; უე 03853; ტირაჟი 2000
ფასი 2 მან.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა
თბილისი, გ. ტაბიძის ქ. 3/5